วารสารมานุษยวิทยา

Journal of Anthropology, Sirindhorn Anthropology Centre (JASAC)

ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)

Volume 8 Number 1 (January – June 2025)

ISSN 2630-001X (Print) 2773-9619 (Online)

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

กรุงเทพมหานคร

ศส

วารสารมานุษยวิทยา

ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)

วารสารมานุษยวิทยาเป็นวารสารวิชาการของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่งการสนับสนุนยกระดับ และเผยแพร่การศึกษาใหม่ ๆ ทางมานุษยวิทยาที่อธิบายพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประการที่สองการสนับสนุนให้นักมานุษยวิทยารุ่นต่าง ๆ ได้ผลิตงานวิชาการที่มีคุณภาพสามารถอธิบายสภาพปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ รวมถึงความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรมและอคติทางสังคม ประการที่สามการส่งเสริมความเข้าใจและเปิดโลกทัศน์ใหม่ ๆ เกี่ยวกับการศึกษาชีวิตมนุษย์ เป้าหมายทั้ง 3 ประการนี้คือปรัชญาและพันธกิจสำคัญของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรที่เล็งเห็นว่าความรู้ทางมานุษยวิทยาคือสิ่งที่จำเป็นต่อสังคมเพื่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษย์และความแตกต่างทางสังคมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

วารสารมานุษยวิทยามีการตีพิมพ์เผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มิถุนายน และฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม โดยเปิดรับข้อเสนอบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษผ่านระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย (Thai Journal Online)

สามารถอ่านและดาวน์โหลดบทความได้ที่ https://tci-thaijo.org/index.php/jasac

Journal of Anthropology, Sirindhorn Anthropology Centre (JASAC)
Volume 8 Number 1 (January – June 2025)

The Journal of Anthropology, an academic publication of the Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization) (SAC), has 3 important objectives. Firstly, to encourage, enhance and circulate new anthropological works that demonstrate the socio-cultural dynamics of human societies from the past to present. Secondly, to support anthropologists of all generations in creating qualified research papers that investigate social issues that have affected human values, dignities, as well as social inequality, injustice, and prejudice. Thirdly, to advocate and promote fresh perspectives and approaches in studying human activities. These three objectives are the philosophical underpinning of the SAC's mission, which recognizes that anthropological knowledge is essential for creating peaceful coexistence of human and societal differences in our rapidly changing globalized world.

The Journal of Anthropology publishes 2 issues each year, the first issue of January-June and the second issue of July-December. We welcome academic contribution both in Thai and English. Articles can be submitted through our online system.

visit journal: https://tci-thaijo.org/index.php/jasac

คณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ

นิติ ภวัครพันธุ์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศิราพร ณ ถลาง	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อานันท์ กาญจนพันธุ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ยศ สันตสมบัติ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ชยันต์ วรรธนะภูติ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เสมอชัย พูลสุวรรณ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ธนิก เลิศชาญฤทธ์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รัศมี ชูทรงเดช	มหาวิทยาลัยศิลปากร

กองบรรณาธิการ

โสวัตรี ณ ถลาง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
จักรพันธ์ ขัดชุ่มแสง	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วสันต์ ปัญญาแก้ว	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อนุสรณ์ อุณโณ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ยุกติ มุกดาวิจิตร	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พิเชฐ สายพันธ์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
บุญเลิศ วิเศษปรีชา	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สายพิณ ศุพุทธมงคล	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กนกวรรณ ธราวรรณ	มหาวิทยาลัยมหิดล
สิริพร สมบูรณ์บูรณะ	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
ดำรงพล อินทร์จันทร์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
เอกรินทร์ พึ่งประชา	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตรงใจ หุตางกูร	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

บรรณาธิการ

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ผู้จัดการวารสาร

วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ผู้ช่วยบรรณาธิการและประสานงานทั่วไป

นพพล เมฆมาก	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

Advisory Board:

Niti Pawakapan	Chulalongkorn University
Siraporn Nathalang	Chulalongkorn University
Anan Ganjanapan	Chiang Mai University
Yos Santasombat	Chiang Mai University
Chayan Vaddhanaphuti	Chiang Mai University
Samerchai Poolsuwan	Thammasat University
Thanik Lertcharnrith	Silpakorn University
Rasmi Shoocongdej	Silpakorn University

Editorial Board:

Sowatree Nathalang	Kasetsart University
Jaggapan Cadchumsang	Khon Kaen University
Pinkaew Laungaramsri	Chiang Mai University
Wasan Panyagaew	Chiang Mai University
Anusorn Unno	Thammasat University
Yukti Mukdawijitra	Thammasat University
Pichet Saiphan	Thammasat University
Boonlert Visetpricha	Thammasat University
Saipin Suputtamongkol	Thammasat University
Kanokwan Tharawan	Mahidol University
Siriporn Somboonburana	Walailak University
Damrongphon Inchan	Silpakorn University
Ekarin Phungpracha	Silpakorn University
Trongjai Hutangkura	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Editor:

Narupon Duangwises	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Journal Manager:

Whisut Vejvarabhorn	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Assistant editor:

Nopphon Mekmak	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

ที่ทำการกองบรรณาธิการ
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
20 ถนนบรมราชชนนี ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170
โทร 02 880 9429-3807

Editorial Offices
Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization),
20, Boromrachachonni Road, Taling-Chan, Bangkok, Thailand, 10170,
tel. (+662) 8809429 ext. 3807

ออกแบบปก	วิสูตร สิงห์โส
จัดรูปเล่ม	วรัญญา เพ็ชรคง
ตรวจพิสูจน์อักษร	วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์ และสุธิมา ชัยวิสูตร์
จัดพิมพ์โดย	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กรุงเทพฯ โทร. 02-880-9429
ISSN	2630-001X (Print) 2773-9619 (Online)

copyrights@2021 by Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization)

สารบัญ (Contents)

บทบรรณาธิการ

บทความวิชาการ

ยาวปาย: การเคลื่อนที่และวิถีการฟังของรถแห่ 11
ณัฐพล วิสุทธิแพทย์

บทความวิจัย

“บันทึกคู่ขนาน”: การเขียนเรื่องเล่าในฐานะปฏิบัติการดูแลในโรงพยาบาล 45
ชัชชล อัจนากิตติ และณัฐนรี ชลเสถียร

จากโลกสู่อวกาศ: ทรานส์ฮิวแมนนิสม์และวิสัยทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยใน Space Sweepers ของโจ ซุง-ฮี 79
ขชล แก้วประดิษฐ์

ไทยทำไทยใช้ เครื่องสำอางสร้างชาติ: การส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้วิทยาศาสตร์ในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 129
ญาณี กลิ่นเมือง

ยุคสมัยแห่งทุน ณ บางบาล: ภาพสะท้อนการจัดการน้ำในเขตลุ่มน้ำภาคกลางตอนล่าง 173
อาทิตย์ ภูบุญคง

บทปริทัศน์หนังสือ

Field Guide to the Patchy Anthropocene: The New Nature 217
วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์

บทบรรณาธิการ

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ

วารสารมานุษยวิทยาฉบับนี้ก้าวขึ้นสู่ปีที่ 8 เนื้อหายังคงมีความหลากหลายในประเด็นทางสังคม วัฒนธรรม และสถานการณ์ร่วมสมัย โดยมีบทความของณัฐพล วิสุทธิแพทย์ อธิบายวัฒนธรรมดนตรีอีสานร่วมสมัย รู้จักอย่างแพร่หลายในปัจจุบันคือ “รถแห่” ซึ่งเป็นการปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ สะท้อนลีลาและจังหวะดนตรีที่สนุกสนานครึกครื้น เคลื่อนที่ไปในชุมชน เปิดมุมมองเพื่อทำความเข้าใจใหม่ว่ารถแห่คือการสร้างผัสสะที่มนุษย์มีต่อเสียง ผู้ชมได้ยินเสียงดนตรีของรถแห่ในฐานะเป็นจังหวะที่ไม่หยุดนิ่ง มีอิสระ สร้างจินตนการ บทความของชัชชล อัจนากิตติ และณัฐนรี ชลเสถียร อธิบายเกี่ยวกับการเขียนเรื่องเล่าของบุคลากรทางการแพทย์ในโรงพยาบาล สะท้อนความคิด ความรู้สึก และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วย ญาติผู้ป่วย และเจ้าหน้าที่ในโรงพยาบาล การบันทึกนี้เป็นเรื่องใหม่สำหรับการทำงานในโรงพยาบาล ซึ่งท้าทายบุคลากรทางการแพทย์ที่มักจะเคยชินกับเรื่องการเยียวยารักษาคนป่วย แต่การเขียนเรื่องเล่าจะเติมเต็มความเข้าใจว่าความรู้สึกของผู้ป่วยและผู้ให้การรักษามีความสำคัญมากต่อการส่งเสริมสุขภาพของผู้ป่วยและญาติพี่น้อง บทความของขชล แก้วประดิษฐ์ อธิบายภาพยนตร์เรื่อง Space Sweepers ของโจ ซุง-ฮี ในฐานะเป็นกระจกสะท้อนความคิด Transhumanism ในภาพสังคมอนาคตที่อยู่ในอวกาศ ซึ่งดูเหมือนความล้ำหน้าของเทคโนโลยีกำลังสร้างโจทย์เชิงศีลธรรมว่าการอยู่รอดของมนุษย์ขึ้นอยู่กับเทคโนโลยีหรือเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมควรจะอยู่รอดไปพร้อมกับมนุษย์

บทความของญาณี กลิ่นเมือง อธิบายประวัติศาสตร์การสร้างเครื่องสำอางของคนไทยในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยกำลังเผชิญกับการทำให้ประเทศมีอารยะและพึ่งพิงความรู้วิทยาศาสตร์ตะวันตก ทำให้รัฐไทยมองเห็นความสำคัญของการสร้างสินค้าประจำชาติ โดยสร้าง

เครื่องสำอางเป็นสินค้าเพื่อมวลชน ในบริบทการเมืองแบบชาตินิยมนี้ทำให้วิธีคิดเรื่องความงามของผู้หญิงผ่านการใช้เครื่องสำอางคือการจัดระเบียบของอาทิตย์ อธิบายให้เห็นว่าการจัดการน้ำในเขตลุ่มน้ำภาคกลางตอนล่าง กรณีพื้นที่อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาปกป้องพื้นที่อุตสาหกรรมให้รอดจากน้ำท่วม และเปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่รองรับน้ำ โดยหน่วยงานรัฐจะเข้ามาจัดระเบียบและกำหนดเงื่อนไขให้เกษตรกรต้องปฏิบัติตามคำสั่งที่ผิดแปลกไปจากวิถีชีวิตชาวนาแบบดั้งเดิม การจัดการน้ำนี้จึงเอื้อประโยชน์ให้กับนายทุนที่เป็นเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม สร้างความไม่เป็นธรรมให้กับเกษตรกรในพื้นที่

ยาวปาย: การเคลื่อนที่และวิถีการฟังของรถแห่[1]
Yao Pai: Mobility and Listening Modality of Rot Hae

ณัฐพล วิสุทธิแพทย์
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Nattapol Wisuttipat
Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University
Email: nwisutti@tu.ac.th

วันรับบทความ: 7 ธันวาคม 2567 (Received December 7, 2024)
วันแก้ไขบทความ: 2 มกราคม 2568 (Revised January 2, 2025)
วันตอบรับบทความ: 27 มกราคม 2568 (Accepted January 27, 2025)

บทคัดย่อ

คุณค่าของการแสดงรถแห่นั้นสวนทางอย่างสิ้นเชิงกับบรรทัดฐานทางศิลปะของผลงานดนตรีที่ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์ของปัจเจก หากตัดสินการแสดงรถแห่ด้วยบรรทัดฐานดังกล่าว การแสดงรถแห่จะเต็มไปด้วยการเลียนแบบและความไม่รู้เรื่อง แต่สิ่งที่ควรได้รับการทบทวนมากกว่าคือคุณค่าของดนตรีที่ใช้ตัดสินการแสดงที่ไม่อยู่นิ่งแบบรถแห่ ในบทความนี้ผมเสนอว่าสิ่งที่ปรากฏ ได้ยิน และรู้สึกในการแสดงรถแห่นั้นเรียกร้องวิถีการฟังในรูปแบบเฉพาะ ผมจะพิจารณารถแห่ในฐานะการแสดงดนตรีที่เคลื่อนที่ได้เพื่อจัดวางวิธีคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางดนตรีดังกล่าว ตามด้วยการเข้าถึงรถแห่ในแง่ของประสบการณ์ทางผัสสะ ก่อนที่จะเสนอวิถีการฟังในการแสดงรถแห่ที่แตกต่างไปจากการฟังการแสดงดนตรีปทัสถาน วิถีการฟังที่ผมเสนอนั้นให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของความสนุกตื่นเต้นผ่านเสียงเพลง

มากกว่าความแม่นยำในการแสดงสดของผลงานเพลงที่ถูกบันทึกไว้ในห้องบันทึกเสียง บทความวิชาการชิ้นนี้เป็นการขยับขยายพรมแดนความรู้ของการศึกษารถแห่ โดยมองประเด็นเรื่องเสียง การฟัง และประสบการณ์การมีส่วนร่วมอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแสดงเหล่านี้มีความหมาย บทความวิชาการนี้เป็นข้อเสนอให้พิจารณาถึงคุณูปการและความสำคัญของโสตและเสียงเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและกระบวนการทางสังคมของมนุษย์ผ่านการแสดงและการมีส่วนร่วมทางดนตรีที่มีลักษณะเคลื่อนที่

คำสำคัญ: รถแห่, การแสดงเคลื่อนที่, วัฒนธรรมการมีส่วนร่วม, วิถีการฟัง

Abstract

The values of *rot hae* (literally “parade car”) performances stand in opposition to the music’s artistic premise that celebrates individual creativity. Judged within this premise, rot hae will only be replete with mimicry and unintelligibility. But given the ubiquity of rot hae in vernacular Thai cultures, it is the music’s artistic premise that needs reconsideration. In this article, I propose that what is seen, heard, and felt in rot hae performances warrants a different mode of listening. I will situate my theorization of rot hae’s musical experiences on its mobility. To fully grasp rot hae’s socio-cultural meanings, I suggest that we shift our listening modality towards continuity and social synchrony, rather than artistic prowess that undergirds studio arts and live staged performances. This article aims to expand the knowledge boundary of scholarly works on rot hae. It focuses on rot hae’s sonic, auditory, and

participatory experiences as its core phenomenological components. It also contributes to the significant potential of sound studies and listening in helping us make sense of cultural phenomena and social processes, particularly through performances and musical participation in a mobile setting.

Keywords: rot hae, mobile performance, participatory culture, listening modality

บทนำ

"ทเวิร์คให้ดูหน่อย...เทวิร์คให้ดูหน่อย..."

ผมได้ยินเสียงของนักร้องชายดังขึ้นผ่านลำโพงรถแห่ของคณะกังสดาลมิวสิคที่ค่อย ๆ ถูกเข็นไปรอบ ๆ ทางเดินที่กว้างกว่ารถแห่ไม่มากนักรอบโบสถ์วัดลาดปลาเค้า เสียงนี้เป็นการส่งสัญญาณให้ผู้ร่วมขบวนแห่นาคที่กระจุกตัวกันอยู่หน้าลำโพงขนาดครึ่งตัวคน 6 ดอกหน้ารถแห่ร่วมกันทำท่าทเวิร์ค (twerk) โดยโยกบั้นท้ายหน้าหลังพลางเอามือโน้มจับบนเข่าที่งอเล็กน้อยในเพลงท่อนที่กำลังจะมาถึง ผมยืนอยู่ด้านขวาของรถแห่ แต่ก็ไม่ได้ยินเสียงพูดของนักร้องชัดเจนนัก เพราะบริเวณที่รถแห่กำลังวนรอบโบสถ์นั้นอยู่ภายใต้หลังคาโปร่งแสง ทำให้เสียงเชื้อเชิญกึ่งตะเบ็งที่ดังแทรกขึ้นกับเสียงกีตาร์ไฟฟ้าเบส คีย์บอร์ด และกลองชุด สะท้อนก้องกังวานอยู่ในพื้นที่ ระหว่างที่นักดนตรีกำลังเปลี่ยนผ่านจากจังหวะช้าไปจังหวะเร็ว เครื่องดนตรีทุกเครื่องลากเสียงยาวออกไป มือกีตาร์ตีคอร์ดด้วยเสียงที่แตกพร่าจากเอฟเฟ็กต์ มือกลองชุดบนรถแห่หวดไม้กลองลงบนฉาบตรงจังหวะสุดท้ายของท่อน และมือคีย์บอร์ดกดคอร์ดเป็นเสียงซินธ์ (synth) แช่เอาไว้ สิ้นเสียงของนักร้องไม่นาน มือกลองก็ส่งสัญญาณผ่านไฮแฮทและสแนร์ "แช่...แช่...แช่...โป๊ะ" นักร้องชายคนดังกล่าวสอดรับทันทีด้วยเนื้อร้องท่อนถัดไปพร้อมกันกับวงดนตรีที่บรรเลงจังหวะกระชับฉับไว

“วอเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะ วอเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะเอ๊ะ วอวอว้อ วอวอวอ วอวอว้อ วอวอวอ วอป๊ะเด๊ะ ป๊ะเด๊ะ จั๊ดลัยแด่ด”

ทันทีที่ท่อนร้องนี้เริ่มต้นขึ้น ผู้คนร่วมขบวนแห่นาคก็พร้อมใจกันเต้นด้วยความสนุกสุดเหวี่ยง ผู้ชายคนหนึ่งยืนอยู่ห่างจากผมไปประมาณเมตรกว่า ดูท่าทางจะสนุกกับเพลงท่อนนี้มากเป็นพิเศษ สังเกตได้จากการ “ออกสเต็ป” ที่เหวี่ยงแขนด้านข้างไปมา พร้อมกับการส่ายบั้นท้ายซ้ายขวาประหนึ่งเป็นการยั่วยวนชวนทะเลาะ เขาเต้นท่านี้ใกล้ ๆ กับรถแห่ตลอดจนหมดท่อน “วอเอ๊ะ ๆ” ก่อนที่จะหันหน้ามายังกลุ่มนักดนตรีพร้อมกับผายมือขึ้นลงและพยักหน้าเม้มปากเพื่อส่งสัญญาณว่าตัวเขารับรู้ได้ถึงความสนุกสุดเหวี่ยงที่รถแห่มอบให้เขาและผู้เข้าร่วมขบวนแห่คนอื่น ๆ ผ่านทำนองเพลงที่กำลังเป็นที่นิยมในโลกออนไลน์ และเนื้อร้องที่ติดหู แต่กลับไม่ได้มีความหมายใด ๆ

ภาพประกอบที่ 1 ผู้เข้าร่วมกำลังเต้นหน้ารถแห่กันอย่างสนุกสุดเหวี่ยงในเพลง “วอเอ๊ะ ๆ” ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

บทเพลงที่ผมยกตัวอย่างไปในส่วนหนึ่งของประสบการณ์สนามนั้น เป็นผลงานของศิลปินอินโดนีเซียชื่อ ดีเจ เอดู ซีเตอปู เอ็กซ์ดีเอส (DJ EDU Sitepu XDS) ที่นำเพลง “How You Like That?” ของวง BLACKPINK มาเรียบเรียงใหม่ในชื่อเพลง “Letih” และเผยแพร่ลงบนยูทูบเมื่อปี พ.ศ. 2564 “Letih” กลายเป็นเพลงยอดนิยมในหมู่ผู้ใช้สังคมออนไลน์ชาวไทยเมื่อวงไม้เลื้อยได้นำเพลงดังกล่าวมาเล่นในแบบฉบับของตัวเอง[2] หรือที่เรียกกันว่า “ร้องโคฟ” ซึ่งมีที่มาจากคำว่า โคฟเวอร์ (cover) ในภาษาอังกฤษ และเผยแพร่ลงบนช่องยูทูบของตนเองในปลายปีเดียวกัน สิ่งที่ทำให้บทเพลง “Letih” แบบฉบับของวงไม้เลื้อยนั้นถูกส่งต่อบนโลกออนไลน์อย่างรวดเร็วคือท่อนเริ่มต้นของเพลงที่นักร้องนำพยายามออกเสียงเนื้อร้องต้นฉบับภาษาอังกฤษสำเนียงแคริบเบียนที่ว่า “Paul let me tell you what me tell them 'pon di throne, Locking it just like that. Paul let me e e e e e lockin it it it it it.” ตามที่ตนเองได้ยิน ทำให้ท่อนเริ่มต้นของบทเพลงนั้นมีลักษณะราวกับว่านักร้องกำลังพูดอะไรบางอย่างอย่างรวดเร็วแต่ฟังไม่ได้ศัพท์ ส่วนท่อน Paul let me e e e e lockin it it it it ถูกแผลงการออกเสียงด้วยสำเนียงไทย ๆ กลายเป็น “วอเอ๊ะ ๆ ๆ ๆ ๆ วอเอ๊ะ ๆ ๆ ๆ ๆ ” และคำ ๆ นี้ก็ได้กลายเป็นชื่อที่คนไทยใช้เรียกบทเพลงนี้กันติดหูไปโดยปริยาย

ความนิยมของเพลง “Letih” หรือ “วอเอ๊ะ” ได้แผ่ขยายจากโลกออนไลน์สู่การแสดงในพื้นที่กายภาพอย่างรวดเร็ว เพลง ๆ นี้กลายเป็นเพลงยอดนิยมสำหรับการแสดงดนตรีสด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงรถแห่ นอกจากนี้ยังปรากฏเพลงอีกจำนวนไม่น้อยในการแสดงรถแห่ที่มีพัฒนาการในลักษณะเดียวกันกับ “Letih” กล่าวคือเป็นบทเพลงจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้รับความนิยมในหมู่ผู้ใช้สังคมออนไลน์จนมาปรากฏอยู่ในการแสดงสดในรถแห่ บางครั้งผู้แสดงก็ร้องเพลงต่างประเทศเหล่านี้อย่างตั้งใจและพยายามออกเสียงเนื้อร้องให้ใกล้เคียงกับภาษาท้องถิ่นต้นฉบับมากที่สุด บางครั้งผู้แสดงก็ร้องเพลงเหล่านี้

โดยอาศัยการตีความการออกเสียงเนื้อร้องตามความเข้าใจของตนดังเช่น กรณีของ “วอเอ๊ะ” แต่ไม่ว่าจะถูกนำเสนอด้วยรูปแบบใด บทเพลงที่ดูเหมือนจะฟังไม่รู้เรื่องเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมความบันเทิงในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างปฏิเสธไม่ได้ หากรถแห่ไม่ได้เตรียมบทเพลงเหล่านี้ไว้ในรายการแสดงหรือ “เพลย์ลิสต์” ผู้ชมการแสดงรถแห่ก็จะเป็นผู้ขอเพลงเหล่านี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในการแสดงรถแห่ บทเพลงจากต่างประเทศเหล่านี้จะถูกบรรเลงแบบโคฟเวอร์สอดแทรกร่วมกับบทเพลงสมัยนิยมประเภทอื่น ๆ เช่น ลูกทุ่ง หมอลำ เพลงเพื่อชีวิต และเพลงฮิปฮอป อย่างไรก็ตาม การร้องเพลงโคฟเวอร์ในการแสดงรถแห่กลับถูกมองด้วยทัศนคติเชิงค่อนขอดมากกว่าชื่นชม นักดนตรีอาชีพหลาย ๆ ท่านที่ผมรู้จักไม่ได้มองนักดนตรีในรถแห่ว่ามีสถานะเทียบเท่ากับศิลปินเพราะว่าพวกเขาเหล่านี้มักจะแสดงแต่ผลงานเพลงของผู้อื่นและไม่มีผลงานเพลงเป็นของตัวเอง บ้างก็ตำหนิถึงความไม่พิถีพิถันในการจัดเรียงเสียงประสานระหว่างการแสดง ส่วนการนำเพลงจากต่างประเทศที่ฟัง “ไม่รู้เรื่อง” หรือฟังแล้วไม่เข้าใจความหมายของเนื้อร้อง มาเล่นในการแสดงรถแห่ก็มักจะถูกมองว่าเป็นการแสดงแบบไม่ตั้งใจ หรือ “มั่ว” ทั้ง ๆ ที่ผู้แสดงพยายามร้องให้ใกล้เคียงกับภาษาต้นฉบับมากที่สุด

หากพิจารณา 2 ประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่าคุณค่าของการแสดงรถแห่นั้นสวนทางอย่างสิ้นเชิงกับบรรทัดฐานทางศิลปะต่อผลงานดนตรีที่ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์ของปัจเจก หากตัดสินด้วยบรรทัดฐานดังกล่าว การแสดงรถแห่จะเต็มไปด้วยการลอกเลียนแบบเพลงต้นฉบับ ซึ่งบางครั้งก็ดูจะสับสนและไร้ความหมาย แต่ในเมื่อความนิยมของรูปแบบการแสดงรถแห่ในประเทศไทยนั้นเด่นชัดเกินกว่าที่จะปฏิเสธได้ ดังนั้นสิ่งที่ควรได้รับการทบทวนมากกว่าคือคุณค่าของดนตรีที่ใช้ตัดสินการแสดงที่ไม่อยู่นิ่งแบบรถแห่ เพราะว่ารถแห่นั้นอาศัยวิถีการฟังเฉพาะซึ่งแตกต่างจาก “ธรรมชาติ” ของการบริโภคดนตรีที่ถูกทำให้เป็นปกติวิสัยผ่านอุตสาหกรรมและธรรมเนียมการศึกษาดนตรีแบบจารีต

ในบทความวิชาการนี้ ผมจะใช้การแสดงโคฟเวอร์เพลงต่างประเทศเป็นทางเข้าเพื่อศึกษาความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาททางสังคมของรถแห่ที่มีต่อผู้คน ผมไม่ได้พิจารณาในเชิงดนตรีวิทยาว่ารถแห่โคฟเวอร์เพลงอะไร จำนวนกี่เพลง หรือมีการจัดเรียบเรียงเสียงประสานอย่างไร แต่ผมกำลังสนใจว่าการแสดงรถแห่นั้นสร้างประสบการณ์ความรู้สึกอย่างไรต่อผู้มีส่วนร่วมในพื้นที่และช่วงเวลานั้น ผมจะใช้แนวคิดทางการแสดงศึกษา (performance studies) ผ่านการอภิปรายของไดอานา เทย์เลอร์ (Diana Taylor) ที่มองกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นการแสดง แนวคิดเกี่ยวกับการแสดงในลักษณะนี้ต่อต้านการแยกปฏิบัติการทางศิลปะออกเป็นส่วน ๆ (ดนตรี นาฏศิลป์ การละคร ฯลฯ) และไม่ได้ถือการแสดงเป็นเพียงแค่ความบันเทิง แต่เป็นระบบแห่งการเรียนรู้ จัดเก็บ และถ่ายทอดความรู้ที่จำเป็นต่อการมีส่วนร่วมในการแสดงนั้น ๆ (Taylor, 2003) ดังนั้น องค์ประกอบทางการแสดงของรถแห่จึงไม่ได้อยู่แค่ตัวนักดนตรี แต่ยังหมายรวมไปถึงกิจกรรมที่แสดงออกโดยคนดูที่ร่วมเต้น นาค และครอบครัวของนาคในขบวนแห่อีกด้วย การแสดงศึกษามีประโยชน์ในการวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น “สด ๆ” ในสนามผ่านชาติพันธุ์วรรณนามากกว่าการอ่านปรากฏการณ์การแสดงรถแห่ในฐานะตัวบท (text) แนวคิดนี้จะพยายามทำความเข้าใจกับกระบวนการเบื้องหลังประสบการณ์ทางผัสสารมณ์ที่นำไปสู่ความ “มัน” หรือความ “ม่วน” จากการฟังและเอาตัวเองเข้าไปมีส่วนร่วมกับการแสดงรถแห่

ข้อมูลที่ผมนำเสนอในบทความนี้เป็นการวิเคราะห์ตีความประสบการณ์สนามที่ผมเข้าไปสังเกตและมีส่วนร่วมกับการแสดงรถแห่ของคณะ กังสดาลมิวสิค ในย่านลาดปลาเค้า กรุงเทพมหานคร และบริเวณใกล้เคียงในช่วงปี พ.ศ. 2565 - 2566 กังสดาลมิวสิคจะเป็นคณะรถแห่ขนาดเล็ก แต่ก็มีประวัติศาสตร์ยาวนานถึงเกือบสี่สิบปี เป็นคณะรถแห่ที่เก่าแก่ที่สุดคณะหนึ่งในย่านลาดปลาเค้า กังสดาลมิวสิคเริ่มต้นจากรูปแบบวงพิณประยุกต์ บรรเลงโดยใช้พิณและแคนต่อเข้ากับเครื่องขยายเสียงขนาดเล็กพอให้ผู้คนในขบวนแห่ได้ยิน ก่อนที่จะ

ขยับขยายกิจการจนกลายเป็นรถแห่ขนาดเล็กเต็มรูปแบบ มีนักดนตรีอาชีพประจำตำแหน่งแต่ละเครื่องดนตรี มีผู้ทำหน้าที่ผสมเสียง และถ่ายทอดสดการแสดงสู่สื่อสังคมออนไลน์ พี่กุ๊ก ชายวัยกลางคน ทำงานอยู่กับสำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร เป็นเจ้าของกิจการรถแห่กังสดาลมิวสิคคนปัจจุบัน พี่กุ๊กจะเป็นกำลังหลักในการขนย้ายและเข็นรถแห่ในระหว่างการแสดง ผมได้รับการแนะนำให้รู้จักกับพี่กุ๊กผ่านลูกศิษย์ของผม ซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกของกังสดาลมิวสิค

ผมเสนอว่าการผสมผสานกันระหว่างบทเพลงจากต่างประเทศที่ฟังไม่รู้เรื่องกับบทเพลงสมัยนิยมในประเทศเต็มไปด้วยความหมายแฝงเชิงสัญลักษณ์สองแง่สองง่ามมากมาย สิ่งที่ปรากฏ ได้ยิน และรู้สึกในการแสดงรถแห่นั้นทำให้เกิดเครื่องหมายเสียง (soundmark) และเครื่องหมายเสียงนี้จัดวางตำแหน่ง (reorientate) ผู้ที่มีส่วนร่วมต่อเสียง ณ พื้นที่และเวลาของการแสดงแบบเคลื่อนที่ (Sakakeeny, 2010) ทว่าการจัดวางตำแหน่งในลักษณะนี้มิใช่แค่การเปลี่ยนบริบทจากการแสดงแบบอยู่กับที่ไปสู่การแสดงเคลื่อนที่เท่านั้น แต่ยังเรียกร้องวิถีการฟังในรูปแบบเฉพาะ ผมจะใช้แนวคิดของการศึกษาดนตรีเชิงปรากฏการณ์วิทยาที่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่รับรู้และรู้สึกในกิจกรรมการแสดงดนตรี หรือที่เรียกว่าประสบการณ์ดนตรี (musical experience) (Berger, 2019) โดยเริ่มด้วยการพิจารณารถแห่ในฐานะการแสดงดนตรีที่เคลื่อนที่ได้เพื่อจัดวางวิธีคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางดนตรีดังกล่าว ตามด้วยการเข้าถึงรถแห่ในแง่ของประสบการณ์ทางผัสสะ ก่อนที่จะเสนอวิถีการฟังในการแสดงรถแห่ที่แตกต่างไปจากการฟังการแสดงดนตรีปทัสถาน ได้แก่ การแสดงคอนเสิร์ตอีกด้วย วิถีการฟังรูปแบบที่ผมจะเสนอนี้ให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของความสนุกตื่นเต้นผ่านเสียงเพลง มากกว่าความแม่นยำในการผลิตซ้ำผลงานเพลงที่ถูกบันทึกไว้ในห้องบันทึกเสียงผ่านการแสดงสด

สิ่งที่ผมศึกษาและนำเสนอในบทความวิชาการชิ้นนี้เป็นการขยับขยายพรมแดนความรู้ของการศึกษารถแห่ โดยมองประเด็นเรื่องเสียง การฟัง และ

ประสบการณ์การมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแสดงเหล่านี้มีความหมาย วิธีการเช่นนี้จะเข้ามาขยับขยายพรมแดนการศึกษารถแห่ที่ยังเต็มไปด้วยการเสาะแสวงหาความหมาย การต่อรอง และการช่วงชิงการเมืองอัตลักษณ์ภายในการแสดงดังกล่าว บทความวิชาการนี้ยังเป็นการเสนอความเป็นไปได้ในการพิจารณาถึงคุณูปการของการให้ความสำคัญกับโสต (การฟัง) และเสียงในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและกระบวนการทางสังคมของมนุษย์ผ่านการแสดงและการมีส่วนร่วมทางดนตรีที่มีลักษณะเคลื่อนที่ (mobile)

รถแห่ในฐานะปรากฏการณ์ทางเสียงและการแสดงเคลื่อนที่

รถแห่เป็นวัฒนธรรมการแสดงสมัยนิยมเคลื่อนที่ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายอย่างมากในประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รวมไปถึงในด้านวิชาการเช่นกัน มีงานวิจัยจำนวนไม่น้อยที่ศึกษารถแห่ในเชิงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อเผยให้เห็นถึงความนิยม กระบวนการทางสังคม และความหมายทางวัฒนธรรมที่ซ่อนอยู่ในการแสดงประเภทนี้ (อิทธิพงษ์ ทองศรีเกตุ, 2022) ประเด็นเรื่องชาติพันธุ์และความเป็นอีสานได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในฐานะอัตลักษณ์และตัวตนที่ลื่นไหลในการแสดงรถแห่ จารุวรรณ ด้วงคำจันทร์ เป็นหนึ่งในนักวิชาการที่ศึกษารถแห่ในประเด็นดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง จารุวรรณเปรียบรูปแบบการแสดงรถแห่อีสานว่าเป็น “มหรสพสัญจร” (2564) ชี้ให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบวัฒนธรรมการแสดงที่มีต้นแบบมาจากวัฒนธรรมอีสานที่สามารถเคลื่อนที่ได้อย่างทะมัดทะแมง แต่ยังคงไว้ซึ่งความหมายเชิงสัญลักษณ์และการมองชีวิตของชาวบ้านที่บางครั้งก็แตกต่างจากข้อกำหนดทางศีลธรรมจากสถาบันหลักทางสังคม จารุวรรณยังได้เผยให้เห็นถึงการปรับตัวของผู้ประกอบการรถแห่อีสานในการรับมือกับวิกฤตเศรษฐกิจจากการระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 การระบาดนี้ไม่เพียงแต่ช่วยเร่งการแพร่กระจายของรถแห่อีสานในรูปแบบมหรสพสัญจรที่สามารถให้ความบันเทิงในขนาดที่กะทัดรัดกว่าการแสดงคอนเสิร์ตหมอลำเต็มรูปแบบ

แต่ยังทำให้สังคมออนไลน์กลายเป็นพื้นที่หลักที่ผู้ประกอบการรถแห่เผยแพร่กิจกรรมของตนเองและแลกเปลี่ยนข่าวสารการจ้างงานอีกด้วย (2565) จารุวรรณยังศึกษาประเด็นเรื่องชาติพันธุ์ที่เข้ามาข้องเกี่ยวกับการแสดงรถแห่อีสานใต้ที่ใช้ดนตรีกันตรึมเป็นแนวเพลงหลักในการแสดง ถึงแม้ว่ารถแห่จะมีต้นกำเนิดมาจากอีสานกลางแถบจังหวัดมหาสารคาม ขอนแก่น ร้อยเอ็ด ชัยภูมิ แต่รถแห่จากอีสานใต้ในจังหวัดบุรีรัมย์และสุรินทร์ ก็มีลักษณะทางดนตรีที่บ่งบอกถึงชาติพันธุ์และรากเหง้าของตัวเองได้อย่างน่าสนใจเช่นกัน (2567, น. 107)

นอกจากการศึกษาของจารุวรรณแล้ว มีงานเขียนอีกจำนวนหนึ่งที่ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการประกอบสร้างและการต่อรองตัวตนในการแสดงรถแห่ วิทยานิพนธ์ของรุ่งลดิษ จตุรไพศาล (2565) ศึกษาการเต้นเด้าในรถแห่ในฐานะการต่อรองทางวัฒนธรรมและการประดิษฐ์ประเพณีของวัยรุ่นอีสานใหม่ในสภาวะคาร์นิวัล (carnivalesque) การศึกษาของรุ่งลดิษได้ตั้งคำถามต่อภาพลักษณ์ของรถแห่ถูกตีตราว่าไม่ “ศิวิไลซ์” โดยผ่านการจ้องมองของชนชั้นกลางค่อนสูงในกรุงเทพฯ ที่ใช้เข็มทิศทางศีลธรรมของรัฐแบบบนลงล่าง รวมไปถึงงานของผมเอง (Wisuttipat, 2025) ที่พิจารณารถแห่ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมการแสดงดนตรีที่เน้นการมีส่วนร่วม ผมเสนอว่ามหรสพสัญจรที่สามารถเคลื่อนที่ได้คล่องตัวอย่างรถแห่แสดงให้เห็นถึงความพร่าเลือนระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทางโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการแสดงรถแห่นั้นเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมทางศาสนาอย่างงานบวช ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่ารถแห่เป็นเครื่องมือสำหรับกระทำการเพื่อยั่วล้อกับศีลธรรม อำนาจ และการครอบงำทางวัฒนธรรมมากกว่าแค่เป็นเพียงภาพแทนของกลุ่มคนที่ถูกด้อยค่าว่า “ตลาดล่าง” งานของธัญญลักษณ์ อุบลเลิศ และคณะ (2566) ที่ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของการแสดงรถแห่ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ตั้งแต่ยุคดั้งเดิม ยุคประยุกต์ ยุคประยุกต์แบบติดหลังคา จนถึงยุครถแห่สมัยนิยม รวมถึงได้ยกตัวอย่างบทเพลงยอดนิยมสำหรับการแสดงรถแห่อีสาน ธัญญลักษณ์ชี้ให้เห็นว่าแม้ว่ารถแห่อีสานจะสามารถสืบพัฒนาการมาจาก

การแสดงท้องถิ่นประเภทแห่ในภูมิภาคอีสานได้ เช่น กลองยาว แต่รถแห่ ณ ปัจจุบันได้ถูกสถาปนาเป็นรูปแบบการแสดงที่เป็นเอกเทศ มีระบบนิเวศทางธุรกิจที่ชัดเจนทั้งในพื้นที่กายภาพและพื้นที่ออนไลน์

รถแห่ขนาดเล็กเองก็ได้รับความสนใจเชิงวิชาการเช่นเดียวกันแม้ว่าการศึกษาในประเด็นดังกล่าวจะมีจำนวนน้อยกว่ารถแห่ขนาดใหญ่อย่างเห็นได้ชัด หนึ่งในงานลักษณะนี้ได้แก่งานเขียนของ ปีแอร์ ปรุโฐ (Pierre Prouteau) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของลำโพงคู่ หรือ “ฮอร์นแฝด” ในรถแห่พิณประยุกต์คณะเสมอศิลป์ จังหวัดเพชรบูรณ์ ปรุโฐพบว่าฮอร์นแฝดในรถแห่นี้เป็นมรดกตกทอดของทหารสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเวียดนาม เขาเสนอว่าฮอร์นแฝดนี้ทำหน้าที่ขยายเสียงก็จริง แต่เป้าหมายของการรับรู้จากการขยายเสียงนี้แตกต่างกันไปตามช่วงเวลาที่ลำโพงเหล่านี้ถูกใช้ ตั้งแต่เป็นเครื่องมือในการแพร่โฆษณาชวนเชื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ จนเปลี่ยนแปลงมาเป็นส่วนหนึ่งของสุนทรียะในการแสดงรถแห่พิณประยุกต์ ปรุโฐเสนอว่าวัฒนธรรมของเสียงและเทคโนโลยีไม่ได้เป็นเรื่องเกี่ยวกับวิทยาการเพียงอย่างเดียว แต่ยังโยงใยกับประวัติศาสตร์โลกและท้องถิ่นอย่างใกล้ชิดอีกด้วย (Prouteau, 2023)

รถแห่ยังเป็นวัฒนธรรมการแสดงที่เต็มไปด้วยข้อถกเถียงมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเรื่องความเหมาะสม เนื่องจากการแสดงรถแห่มักมาพร้อมกับการบริโภคเครื่องดื่มมึนเมา การทะเลาะวิวาท และการเต้น “เด้า” ของผู้เข้าร่วมการแสดงรถแห่วัยเยาว์ที่เป็นผลมาจากการกระตุ้นของนักดนตรี เมื่อสิ่งเหล่านี้มาพร้อมกับรถแห่ในบริบททางศาสนา เช่น งานบวช งานทำบุญ รวมไปถึงเทศกาลตามวันสำคัญทางศาสนาพุทธต่าง ๆ ทำให้รถแห่มีภาพลักษณ์ในเชิงลบว่าเป็นวัฒนธรรมที่ “หยาบคาย” หรือแม้กระทั่งขัดต่อศีลธรรม “อันดีของพุทธศาสนา” แม้ว่าผู้ประกอบการรถแห่หลายคณะจะพยายามควบคุมการทะเลาะวิวาทโดยการปรับเงิน หรือแม้แต่ใช้การทะเลาะวิวาทเป็นเงื่อนไขในการยกเลิกการแสดง แต่ภาพของผู้ร่วมงานที่สร้างสรรค์

ท่าเต้น “เด้า” แบบต่าง ๆ ที่ถูกเผยแพร่ตามสื่อสังคมออนไลน์ก็ยิ่งตอกย้ำถึงทัศนคติของสังคมที่ไม่ค่อยดีนักต่อการแสดงนี้

จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้หากการศึกษาเกี่ยวกับรถแห่ทางสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่จะตีแผ่แง่มุมที่สะท้อนมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมตามมุมมองของผู้มีส่วนร่วมในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน เพื่อนำมาโต้ตอบกับความกังวลของรัฐที่ตัดสินคุณค่าของการแสดงรถแห่ผ่านการจ้องมอง (gaze) โดยใช้เข็มทิศทางศีลธรรมของชนชั้นนำภาคกลางของไทยเป็นบรรทัดฐานอย่างผิดฝาผิดตัว อย่างไรก็ตาม กระแสของการโต้ตอบทางวิชาการทำให้มหรสพสัญจรนี้ถูกพิจารณาควบคู่กับประเด็นอัตลักษณ์ตัวตนความเป็นอีสานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จริงอยู่ว่ารูปแบบของการแสดงรถแห่ในปัจจุบันนั้นได้รับอิทธิพลอย่างมหาศาลจากวัฒนธรรมการแสดงในภูมิภาคดังกล่าว แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าการแสดงที่คล้ายคลึงกันกับรถแห่ทั้งหมดจะมีต้นกำเนิดมาจากภูมิภาคเดียวเสมอไป

การแสดงดนตรีในรูปแบบการแห่นั้นนับว่าเป็นหนึ่งในปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถพบเห็นได้อย่างแพร่หลายในประเทศไทย ในวัฒนธรรมล้านนาก็มีดนตรีสำหรับการแห่หลายประเภท เช่น วงกลองตึ่งโนง วงกลองปู่จา วงป้าดก๊อง รวมไปถึงวงแห่ร่วมสมัยที่เป็นการประยุกต์วงป้าดก๊องเข้ากับเครื่องดนตรีและเทคโนโลยีดนตรีจากตะวันตก การแสดงดนตรีในรูปแบบการแห่เหล่านี้มิได้เป็นเพียงมหรสพเพื่อความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในฐานะองค์ประกอบทางเสียงที่ทำหน้าที่ประโคมให้พิธีกรรมมีความสมบูรณ์มากขึ้นอีกด้วย (สงกรานต์ สมจันทร์, 2566, น. 105–129) ผมไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อมองข้ามการเมืองอัตลักษณ์ของความเป็นอีสาน ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยมของภูมิภาคดังกล่าว (Miller, 2005; Kitiarsa, 2006; Mitchell, 2011; พัฒนา กิติอาษา, 2553) แต่หากการศึกษาเกี่ยวกับรถแห่ทางสังคมศาสตร์ยังคงจดจ่ออยู่กับเรื่องประเด็นชาติพันธุ์-ท้องถิ่นนิยม (ethno-regionalism) (Pinkaew,

2003, p. 162) กระแสทางวิชาการลักษณะนี้เสี่ยงต่อภาวะสารัตถะนิยมของรถแห่ ซึ่งจะบดบังความเป็นไปได้ในการพิจารณารถแห่ที่เป็นปรากฏการณ์ในมุมมองอื่นๆ

ด้วยเหตุนี้ ผมจึงตั้งใจที่จะพิจารณารถแห่ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางดนตรีและเสียงเป็นหลักก่อนที่จะคำนึงถึงประเด็นการเมืองอัตลักษณ์และอำนาจทับซ้อนอื่น ๆ การทำเช่นนี้ก็เพื่อจะเข้าใจความหมาย กระบวนการและการทำงานทางสังคมวัฒนธรรมของการแสดงรถแห่ดังกล่าวโดยไม่จำเป็นจะต้องผูกขาดรถแห่อยู่ภายใต้ความเป็นเจ้าของของวัฒนธรรมท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ในขณะเดียวกัน แม้ว่าการแสดงรถแห่จะสามารถสืบสาวที่ไปที่มาจากวัฒนธรรมดนตรีต้นแบบได้หลากหลายท้องถิ่น เช่น หมอลำ ปี่พาทย์ ลูกทุ่ง ป้าดก๊อง ฯลฯ แต่รถแห่ก็มีเอกลักษณ์ รูปแบบ และปฏิบัติการการแสดง (performance practice) ที่ชัดเจนมากเกินกว่าที่จะถูกจัดให้เป็นประเภทย่อยของการแสดงต้นแบบนั้น ๆ ได้ พูดอีกอย่างก็คือ รถแห่ควรเป็นวัฒนธรรมที่ถูกพินิจด้วยวิธีการใช้หลัก นั่นก็คือ การเคลื่อนที่ของการแสดงดนตรีและการมีส่วนร่วมผ่านการแห่ มากกว่าที่จะถูกนิยามด้วยประเภทของดนตรีที่ใช้แสดง

คุณลักษณะของปรากฏการณ์รถแห่สะท้อนให้เห็นถึงการแสดงดนตรีที่เคลื่อนที่ได้ หรือหากพูดอย่างกว้าง ๆ ก็คือการแพร่กระจายของเสียงไปตามบริเวณโดยรอบผ่านร่างกายมนุษย์ที่เคลื่อนที่ไปตามระนาบของพื้นที่ (Gopinath & Stanyek, 2014, p. 3) ทั้งนี้ รถแห่เป็นการแสดงที่เคลื่อนได้ ซึ่งแตกต่างกับดนตรีที่สามารถพกพาได้ (portable music) ตรงที่ดนตรีอย่างหลังหมายถึงความสามารถในการ “เล่นซ้ำ” (playback) ดนตรีด้วยอุปกรณ์ที่มีขนาดกะทัดรัด ไม่ว่าจะเป็น วอล์คแมน ซีดี ไอพอด หรือ บริการสตรีมมิ่ง แม้ว่าทั้งการแสดงที่เคลื่อนได้และการแสดงที่พกพาได้ต่างก็เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงความหมาย วิถี รวมไปถึงเศรษฐศาสตร์การเมืองของการมีส่วนร่วมกับดนตรี แต่คุณลักษณะการเคลื่อนที่ของการแสดงในรถแห่นั้นสะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ว่าการมีส่วนร่วมกับดนตรีก็สามารถ

เข้ามากำหนดความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาททางสังคมของเทคโนโลยี ได้เช่นกัน ซึ่งผมจะกล่าวถึงประเด็นนี้ในหัวข้อถัดไป

ผมได้กล่าวไปในข้างต้นว่ารถแห่ทำหน้าที่เป็นเหมือนเครื่องหมายเสียงที่จัดวางตำแหน่ง (reorientate) ผู้ที่มีส่วนร่วมต่อเสียง ณ พื้นที่และเวลาของการแสดง เสียงของการแสดงของรถแห่จึงทำหน้าที่ห่อหุ้มพื้นที่ที่รถแห่นั้นเคลื่อนที่ผ่าน และสิ่งที่มาพร้อมกับการห่อหุ้มด้วยเสียงในลักษณะนี้คือความหมายทางวัฒนธรรมของการแสดงรถแห่ที่เข้ามาแทนที่ความหมายเดิมของพื้นที่กายภาพชั่วคราว หากย้อนกลับไปที่บันทึกสนามที่ผมยกมาด้านบน จะเห็นได้ว่าการแสดงรถแห่ของกังสดาลมิวสิคเชื้อเชิญให้มีการยั่วล้อกับความดีงามทางศีลธรรมผ่านการเต้นเด้าหรือทเวิร์ค ในขณะที่การแสดงดังกล่าวเกิดขึ้นข้าง ๆ โบสถ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของวัดและเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญที่สุดในพิธีบวช

จริงอยู่ว่าคุณค่าของการแสดงของรถแห่ในพิธีบวชอาจจะเหมือนมีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม แต่ผู้ที่เข้าร่วมการแสดงรถแห่รวมไปถึงพระภิกษุที่อยู่ในอาณาบริเวณของการแสดงรถแห่มิได้เห็นว่าปฏิบัติการทั้งสองนั้นเป็นเรื่องขัดแย้งกัน เพราะรถแห่ถูกใช้เป็นมหรสพเพื่อเฉลิมฉลองการเข้าสู่สมณเพศ แต่รถแห่เองก็มิได้สลายความเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมทางศาสนาไปแต่ประการใด เพราะทันทีที่นาคเข้าไปในโบสถ์ รถแห่ก็จะหยุดทำการแสดงเพื่อหลีกทางให้กับพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หากพิจารณาผ่านปฏิบัติการการแสดงเป็นหลัก รถแห่เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงที่พานาคเปลี่ยนผ่านไปสู่พระ การมีรถแห่ในงานบวชจึงกลายเป็นสิ่งที่เอื้อต่อปฏิบัติการทางศาสนามากกว่าเป็นความขัดแย้งที่ต้องถูกกีดกันออกไป เพราะผู้คนที่สนุกสนานสุดเหวี่ยงอยู่กับการแสดงรถแห่คือจุดแตกต่างสูงสุดในทางโลกกับผู้ที่จะก้าวไปสู่การเป็นสมณเพศผู้สงบสำรวม

การมีรถแห่ในพื้นที่ศาสนาทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน (vernacular Buddhism) ที่ระคนไปด้วยปฏิบัติการระดับรากหญ้า

ที่ถูกจัดเรียงอย่างเป็นลำดับโดยมีหลักคำสอนของศาสนาพุทธอยู่บนยอดของพีระมิด (Wattanagun, 2017) จะเห็นได้ว่าความสนุกสนานทางโลก (secular) ที่แทบจะก้าวไปในพื้นที่หยาบโลน (profane) นั้นได้แทนที่ความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาของโบสถ์และพิธีบวชด้วยเสียงและการแสดงของรถแห่ การปะทะกันระหว่างพื้นที่ทางโลกที่ถูกห่อหุ้มด้วยเสียงกับพื้นที่ทางธรรมของวัดในพิธีบวชนี้ถูกขับเน้นให้ชัดเจนมากขึ้นผ่านความสามารถในการเคลื่อนที่ของรถแห่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรถแห่ขนาดเล็กที่สามารถเข้าถึงได้แม้กระทั่งใจกลางของศาสนสถาน รถแห่ขนาดเล็กจึงเปรียบเสมือนตัวแสดงหลักที่ถูกอนุญาตให้อยู่ในศาสนพิธีเพื่อทำให้ความแตกต่างของการก้าวข้ามดินแดนทางโลกเข้าสู่ทางธรรมของนาคนั้นชัดเจนมากขึ้น

ภาพประกอบที่ 2 รถแห่กังสดาลมิวสิคกำลังถูกเครนยกข้ามกำแพงโบสถ์ในวัดจังหวัดฉะเชิงเทรา ภาพถ่ายโดยรถแห่กังสดาลมิวสิค

กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากการเคลื่อนที่ของการแสดงรถแห่นั้นมีประเด็นให้ขบคิดอีกมากมาย ด้วยเหตุนี้การพิจารณารถแห่ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ที่เน้นไปที่การเคลื่อนที่ของการแสดงและเสียงจึงมีความสำคัญในการจัดวางกรอบแนวคิดที่ไม่ถูกขังไว้ด้วยมโนทัศน์ของการแสดงดนตรีสดแบบอยู่กับที่ และเป็นการชูให้เห็นถึงคุณสมบัติมหรสพสัญจรของการแสดงรถแห่ที่สามารถนำไปสู่การพิจารณาทางสังคมวัฒนธรรมในลักษณะอื่นได้อีกนอกเหนือจากการเมืองอัตลักษณ์

รถแห่ในฐานะประสบการณ์ทางผัสสะและผัสสารมณ์

ผมเคยได้กล่าวถึงความสำคัญของความฉับพลันทันใด (immediacy) ที่เกิดขึ้นในระหว่างการมีส่วนร่วมกับการแสดงดนตรี ว่าเป็นประสบการณ์ที่สามารถสะท้อนและประกอบสร้างความจริงทางสังคมได้ไม่ด้อยไปกว่าการวิเคราะห์ตัวบทและวาทกรรมที่ซ่อนอยู่ในรายละเอียดทางเทคนิคเกี่ยวกับดนตรี เช่น การประพันธ์เพลง การเรียบเรียงเสียงและจังหวะ รวมไปถึงเนื้อร้องที่ปรากฏอยู่ในเพลง (ณัฐพล วิสุทธิแพทย์, 2567) ชาติพันธุ์วรรณนาก็เป็นเครื่องมือวิจัยหลักที่นักมานุษยดนตรีวิทยา (ethnomusicologist) จากทางฝั่งสำนักสหรัฐอเมริกาใช้เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ดนตรีในบริบทสังคมวัฒนธรรมมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 การวิเคราะห์ตีความประสบการณ์ดนตรีผ่านการมีส่วนร่วม “มิใช่การนำตัวเองเข้าไปอยู่ท่ามกลางการแสดงดนตรีนั้นเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องอาศัยความอ่อนไหว (sensitivity) ต่อความรู้ท้องถิ่นและความตระหนักรู้ถึงศิลปะแห่งการเขียนวัฒนธรรมขึ้นมา (writing culture) อย่างประณีตบรรจง” (Slobin, 1994, p. 701) ในทำนองเดียวกัน การทำชาติพันธุ์วรรณนาในรถแห่ก็เรียกร้องมุมมองในการวิเคราะห์ตีความประสบการณ์ดนตรีที่มีความละเอียดลุ่มลึกมากกว่าเพียงแค่การไปดูเพื่อให้เห็นและฟังเพื่อให้ได้ยิน แต่ยังรวมไปถึงอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ประสบการณ์ดนตรีที่เกิดขึ้น และการทับซ้อนกันของอำนาจรูปแบบต่าง ๆ ด้วย

ผมเสนอว่าประสบการณ์ของรถแห่นั้นคือการประกอบสร้างความหมายทางสังคมวัฒนธรรมผ่านการรับรู้ของพหุผัสสะรูปแบบหนึ่ง หากประสบการณ์ทางพหุผัสสะ (multi-sensorial experiences) มีบทบาทสำคัญในการทำให้ความหมายทางสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนั้นรู้สึกและสัมผัสได้ (Iida, 2017) และหากพิธีกรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของการแสดงในแง่ที่มีการจัดลำดับกิจกรรมและจัดระเบียบพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมงานในพื้นที่-เวลาพิเศษแล้วนั้น (Salemink, 2008, p. 267) ผมคิดว่าแนวคิดเรื่องผัสสะสามารถเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับการแสดงดนตรีได้อย่างไม่เคอะเขิน เพราะการมองรถแห่ในฐานะประสบการณ์ทางผัสสะจะมุ่งไปที่ความทับซ้อนกันระหว่างชุดความหมายและวัฒนธรรมที่กำหนดประสบการณ์ผัสสะหรือการรับรู้ของอายตนะ (sensory organs) กับการกำหนดเงื่อนไขของผัสสะที่ส่งผลให้เกิดการก่อรูปทางความหมาย การให้คุณค่า หรือแม้แต่โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2567, น. 242) ในบทความนี้ผมจะเน้นไปที่เสียงและการฟังเป็นหลักในฐานะที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของประสบการณ์รถแห่

ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ (2567, น. 290) กล่าวถึงการประกอบสร้างของผัสสะทางเสียงของมนุษย์ไว้ว่า “หูและโสตพยาน...ไม่เคยรับรู้เรื่องราวอย่างเป็นธรรมชาติและไม่มีความตรงไปตรงมา...เราจึงไม่เคยได้ยินและรับฟังเสียงจากแหล่งกำเนิด แต่รับรู้ผ่านการทำงานของเทคโนโลยีและประสบการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม” หากพิจารณาข้อความของศรยุทธในมุมของการฟังดนตรี สามารถกล่าวได้ว่าคุณค่าและความหมายของการฟังดนตรีก็ถูกปั้นแต่งด้วยการทำงานของเทคโนโลยีและประสบการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมเช่นกัน และหนึ่งในวัฒนธรรมดนตรีที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการกำหนดจริตการฟังดนตรีของผู้คนในสังคมปัจจุบันก็คืออุตสาหกรรมดนตรีสมัยนิยม ผมไม่ได้ต้องการตอกย้ำถึงข้อวิพากษ์ของ ธีโอดอร์ อะดอร์โน ต่อดนตรีสมัยนิยมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมบันเทิงที่พรากความเป็นมนุษย์ไปจากปัจเจกที่อยู่ในเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Adorno & Simpson, 1941) แต่ผมต้องการ

ชี้ให้เห็นว่าความแพร่หลายของอุตสาหกรรมดนตรีสมัยนิยมนี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการฟังเฉพาะให้กับมนุษย์ จนกลายมาเป็นวิถีการฟัง ซึ่งหมายถึงบรรทัดฐานของการรับรู้ทางโสตประสาทและผัสสะอื่น ๆ ต่อดนตรีสมัยนิยมหรือแม้กระทั่งดนตรีโดยทั่วไปเสียเอง

โรนัลด์ ราดาโน และ เตชูโมลา โอลานียัน (Radano & Olaniyan, 2016) เรียกเสียงที่ถูกผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก เสียงที่ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ และเสียงที่เป็นผลมาจากพัฒนาการของเทคโนโลยี ซึ่งหนึ่งในนั้นคืออุตสาหกรรมดนตรีสมัยนิยมที่แพร่กระจายไปทั่วโลก ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของจักรวรรดิ (empire) ทางดนตรีในโลกเสรีนิยมใหม่ เขาทั้งสองเสนอว่าจักรวรรดิทางดนตรีนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบอบความรู้และความเข้าใจที่หล่อหลอมวัฒนธรรมการฟังของผู้คน ทำผู้คนให้ตระหนักรู้ถึงความแตกต่างของดนตรีจากเสียงทั่วไปและควบคุมการตีความการได้ยินและการฟังดนตรีให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน พูดอีกอย่างคือระบอบเหล่านี้คอยกำกับให้การฟังของเรานั้นมีลักษณะเป็นแบบจักรวรรดิ (imperial listening) หรือในแง่หนึ่งก็คืออยู่ใต้อาณานิคมในเชิงเสียงหรือดนตรีรวมถึงผัสสะแบบตะวันตกเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างของการฟังแบบจักรวรรดิที่สามารถได้ยินชัดในบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย ได้แก่ การสร้างบรรทัดฐานการฟังให้คุ้นเคยกับบันไดเสียงแบบ 12 เสียงเท่ากัน (equal temperament) การสร้างความคุ้นเคยกับคีตลักษณ์ (form) แบบ AABA กล่าวคือมีการร้องแบบดำเนินเรื่อง (verse) และท่อนฮุค (chous) การสร้างความเป็นปกติให้กับการฟังเพลงที่มีความยาว 3-5 นาที การให้ความสำคัญกับความเป็นเจ้าของผลงาน และการให้คุณค่าของความชัด ความใส ความคมของการบรรเลงเครื่องดนตรี การขับร้อง รวมไปถึงการผสมเสียงหรือที่เรียกว่าการมิกซ์ หากพิจารณาตามแนวคิดนี้แล้ว การฟังเพลงผ่านแผ่นเสียง การสมัครสมาชิกผู้ให้บริการการฟังเพลงผ่านอินเทอร์เน็ตหรือสตรีมมิ่ง หรือแม้แต่การชมคอนเสิร์ต ก็ล้วนแล้วแต่เป็นภาพสะท้อนของการฟังอย่างจักรวรรดิทั้งสิ้น อำนาจนำที่ส่งผลต่อการรับรู้

ทางโสตประสาทยกระดับอุตสาหกรรมดนตรีสมัยนิยมให้มีความชอบธรรมทางสุนทรียะทัดเทียมดนตรีแบบแผนอื่น ๆ ที่ไม่ต้องอาศัยสื่อและเทคโนโลยีเป็นหลัก (unmediated) คุณค่าดังกล่าวนี้เป็นตัวเร่งให้เกิดการศึกษาดนตรีสมัยนิยมในเชิงวิชาการอย่างจริงจัง และยังสถาปนากระบวนทัศน์ของความรู้ความเข้าใจต่อวัฒนธรรมและอุตสาหกรรมดนตรีสมัยนิยมอย่างปฏิเสธไม่ได้

การพิจารณารถแห่ในฐานะการแสดงสามารถทำตามแบบแผนความรู้ดนตรีสมัยนิยมที่ถูกสถาปนาไว้ได้อย่างไม่มีข้อสงสัย เพราะองค์ประกอบทางดนตรีที่เป็นวัตถุดิบในการแสดงรถแห่ล้วนมาจากวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นบทเพลงแนวลูกทุ่ง หมอลำ เครื่องดนตรีสากล เช่น กีตาร์ไฟฟ้า เบสไฟฟ้า กลองชุด คีย์บอร์ด อุปกรณ์เครื่องเสียงต่าง ๆ แต่การกระทำเช่นนี้จะส่งผลให้รถแห่กลายเป็นการแสดงที่ไม่ตรงตามปทัสถานของวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยมไปโดยปริยาย

รถแห่นั้นใช้การร้องโคฟเวอร์เพลงฮิตที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสังคมกายภาพและออนไลน์เป็นหลัก ซึ่งรวมไปถึงเพลงจากต่างประเทศที่กำลังเป็นกระแสอย่าง “วอเอ๊ะ ๆ” เพลงฮิตที่ศิลปินรถแห่นำมาโคฟเวอร์นั้นก็ถูกนำมาเรียบเรียงใหม่ให้เล่นต่อกันเป็นชุด ๆ เพื่อคงความบันเทิงระหว่างการแห่ไม่ให้ขาดตอน และระหว่างการแสดงบทเพลงต่าง ๆ นักร้องรวมไปถึงนักดนตรีจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนดูที่รายล้อมรถแห่ (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงรถแห่เช่นเดียวกัน) ทั้งการเชื้อเชิญให้เต้น ขอให้ส่งเสียง และปลุกเร้าอารมณ์ด้วยคำพูดต่าง ๆ อยู่เสมอ หากใช้กรอบแนวคิดของการฟังแบบจักรวรรดิ (imperial listening) ในดนตรีสมัยนิยมที่ผมเสนอไปข้างต้นแล้ว การแสดงรถแห่จะถูกลดระดับให้กลายเป็นการแสดงสมัครเล่นโดยทันที เนื่องจากศิลปินไม่มีผลงานเป็นของตัวเอง การแสดงไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบที่ชัดเจน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างศิลปินกับคนดูถี่ ๆ นั้นรบกวนความสมบูรณ์ของการถ่ายทอดบทเพลง รวมไปถึงการขับเสียงเครื่องดนตรีออกจากลำโพงดอกเขื่องที่เน้นเสียงย่านความถี่ต่ำสะท้านทรวงของผู้เข้าร่วมงาน พร้อมกับการขับเสียงย่านอื่น ๆ

ให้ดังเท่าที่กำลังของลำโพงสามารถทำได้นั้นเปรียบเสมือนกับความไม่พิถีพิถันในการผสมเสียง

แต่หากเราวางการฟังแบบจักรวรรดิที่กำหนดให้รับรู้การฟังรถแห่ในรูปแบบดนตรีสมัยนิยมกระแสหลักไว้สักครู่ แล้วหันมาทำความเข้าใจว่าปฏิบัติการทางสุนทรียะที่ถูกด้อยคุณค่าในรถแห่นั้นเชื้อเชิญการมีส่วนร่วมของผู้คนในสังคมอย่างแข็งขันได้อย่างไร เพราะเหตุใดผู้คนจึงตอบสนองต่อการแสดงรถแห่ในลักษณะนี้ ผมคิดว่าเราจะได้ขยายพรมแดนในการรับรู้ผัสสะทางโสตประสาทในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งวิถีการฟังดังกล่าวไม่ได้อยู่ภายใต้การกำหนดคุณค่าของการฟังแบบจักรวรรดิในดนตรีสมัยนิยมแบบที่เราหลายคนคุ้นเคยกันในฐานะผู้บริโภคดนตรี

จะเห็นได้ว่าการแสดงรถแห่ไม่ได้ดำเนินไปบนฐานของการเน้นการแสดงฝีมือของศิลปินและมีผู้บริโภคดนตรีเป็นผู้ชมและฟังการนำเสนอดังกล่าวเป็นหลัก แต่การแสดงรถแห่นั้นตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วมและโต้ตอบกันระหว่างศิลปินและผู้แสดง โธมัส ทูรีโน เรียกการแสดงลักษณะนี้ว่าเป็นการแสดงดนตรีที่เน้นการมีส่วนร่วม (participatory music making) (Turino, 2008) ในการแสดงลักษณะนี้ศิลปินและผู้ชมจะมีส่วนรับผิดชอบใกล้เคียงหรือเทียบเท่ากันต่อการแสดงดนตรี เพราะผู้คนที่เข้าร่วมการแสดงรถแห่นั้นก็ทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงรถแห่ในฐานะคนเต้นเช่นกัน จริงอยู่ว่าการแสดงดนตรีสมัยนิยมที่ไม่ได้เคลื่อนที่ เช่น การแสดงคอนเสิร์ตก็มีลักษณะที่เน้นการมีส่วนร่วม แต่ในการแสดงที่เคลื่อนที่อย่างรถแห่นั้นเส้นแบ่งระหว่างผู้เล่นและคนดูในการแสดงรถแห่พร่าเลือนมากกว่า การโต้ตอบกันระหว่างนักดนตรีและคนดูก็มีความใกล้ชิดกันมากขึ้น คนดูเองไม่ได้เป็นผู้ฟังในเชิงรับ (passive participation) แต่ยังแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมเชิงรุก (active participation) ได้แก่การเต้น การคุยกัน การแสดงออกถึงผัสสารมณ์ที่เรียกว่า “ความมัน” นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในลักษณะดังกล่าวยังแตกต่างจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการแสดงดนตรีสมัยนิยมแบบอยู่กับที่ด้วยคุณลักษณะของการเคลื่อนที่ของรถแห่อีกด้วย

การทำความเข้าใจรถแห่ในฐานะการแสดงที่เน้นการมีส่วนร่วมชี้ให้เห็นถึงจุดประสงค์ของการแสดงในลักษณะดังกล่าว และจะช่วยอธิบายถึงเหตุผลที่ทำให้คุณสมบัติทางดนตรีของรถแห่มีลักษณะเช่นนั้น เป้าประสงค์หลักของการแสดงรถแห่มิใช่การอวดความเป็นเลิศด้านฝีมือหรือภูมินักดนตรีของศิลปิน แม้ว่าผู้เข้าร่วมงานรถแห่ที่ผมได้สัมภาษณ์นั้นมีความเห็นตรงกันว่ารถแห่กังสดาลมิวสิคนั้นเก่ง สามารถแห่ได้อย่างสนุกสนานและเป็นมืออาชีพ แต่ท้ายที่สุดแล้วผู้คนที่เข้าร่วมงานไม่ได้มุ่งความสนใจไปที่ความสามารถเฉพาะบุคคล พวกเขาให้ความสำคัญกับการสร้างบรรยากาศมากกว่า นั่นหมายถึงการสร้างความเชื่อมต่อกันทางสังคม (social synchrony) ในพื้นที่การแสดง ภาวะนี้เกิดขึ้นต้องอาศัยชุดความรู้เฉพาะทั้งจากคนดูที่ทำหน้าที่เป็นนักเต้นหรือ “แดนเซอร์” และจากตัวนักดนตรีเองในการสร้างบรรยากาศทางเสียงในการแสดงรถแห่ ทำให้เกิดผัสสารมณ์ที่ผู้เข้าร่วมการแสดงรถแห่รับรู้ร่วมกันภายใต้คำว่า “มัน” ด้วยเหตุนี้ปฏิบัติการการแสดง (performance practices) ของรถแห่จึงเน้นความต่อเนื่องกันของบทเพลง และการสื่อสารกันระหว่างศิลปินกับคนดูมากกว่าปกติ ภายใต้ภาวะเหล่านี้การแสดงรถแห่จึงเรียกร้องวิถีการฟังที่แตกต่างออกไป และวิถีการฟังในลักษณะนี้เองที่ทำให้เพลงจากต่างประเทศที่ฟังแล้ว “ไม่รู้เรื่อง” มีความหมายทางสังคมในการแสดงรถแห่

วิถีการฟังรถแห่

มานุษยดนตรีวิทยา (ethnomusicology) ได้ขยายขอบเขตของความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์ดนตรีกับผู้ฟังที่นอกเหนือจากกรอบแนวคิดทางดนตรีเพียงอย่างเดียว นักวิชาการในสาขาวิชานี้ได้ประยุกต์กระแสธารของปรากฏการณ์วิทยาและมานุษยวิทยาผัสสะเพื่อเสนอว่าส่วนหนึ่งของการตอบสนองทางผัสสารมณ์ต่อเหตุการณ์ดนตรีนั้นเป็นการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม จูดิธ เบคเกอร์ (Judith Becker) ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของวิถีการฟัง (modes of listening) ว่าสามารถฉายให้เห็นถึงโครงสร้างของ

ความรู้และความเชื่อ รวมไปถึงอัตลักษณ์และความเป็นปัจเจกได้อีกด้วย เบคเกอร์ยังกล่าวอีกว่าแต่ละชุมชนจะให้ความสำคัญกับพฤติกรรมเฉพาะที่เกิดขึ้นพร้อมกับการฟังแตกต่างกัน ซึ่งพฤติกรรมนี้ยังรวมไปถึงทัศนคติ ความคาดหวัง ผัสสารมณ์ รวมไปถึงการจัดระเบียบท่าทางร่างกายด้วย (Becker, 2010, p. 128) ในทำนองเดียวกัน การมีส่วนร่วมของผู้คนในกิจกรรมการแสดงดนตรีเดียวกันก็จะต้องอาศัยแนวคิดต่อการฟังร่วมกันพร้อมกับการใช้ช่วงเวลาร่วมกัน มีความรู้ทางดนตรีร่วมกัน และความตั้งใจร่วมกัน (Rahaim, 2019, p. 227) เพื่อที่จะให้การแสดงดนตรีนั้นมีความหมาย

ผมเสนอว่าวิถีการฟังในการมีส่วนร่วมกับรถแห่นั้น “มอง” หา 2 สิ่ง ได้แก่ คุณสมบัติทางดนตรี และคุณสมบัติทางกายภาพของเสียง ในส่วนของคุณสมบัติทางดนตรี ผู้ร่วมงานจะกลายสถานะเป็น “แดนเซอร์” ผ่านการโต้ตอบกับบทเพลงในรายการเพลง “โคฟเวอร์” ที่ถูกเรียบเรียงออกมาโดยมีแนวเพลงลูกทุ่งและหมอลำที่มีจังหวะชวนเต้นอย่าง สามช่า เป็นฐาน โดยนักดนตรีใช้จังหวะดังกล่าวยืนพื้นในช่วงรอยต่อของระหว่างบทเพลงที่นำมาเล่นแทรกด้วยจังหวะเฉพาะของบทเพลงอื่น ๆ ที่กำลังนิยมหรือ “ไวรัล” (viral) ในโซเชียลมีเดียต่าง ๆ ตรงนี้นี่เองที่ทำให้บทเพลงที่กำลังไวรัลจากต่างประเทศเข้ามาปะทะประสานกับรายการเพลงไทยที่นิยมในการแสดงรถแห่อย่างมีนัยสำคัญ เพราะบทเพลงที่นิยมบรรเลงในการแสดงรถแห่นั้นเป็นเพลงที่เน้นการมีส่วนร่วมระหว่างนักดนตรีและผู้ชมเป็นอย่างมาก

ในการแสดงรถแห่ของกังสดาลมิวสิคที่ผมได้ไปสังเกตในระหว่างการแห่นาค ณ วัดลาดปลาเค้าเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ ปี 2566 เพลง “ปูหนีบอีปิ” ของ พร จันทพร เป็นหนึ่งในบทเพลงที่นักดนตรีเลือกเล่นโคฟเวอร์ ในระหว่างที่ผมกำลังช่วยเข็นรถแห่อยู่ ท่อนฮุคของเพลงก็มาถึง “ปูหนีบอีปิอีปิอีปิอีปิเจ็บหลาย ปูหนีบอีปิอีปิอีปิอีปิอีปิเกือบตาย...” ผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ ก็พร้อมใจกันยกแขนทั้งสองขึ้นมาด้านหน้าพร้อมกับทำท่าชูสองนิ้วแต่ชี้นิ้วลงบนพื้น งอเข่า พร้อมโยกบั้นเอวสลับหน้า-หลัง ตลอดท่อนฮุค นี่เป็นตัวอย่าง

ที่แสดงให้เห็นว่าผู้ชมนั้นกลายสภาพเป็น “แดนเซอร์” ในการแสดงรถแห่ ผู้ชมเหล่านั้นยังรู้จักเนื้อร้อง ท่าเต้น และต้องเข้าใจเนื้อหาสองแง่สองง่ามที่แฝงอยู่ในเพลง เพื่อที่จะรอคอยจังหวะและแสดงท่าทางหรือแต่งเติมท่าทางนั้น และในการแสดงเดียวกันนี้เอง นักดนตรีก็ยังสอดแทรกการแปลงเนื้อเพลงเพื่อสร้างความตลกขบขันอยู่เป็นนิจ เช่น ในเพลง “ทำบุญร่วมชาติ” ของชาย เมืองสิงห์ นักร้องมักจะแปลงเนื้อร้อง “พี่บวชเป็นพระ จะมาบิณฑบาตโปรดเจ้า ถ้าหากนงเยาว์ใส่ข้าว พี่ก็จะให้พร” เป็น “พี่บวชเป็นแพะ (ตามด้วยการ “ช็อต” ด้วยการพูดว่า “แฮ่” เป็นการตบมุกว่าตนกำลังร้องผิด) จะแวะบิณฑบาตโปรดเจ้า ถ้าหากนงเยาว์ใส่เหล้า พี่จะเอาไปถอน” จะเห็นได้ว่าวิถีการฟังของผู้เข้าร่วมการแสดงรถแห่นี้คือการสร้าง กระตุ้น และคงไว้ซึ่งบรรยากาศแห่งความสนุกสนานทางเสียงผ่านการพลิกแพลงและยั่วล้อต้นฉบับเพลงเดิมที่ถูก “โคฟเวอร์” ในการแสดง นั่นหมายความว่าพลังของการแสดงรถแห่นั้นส่วนหนึ่งมาจากความรู้เฉพาะของวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยม แต่อีกส่วนหนึ่งนั้นมาจากการที่บทเพลงจำนวนหนึ่งไร้ซึ่งความหมายอย่างสิ้นเชิง

วิถีการฟังเดียวกันนี้เองทำให้ความ “ไม่รู้เรื่อง” ของเพลงจากต่างประเทศเกิดความหมายทางสังคมขึ้นในการแสดงรถแห่ จะเห็นได้ว่าในกรณีของเพลง “วอเอ๊ะ ๆ” นั้น ผู้เข้าร่วมการแสดงรถแห่รับรู้ถึงเพลงเหล่านี้จากความนิยมในสื่อสังคมออนไลน์ บทเพลงจากต่างประเทศที่ปรากฏร่วมกับบทเพลงในรถแห่เป็นเพลงที่ได้รับความนิยมจากสื่อออนไลน์ในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น เพลง “Inket Ka Mantan” จากประเทศอินโดนีเซียที่ถูกรับรู้ผ่านผู้ฟังชาวไทยในชื่อ “อาดุ๋ย ๆ” คำ ๆ นี้มาจากเสียงที่ศิลปินชาวอินโดนีเซียชื่ออาจิล เมอจิกม (Acil Mejikom) พูดขึ้นก่อนจะร้องโคฟเวอร์เพลงดังกล่าว[3] สิ่งที่น่าสนใจคือความไวรัลและความไม่รู้เรื่องของบทเพลงเหล่านี้กลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ผู้คนต้องการจะมีส่วนร่วมทั้งในโลกออนไลน์ (ผ่านการแชร์) และในโลกกายภาพ (การแสดงดนตรีรวมไปถึงรถแห่) อย่างไรก็ตาม การสูญหายไปของความหมายเดิมในเพลงต่างประเทศเหล่านี้ก่อให้เกิดความหมายใหม่

ต่อวิถีการฟังในพื้นที่เฉพาะ เนื่องจากเพลงเหล่านี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความต่อเนื่องหรือความ “มัน” ให้กับการแสดงรถแห่ แม้ว่าคนที่เข้าร่วมการแสดงรถแห่จะไม่ทราบถึงความหมายที่แท้จริงของเพลงเหล่านี้ แต่นั่นไม่สำคัญ เพราะพวกเขาล้วนทราบถึงที่ไปที่มาและโอบรับความ “ไม่รู้เรื่อง” ตามความเข้าใจทางวัฒนธรรมของตนเองตั้งแต่ที่บทเพลงเหล่านี้ได้รับความนิยมหรือไวรัลในสื่อสังคมออนไลน์มาก่อนแล้ว การได้มีส่วนร่วมกับเพลงเหล่านี้ในรถแห่จึงเปรียบเสมือนการได้ฟังเพลงที่ “ไม่รู้เรื่อง” แบบสดร่วมกับผู้อื่นที่มีความคิดเห็นแบบเดียวกันในพื้นที่ทางกายภาพที่ถูกกำหนดด้วยเสียงของรถแห่

ในแง่ขององค์ประกอบทางกายภาพของเสียง ความดังของกำลังเสียงที่ถูกขับออกมาจากลำโพงนั้นเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ต่อการรับรู้ทางโสตประสาทและผัสสารมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเชื่อมต่อทางสังคมในการแสดงรถแห่ไม่แพ้กับองค์ประกอบทางดนตรี ไนซ์ ผู้ดูแลการผสมเสียงของรถแห่กังสดาลมิวสิค หรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า “มือมิกซ์” กล่าวกับผมในระหว่างการให้สัมภาษณ์ว่าเขาภาคภูมิใจกับระบบเครื่องเสียงของรถแห่กังสดาลมิวสิค เพราะคณะของเขาใช้ลำโพงที่มีกำลังขับสูงจำนวน 6 ตู้ สามารถถ่ายทอดเสียงดนตรีออกมาได้ครบทุกย่านเสียง โดยเฉพาะเสียงทุ้มหรือเสียงเบส หากเทียบกับสัดส่วนของขนาดรถแห่แล้ว กำลังขับของลำโพงของกังสดาลมิวสิคดูเหมือนจะมากเกินความจำเป็น (overkill) เสียด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตาม ในการแสดงที่ผมได้ไปสังเกต ไนซ์ จะปรับผสมเสียงให้ออกมาดังที่สุดตามความสามารถของลำโพงจะรับได้ แต่ก็จะพยายามรักษาสมดุลเสียงของวงให้ออกมาสมดุลกันตามความต้องการของเขา นอกจากนี้ จำนวนและคุณภาพของเครื่องเสียงเป็นตัวบ่งบอกสถานะของรถแห่ได้อีกด้วย คุณสมบัติดังกล่าวจะชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อรถแห่ 2 คณะต้องมาเล่นพร้อม ๆ กัน ครั้งหนึ่ง กังสดาลมิวสิคจะต้องแห่ต่อจากรถแห่อีกคณะหนึ่งที่เล่นให้กับขบวนแห่นาคก่อนหน้า รถแห่คณะนี้มีลักษณะคล้ายกับกังสดาลมิวสิค ผมจึงถามไนซ์ว่าเขาคิดเห็นต่อรถแห่คณะดังกล่าวอย่างไร

ไนซ์บอกอย่างมั่นใจว่า “เครื่องเสียงของเขาได้เท่านี้แหล่ะ” หมายความว่า เครื่องเสียงของรถแห่คณะนี้ถูกปรับจนสุดกำลังของลำโพงแล้ว เพราะเสียงของรถแห่นี้เริ่มมีลักษณะแตกพร่า (distorted) ให้ได้ยิน แต่ลำโพงของกังสดาลมิวสิคสามารถปรับเสียงให้ดังในระดับเดียวกันได้โดยไม่มีอาการเสียงแตกให้ได้ยิน และเมื่อถึงตาของกังสดาลมิวสิคที่จะแสดง ความดังของลำโพงของเขาเริ่มจะฉายให้เห็นถึงบทบาทในการจัดวางตำแหน่งร่วมกับการรับรู้ทางผัสสะและผัสสารมณ์ต่อผู้ร่วมงาน

เมื่อรถแห่กังสดาลเริ่มแสดง ขบวนแห่จะถูกแบ่งคร่าว ๆ ออกเป็น 2 ส่วนได้แก่ฝ่ายพิธีการ ได้แก่ นาค ญาติ ๆ ของนาค ที่คอยถือพาน หมอน สัปทน ซึ่งอยู่ด้านหลังรถแห่ ส่วนอีกฝ่ายได้แก่ฝ่ายรำหน้านาค จะประจำการอยู่หน้ารถแห่ การจัดกระบวนแห่ลักษณะนี้เป็นมรดกตกทอดมาจากความเชื่อที่ว่าเมื่อนาคเข้าสู่พิธีอุปสมบทจะมีเทวดามาร่วมฟ้อนรำแสดงความยินดี เมื่อการแสดงเริ่มขึ้นการจัดกระบวนด้านหลังรถแห่ยังคงลักษณะเดิม แต่จะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับผู้รำหน้านาคในลักษณะที่ผู้รำส่วนใหญ่จะพยายามกระจุกตัวกันหน้าลำโพงรถแห่เพื่อออกลีลาท่าทางเต้นอย่างสนุกสุดเหวี่ยง ในขณะที่บุคคลที่อยู่ห่างลำโพงรถแห่ออกไปก็จะเต้นด้วยท่าทางที่ดูเบาบางลงตามลำดับ หลายคนยินดีที่จะพาตัวเองเข้าไป “อาบ” เสียงดนตรีที่กระหึ่มออกมาจากลำโพงรอบ ๆ เพื่อเหนี่ยวนำการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ร่วมกับคนอื่นในบริเวณเดียวกัน บางคนใช้ความแรงในการเต้นเด้าเป็นการสู้กลับต่อความดังของลำโพงรถแห่ จะเห็นได้ว่าในเพลง “วอเอ๊ะ ๆ” ที่ผมยกมาเมื่อต้นบทความนั้น จุดที่มีความเข้มข้นของกิจกรรมการมีส่วนร่วมมากที่สุดก็คือด้านหน้าลำโพงรถแห่ บ่อยครั้งที่พี่กุ๊ก เจ้าของรถแห่กังสดาลมิวสิคผู้ทำหน้าที่เข็นรถแห่ จะต้องคอยตะโกนบอกผู้ร่วมงานหน้าลำโพงว่า “อย่าดันรถแห่ครับ” “เดินไปข้างหน้าด้วยครับ” มิเช่นนั้นผู้คนที่กำลังเต้นกันอย่างสนุกสุดเหวี่ยงจะขวางรถแห่จนไม่สามารถเคลื่อนที่ได้เลย

การตอบสนองของผู้คนในขบวนแห่ของกังสดาลมิวสิคที่กระจุกตัวกัน

ภาพประกอบที่ 3 ผู้หญิงกำลังเต้น “สู้” กับเสียงกระหึ่มที่ดังมาจากลำโพงหน้ารถแห่กังสดาลมิวสิค ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

อยู่หน้าเวทีสามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดของ เจ มาร์ติน ดอว์ทรี (J. Martin Daughtry) ที่อธิบายพื้นที่ของการ(ไม่)ได้ยินในสงคราม (zones of wartime [in]audition) ที่ผู้คนตอบสนองและรับมือท่ามกลางสงครามผ่านการฟังเสียงอาวุธตามแหล่งกำเนิดเสียงของอาวุธนั้น ระดับความใกล้-ไกลของแหล่งกำเนิดเสียงของอาวุธสงครามสามารถแบ่งออกเป็น 4 พื้นที่ในรูปแบบวงกลมที่มีจุดศูนย์กลางเดียวกัน (concentric circle) ยิ่งจุดกำเนิดของเสียงอยู่ใกล้เท่าใดการตอบสนองของคนที่ได้ยินเสียงก็จะมีความฉับพลันยิ่งยวดมากขึ้นเท่านั้น (Daughtry, 2015, p. 77) พื้นที่หน้าลำโพงรถแห่นั้นมีระยะใกล้กับแหล่งกำเนิดเสียง (ลำโพง) มากที่สุด ซึ่งเปรียบได้กับพื้นที่ชั้นเชิง (tactical zones)[4] ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คน “รับรู้เสียงผ่านการฟังด้วยหู และยังรวมไปถึงผ่านผิวหนัง ทรวงอก ผ่านเส้นขนหลังคอ และอวัยวะอื่น ๆ ของร่างกาย (the viscera)” (Daughtry, 2015, p. 92) ความดังของเสียงในพื้นที่นี้ ประกอบกับความต่อเนื่องของดนตรีในรูปแบบรถแห่ส่งผลต่อความเข้มข้นของประสบการณ์ดนตรีที่ผู้คนที่เข้าร่วมรับรู้ผ่านวิถีการฟังเฉพาะร่วมกับผัสสะอื่น ๆ ด้วย ในทำนองเดียวกัน ฝ่ายพิธีการที่ประกอบด้วยนาคและญาติ ๆ ยืนอยู่ไกลพื้นที่ชั้นเชิงแต่อยู่ในพื้นที่ที่ ดอว์ทรี เรียกว่า พื้นที่เรื่องราว (narrational zone) นาค

และญาติ ๆ จึงรับรู้ความเข้มข้นของเสียงการแสดงรถแห่ที่เจือจางลง พื้นที่ดังกล่าวนี้ส่งผลให้การรับรู้ของเสียงรถแห่กลายเป็นเครื่องหมายเสียงที่เป็นส่วนประกอบของขบวนแห่ในพิธีกรรม ไม่ใช่สิ่งกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างในพื้นที่ชั้นเชิง ซึ่งพื้นที่ทั้งสองนี้จะเคลื่อนที่ไปตามขบวนแห่ และเปลี่ยนความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในวัดให้เป็นพื้นที่ยกเว้นแห่งการเฉลิมฉลองชั่วคราว

บทส่งท้าย: ท้าทายการฟังภูมิทัศน์เสียง

จะเห็นได้ว่าพื้นที่แสดงของรถแห่นั้นเรียกร้องการมีส่วนร่วมแบบเฉพาะ จริงอยู่ว่าองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างของการแสดงนั้นสามารถสืบได้ไปยังวัฒนธรรมดนตรีสมัยนิยมรวมไปถึงวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมในพื้นที่ออนไลน์หลาย ๆ ประเภท แต่การยกเอากระบวนทัศน์ในการฟังและการมีส่วนร่วมกับดนตรีในลักษณะดังกล่าวมาใช้เป็นแว่นสำหรับการศึกษาการแสดงรถแห่นั้นจะนำไปสู่การค้นพบว่ารถแห่นั้นเป็นเพียงส่วนขยายของการแสดงดนตรีสดอื่น ๆ ซึ่งจะบดบังความเป็นไปได้ในการศึกษารถแห่ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมการแสดงอย่างเป็นเอกเทศ บทความชิ้นนี้ต้องการเสนอว่าการเคลื่อนที่ของการแสดงดนตรีควรจะเป็นประเด็นตั้งต้นหลักในการพิจารณารถแห่ ผนวกกับบริบทดนตรี สังคมวัฒนธรรม และการรับรู้ประสบการณ์ดนตรี ซึ่งวิธีการนี้จะเผยให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจเฉพาะที่แฝงอยู่ในการมีส่วนร่วมของรถแห่ ความรู้ความเข้าใจต่อชุดความหมายและผัสสารมณ์เหล่านี้ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักของการฟังแบบจักรวรรดิที่ผูกขาดการรับรู้ดนตรีในสังคมร่วมสมัย แต่สิ่งเหล่านี้เรียกร้องวิถีการฟังที่ “เพ่ง” (attune) ไปที่ความต่อเนื่อง การสร้างความเชื่อมต่อทางสังคมผ่านวาทกรรมหรือผัสสารมณ์ที่เรียกว่า “สนุก” และ “มัน”

การพิจารณาถึงวิถีการฟังในรถแห่ยังเป็นหมุดหมายที่ดีในการ

ทบทวนถึงกระแสแนวคิดของภูมิทัศน์เสียงที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในแวดวงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เสียงและโสตศึกษาได้รับความสนใจในมุมของมานุษยวิทยามากขึ้นในฐานะสิ่งที่ประกอบสร้างความรู้ ความเข้าใจ ความหมาย และคุณค่าที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งในโลก กระแสนี้เองทำให้แนวคิดเรื่องภูมิทัศน์เสียงของ อาร์ เมอร์เรย์ เชเฟอร์ (R. Murray Schafer) มีบทบาทมากขึ้นในฐานะเครื่องมือในการก้าวข้ามการครอบงำของการทัศนาโดยการสำรวจตรวจสอบเสียงและการได้ยิน ภูมิทัศน์เสียงเป็นแนวคิดที่มีต้นกำเนิดมาจากการตั้งคำถามถึงเสียงที่รายล้อมรอบตัวเรานอกเหนือเสียงดนตรี และได้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางนอกเหนือขอบเขตของดนตรี แต่สิ่งที่น่าสังเกตคือการประกอบสร้างของวาทกรรมภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์เสียงกลับถูกตรวจสอบน้อยมาก เช่น ข้อเขียนของ กุลธีร์ บรรจุแก้ว ที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวว่า “เป็นเพียงความพยายามที่จะบันทึกและขับเน้นผัสสะการรับรู้เพียงด้านเดียว ซึ่งอาจจะเป็นการทอดทิ้งผัสสะอื่น ๆ” (กุลธีร์ บรรจุแก้ว, 2567) ยิ่งไปกว่านั้นภูมิทัศน์เสียงไม่เคยถูกนำมาใช้เพื่อตั้งคำถามเกี่ยวกับเสียงดนตรีและวิถีการฟังดนตรี ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ถูกยกสถานะให้พ้นจากการตรวจสอบแตกต่างจากเสียงอื่น ๆ (Sakakeeny, 2015, p. 113) ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดการเพิกเฉยต่อวิถีการฟังดนตรีที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจนกลายเป็นเรื่อง “ปกติ” และ “ธรรมชาติ” ในการรับรู้ ตอบสนอง และให้คุณค่าต่อเสียงและการแสดงดนตรีให้เป็นไปในรูปแบบใดแบบหนึ่ง

อาร์ แอนเดอร์สัน ซัตตัน (R. Anderson Sutton) ตั้งคำถามเกี่ยวกับประเภทของการฟังที่ เชเฟอร์ เสนอว่าอาจจะไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างแนบสนิทในภูมิทัศน์เสียงของชาวชวาในประเทศอินโดนีเซียได้ ซัตตัน สังเกตว่าชาวชวาที่เขารู้จักในชีวิตประจำวันมักจะเล่นเทปคาสเซ็ตโดยตั้งใจเร่งเสียงลำโพงให้แตก ถ้าหากมองหรือฟังอย่างผิวเผินก็อาจจะสรุปได้ว่านี่เป็นพฤติกรรมการฟังที่ไร้ซึ่งความรู้ทางเทคโนโลยี ปราศจากความละเอียดลออในการแยกแยะเสียง “ดี” ออกจากเสียง “ไม่ดี” หรือสะท้อนให้เห็นถึงความอัตคัดขัดสนใน

การเข้าถึงเทคโนโลยีทางเสียง อย่างไรก็ตาม ซัตตัน สังเกตว่าชาวชวาเหล่านี้สามารถรับรู้และแยกแยะรายละเอียดของเสียงต่าง ๆ ที่เล่นผ่านลำโพงที่แตกพร่าได้ท่ามกลางเสียงที่มีคุณภาพ “ต่ำ” นี้พวกเขาจะตั้งใจฟังและแยกแยะรายละเอียดปลีกย่อยที่ปรากฏอยู่ในมวลรวมของเสียงได้ดีกว่า ซัตตัน ซึ่งเป็นนักมานุษยดนตรีวิทยาอเมริกันผิวขาวเสียอีก เพียงแต่ว่าพวกเขาไม่จำเป็นจะต้องฟังอย่างจดจ่ออยู่ที่แหล่งกำเนิดเสียงราวกับการฟังดนตรีในโรงละคร ตรงจุดนี้ ซัตตัน เสนอว่าระดับของความจดจ่อของการตั้งใจฟังนั้นไม่จำเป็นจะต้องสัมพันธ์กับประเภทของดนตรีเสมอไป หากแต่ขึ้นอยู่กับความหมายที่วัฒนธรรมกำหนดให้กับเสียงดนตรี การฟัง รวมถึงเทคโนโลยีในสังคมนั้น ๆ (Sutton, 1996) ในทำนองเดียวกัน การตั้งหลักการพิจารณาการฟังรถแห่ให้เหมาะกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และพื้นที่ จึงเป็นสิ่งสำคัญในการคัดเข้าเสียงบางอย่างและนำออกเสียงบางอย่างออกจากปริมณฑลของการได้ยิน กลายเป็นการประกอบสร้างภูมิทัศน์เสียงในที่สุด

สิ่งที่ท้าทายที่สุดในแง่วิชาการสำหรับการพิจารณารถแห่คือการตั้งคำถามกับวาทกรรมที่ทำให้เกิดความหมายทางวัฒนธรรมของรถแห่ ฟิลิป ทากก์ (Philip Tagg) นักดนตรีวิทยาชาวอังกฤษ ได้ข้อสังเกตเกี่ยวกับความท้าทายของการศึกษาดนตรีสมัยนิยมในฐานะที่เป็นสาขาวิชาที่กำลังก่อตัวขึ้นว่า “การศึกษาในลักษณะนี้จะต้องเผชิญกับข้อสงสัยกึ่งค่อนขอด เพราะการมองเรื่องสนุกให้จริงจังและการหาเรื่องจริงจังจากสิ่งที่สนุกนั้นเป็นเรื่องค่อนข้างประหลาด” (Tagg, 1982, p. 37) ผมคิดว่าการศึกษารถแห่ในเชิงวิชาการก็กำลังเผชิญกับสภาวะเดียวกัน การมีส่วนร่วมแบบเคลื่อนที่ ดังนั้น การคัฟเวอร์รวมไปถึงความ “ไม่รู้เรื่อง” ของบทเพลงในรถแห่เป็นตัวแทนของความสนุกสนานก็จริง แต่ไม่ได้เป็นดัชนีของสถานะที่ด้อยกว่าการแสดงดนตรีรูปแบบอื่น ๆ แต่ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเราถูกปลูกฝังให้เรียนรู้วิถีการฟังที่เน้นความเป็นเลิศทางดนตรีและความสร้างสรรค์ของปัจเจกซึ่งเป็นคุณสมบัติของการแสดงดนตรีที่เน้นการนำเสนอ (presentational musical performances) แต่หากเรา

เปลี่ยนวิถีการฟังรถแห่ในลักษณะที่เป็นการแสดงดนตรีที่เน้นการมีส่วนร่วม (participatory musical performances) มหรสพเคลื่อนที่นี้จะเผยให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของเสียงในมิติอื่นที่ไม่เคยถูกพิจารณามาก่อน และการเสาะแสวงหาวิถีการฟังรูปแบบอื่น ๆ นี้ จะช่วยก่อให้เกิดการทบทวนถึงโครงสร้างความรู้บางอย่างที่คอยควบคุมภูมิทัศน์เสียงที่อยู่รายล้อมรอบมนุษย์ รวมไปถึงสิ่งที่เราเองนั้นฟังกันอย่างชินชาแล้วเรียกว่า “ดนตรี” ด้วยเช่นกัน

เชิงอรรถ

[1] บทความชิ้นนี้เป็นการปรับปรุงจากการนำเสนอชื่อ “รถแห่กับรูปแบบการฟังที่ท้าทายเสียงของดนตรี” ในงานประชุมวิชาการมานุษยวิทยา 67 หัวข้อ “ลบเลือนเคลื่อนที่ ทวีทบ” จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2567 ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์สงกรานต์ สมจันทร์, Prof. Alexander Cannon, Prof. Benjamin Tausig, เพชรภูมิ กสุรพ และผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านที่ให้ข้อเสนอแนะต่อต้นฉบับบทความชิ้นนี้

[2] บทเพลงนี้สามารถเข้าถึงได้ที่ https://youtu.be/4LIR85cqJHo?si=8vdAMpuduFzH7fHv

[3] การแสดงดังกล่าวสามารถเข้าถึงได้ที่ https://youtu.be/K_FRnaHH73U?si=raxK1VBsdLplh6Ha

[4] ในงานของดอว์ทรี ยังมีอีกพื้นที่หนึ่งที่แหล่งกำเนิดเสียงอาวุธอยู่ใกล้กับผู้ได้ยินมากที่สุด คือ พื้นที่กระทบกระเทือนรุนแรง (trauma zone) เสียงที่ถูกได้ยินในพื้นที่ดังกล่าวแปรสภาพจากตัวบ่งชี้และตัวบทสำหรับการตีความกลายเป็นสิ่งที่สร้างความเสียหายให้กับร่างกายทันทีที่ได้ยิน ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียการได้ยิน หรือการบาดเจ็บจากสะเก็ดระเบิด เป็นต้น พื้นที่ดังกล่าวไม่เกี่ยวข้องกับการแสดงรถแห่ ผมจึงไม่ได้ยกพื้นที่นี้มาเปรียบเทียบในงานดังกล่าว

บรรณานุกรม

กุลธีร์ บรรจุแก้ว. (2567). Against Soundscape. ใน วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์ (บรรณาธิการ), *100 แนวคิดมานุษยวิทยาร่วมสมัย* (น. 97–98). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

จารุวรรณ ด้วงคำจันทร์. (2564). *รถแห่อีสาน: มหรสพสัญจรข้ามพรมแดนวัฒนธรรม* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

จารุวรรณ ด้วงคำจันทร์. (2565). ทิศทางการเติบโตของรถแห่หลังภาวะโรคระบาดโควิด–19. *วารสารเพลงดนตรี*, 5(2), 71–92.

จารุวรรณ ด้วงคำจันทร์. (2567). รถแห่: เสียงไทบ้าน สู่มหรสพสัญจร ลูกอีสานพลัดถิ่น. *สารคดี*, 40(469), 90–109.

ณัฐพล วิสุทธิแพทย์. (2567). ดนตรีและเสียง. ใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และ เก่งกิจ กิตติเรียงลาภ (บรรณาธิการ), *มานุษยวิทยาที่ปรากฏ: 40 มโนทัศน์ร่วมสมัย* (น. 273–310). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ธัญญลักษณ์ อุบลเลิศ, นคร วงศ์ไชยรัตนกุล, ปรเมศวร์ โพธิ์คล้าย, และ นพพล ไชยสน. (2566). รถแห่: วิวัฒนาการและการปรับปรนทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม*, 13(2), 359–371.

พัฒนา กิติอาษา. (2553). ดนตรีอีสาน แรงงานอารมณ์ และคนพลัดถิ่น. ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์, สรินยา คำเมือง, กมลทิพย์ จ่างกมล, และ อลงกต วรรณวิชัยกุล (บรรณาธิการ), *ผู้คน ดนตรี ชีวิต เล่ม 2 เสียงของประเทศไทย* (น. 141–224). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2567). มานุษยวิทยาผัสสะ. ใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และ เก่งกิจ กิตติเรียงลาภ (บรรณาธิการ), *มานุษยวิทยาที่ปรากฏ: 40 มโนทัศน์ร่วมสมัย* (น. 239–272). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

รุ่งลดิษ จตุรไพศาล. (2565). *รถแห่และการเต้นปั้นเด้า: วัยรุ่นอีสานใหม่กับการประดิษฐ์ประเพณีและการสื่อสารเพื่อการต่อสู้ทางวัฒนธรรม* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ. (2567). ชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยเสียง: โสตประสาท โสตพยาน และเทคโนโลยี. ใน นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ และ วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์ (บรรณาธิการ), *ลบเลือน เคลื่อนที่ ทวีทบ: มนุษยวิทยาความทรงจำ การเคลื่อนที่ และความซับซ้อน* (น. 288–291). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สงกรานต์ สมจันทร์. (2566). *คีตล้านนาคดี มานุษยวิทยาดนตรีและพิธีกรรมในล้านนา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อิทธิพงษ์ ทองศรีเกตุ. (2565). รถแห่ดนตรีสด: ความนิยมในการจัดกิจกรรมของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย. *วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 10*(1), 208–223.

Adorno, T. W., & Simpson, G. (1941). On Popular Music. Zeitschrift Für Sozialforschung, 9(1), 17–48.

Becker, J. (2010). Exploring the Habitus of Listening: Anthropological Perspectives. In P. N. Juslin (Ed.), *Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications* (pp. 127–157). Oxford University Press.

Berger, H. M. (2019). Phenomenology and Phenomenological Ethnomusicology: Approaches to Lived Experiences. In H. M. Berger & R. M. Stone (Eds.), *Theory for Ethnomusicology: Histories, Conversations, Insights* (2nd ed., pp. 204–218). Routledge.

Daughtry, J. M. (2015). *Listening to war: Sound, music, trauma, and survival in wartime iraq.* Oxford University Press.

Gopinath, S., & Stanyek, J. (2014). The Mobilization of Performance: An Introduction to the Aesthetics of Mobile Music. In S. Gopinath & J. Stanyek (Eds.), *The Oxford Handbook of Mobile Music Studies* (Vol. 2, pp. 1–44). Oxford University Press.

Iida, J. (2017). Tying the Hand: Life Sustaining Technique in Northern Thailand. *Asiatische Studien - Études Asiatiques*, 71(1), 305–326.

Kitiarsa, P. (2006). Modernity, Agency, and "Lam Sing": Interpreting 'Music-Culture Contacts' in Northeastern Thailand. *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies,* 17(2), 34–65.

Miller, T. E. (2005). From Country Hick to Rural Hip: A New Identity Through Music for Northeast Thailand. *Asian Music*, 36(2), 96–106.

Mitchell, J. (2011). Kon baan diaokan or 'we're from the same village': Star/fan interaction in Thai lukthung. *Perfect Beat,* 12(1), 69–89.

Pinkaew Laungaramsri. (2003). Ethnicity and the Politics of Ethnic Classification in Thailand. In C. Mackerras (Ed.), *Ethnicity in Asia* (pp. 157–173). Routledge Curzon.

Prouteau, P. (2023). The Dual Fate of the Twin Horn in Thailand: From United States Anti-Communist Weapon to the Phetchabun Processional Bands' Sound System. In I. Haukamp, C. Hoene, & M. D. Smith (Eds.), *Asian Sound Cultures: Voice, Noise, Sound, Technology* (pp. 257–279). Routledge.

Radano, R., & Olaniyan, T. (2016). Introduction: Hearing Empire—Imperial Listening. In R. Radano & T. Olaniyan (Eds.), *Hearing Empire—Imperial Listening* (pp. 1–22). Duke University Press.

Rahaim, M. (2019). Theories of Participation. In H. M. Berger & R. M. Stone (Eds.), *Theory for ethnomusicology: Histories, conversations, insights* (2nd ed., pp. 219–232). Routledge.

Sakakeeny, M. (2010). "Under the Bridge": An Orientation to Soundscapes in New Orleans. *Ethnomusicology*, 54(1), 1–27.

Sakakeeny, M. (2015). Music. In D. Novak & M. Sakakeeny (Eds.), *Keywords in sounds* (pp. 112–124). Duke University Press.

Salemink, O. (2008). Embodying the Nation: Mediumship, Ritual, and the National Imagination. *Journal of Vietnamese Studies*, 3, 261–290.

Slobin, M. (1994). Ethnomusicology: From Ethnography to Cultural Studies. *American Anthropologist*, 96(3), 701–703.

Sutton, R. A. (1996). Interpreting Electronic Sound Technology in the Contemporary Javanese Soundscape. *Ethnomusicology,* 40(2), 249–268.

Tagg, P. (1982). Analysing popular music: Theory, method and practice. *Popular Music*, 2, 37–67.

Taylor, D. (2003). *The archive and the repertoire: Performing cultural memory in the Americas.* Duke University Press.

Turino, T. (2008). M*usic as social life: The politics of participation*. University of Chicago Press.

Wattanagun, K. (2017). Karma versus Magic: Dissonance and Syncretism in Vernacular Thai Buddhism. *Southeast Asian Studies,* 6(1), 115–137.

Wisuttipat, N. (2025) [forthcoming]. Twerking, Alcohol, Ordination: Rethinking Sacred and Secular with Rot Hae's Mobile and Participatory Performances in Thailand. *MUSICultures*, 52.

“บันทึกคู่ขนาน” : การเขียนเรื่องเล่าในฐานะปฏิบัติการดูแลในโรงพยาบาล
“Parallel Record”: Narrative Writing as a Practice of Care in hospital

ชัชชล อัจนากิตติ
มูลนิธิสังคมและสุขภาพ
Chutchon Ajanakitti
Society and Health Foundation
Email: chutchon.aj@hotmail.com

ณัฐนรี ชลเสถียร
มูลนิธิสังคมและสุขภาพ
Natnaree Chonsathien
Society and Health Foundation
Email: Pimjaichonsathean@gmail.com

วันรับบทความ: 9 ธันวาคม 2567 (Received December 9, 2024)
วันแก้ไขบทความ: 6 มกราคม 2568 (Revised January 6, 2025)
วันตอบรับบทความ: 31 มกราคม 2568 (Accepted January 31, 2025)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้พัฒนาขึ้นจากโครงการวิจัยชาติพันธุ์นิพนธ์โรงพยาบาลและมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแล ซึ่งจะนำเสนอกระบวนการประยุกต์ใช้ศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์ในการออกแบบ “บันทึกคู่ขนาน” ที่บุคลากรทางการแพทย์สร้างขึ้นเพื่อบันทึกประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในการดูแลรักษา เนื่องจากก่อนหน้านี้เรื่องเล่าในลักษณะดังกล่าวไม่เคยถูกบันทึกและนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการดูแลในโรงพยาบาล จาก

การวิเคราะห์เรื่องเล่าที่ถูกบันทึกในโรงพยาบาลนำร่อง 2 แห่ง พบว่าการจดบันทึกคู่ขนานสะท้อนให้เห็นความหมายและปฏิบัติการดูแลของบุคลากรทางการแพทย์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการตระหนักถึงอารมณ์ความรู้สึกและความเฉพาะเจาะจงของผู้ป่วยและญาติ การให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมและวัตถุสิ่งของในการสร้างประสบการณ์การดูแล ตลอดจนวิธีการดูแลที่มีความละเอียดอ่อนต่อความเป็นมนุษย์

คำสำคัญ : มานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแล, มานุษยวิทยาออกแบบ, เรื่องเล่าทางการแพทย์, บันทึกคู่ขนาน

Abstract

This article, part of the Hospital Ethnography and Anthropology of Care Research Project, stems from applied anthropological fieldwork aimed at implementing narrative medicine through the development of the “Parallel Record.” This tool enables the documentation of patients' and families' experiences and emotions, contrasting with the typically impersonal medical records focused on clinical data. Healthcare teams in two pilot hospitals were trained to integrate parallel records into their daily care practices. By analyzing these narratives, the study suggests that narrative writing can transform both the meaning and practice of care. It enhances healthcare professionals' ability to recognize patients' emotions and unique contexts, fosters attentiveness to healing environments and tools, and cultivates a more sensitive and responsive approach to caregiving.

Keywords: Anthropology of Care, Design Anthropology, Narrative Medicine, Parallel Record

บทนำ

บทความชิ้นนี้พัฒนามาจากการทำงานวิจัยในโครงการวิจัยชาติพันธุ์นิพนธ์โรงพยาบาลและมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแล โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ร่วมกับสถาบันรับรองคุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน) ซึ่งดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ.2565 - เดือนกันยายน พ.ศ.2567 โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นการทำงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาการแพทย์ที่มีเป้าหมายสำคัญ 2 ด้าน ด้านหนึ่ง เป็นการทำงานวิจัยเพื่อศึกษาประสบการณ์และปฏิบัติการดูแล (practice of care) ในระบบสาธารณสุข ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นการประยุกต์แนวคิดและวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนาคุณภาพระบบบริการและปฏิบัติการดูแลอย่างเป็นรูปธรรมในโรงพยาบาลที่เข้าร่วมโครงการวิจัย

ด้วยเหตุนี้ แนวทางการขับเคลื่อนโครงการวิจัยฯ จึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างแนวคิดว่าด้วยมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแล (anthropology of care) และมานุษยวิทยาออกแบบ(design anthropology) สำหรับมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแลถือเป็นประเด็นศึกษาที่กำลังได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในแวดวงสังคมศาสตร์ โดย Arthur Kleinman นักมานุษยวิทยาการแพทย์คนสำคัญได้ถ่ายทอดแง่มุมที่ได้จากการดูแลภรรยาของเขาซึ่งป่วยด้วยโรคอัลไซเมอร์ไว้อย่างลึกซึ้ง เขาเสนอว่าแม้การดูแลจะเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวัน แต่ประสบการณ์การดูแลจะเกิดขึ้นจริงก็ต่อเมื่อผู้ดูแล “อยู่ร่วม” (presence) กับผู้ที่ได้รับการดูแลทั้งทางร่างกายและจิตใจ การอยู่ร่วมถือถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์และการตั้งใจฟังเรื่องราวความทุกข์และความเจ็บปวดที่ผู้รับการดูแลเผชิญ เพื่อทำให้เห็นว่าผู้ดูแล “อยู่ที่นั่น” (being there) (Kleinman, 2009, 2012, 2017) กล่าวได้ว่าการดูแลจึงเป็นปฏิบัติการในภาคปฏิบัติ (care in practice) ที่ผู้ดูแลและผู้รับการดูแลร่วมกันสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่มีความเฉพาะเจาะจงมากกว่าจะเป็นไปตามแบบแผน บ่อยครั้งการดูแลจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านการผสมผสานและหยิบจับสิ่งต่าง ๆ มาร้อยเรียงกัน

เพื่อให้เกิดการดูแลที่ดีซึ่งไม่มีสูตรสำเร็จที่ตายตัว (Mol, Moser, & Pols, 2010)

ด้านมานุษยวิทยาออกแบบเป็นแนวคิดที่ไม่ได้มุ่งความสนใจไปที่ความฉลาดหลักแหลมของนักออกแบบ (designer) หรือคุณสมบัติพิเศษของวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้น แต่พยายามนำเสนอให้เห็นว่าคนธรรมดาสามัญที่มักถูกมองว่าอยู่ในฐานะผู้ใช้ที่เฉื่อยเนือย (passive user) แท้จริงแล้วพวกเขาเองก็อยู่ในฐานะผู้สร้างสรรค์หรือผู้ใช้ที่เปี่ยมทักษะ (skilled practitioner) ที่สามารถเรียนรู้และปรับใช้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ให้สอดรับกับความต้องการเฉพาะจนบางครั้งอาจแตกต่างจากวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของนักออกแบบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสร้างสรรค์ (creativity) และการด้นสด (improvisation) ของผู้ใช้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การใช้งานจริงในชีวิตประจำวัน (Gunn and Donovan, 2012, Pink, 2019)

การผสมผสานแนวคิดด้านมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแลและมานุษยวิทยาออกแบบในที่นี้จึงเป็นการพยายามทำงานภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจปฏิบัติการการดูแลรักษาความเจ็บป่วยไปพร้อม ๆ กับประสบการณ์การใช้งานโรงพยาบาลในชีวิตประจำวัน เพื่อนำข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากผู้ป่วย ครอบครัว รวมถึงบุคลากรทางการแพทย์มาเป็นจุดตั้งต้นในการออกแบบและพัฒนาประสบการณ์การดูแลที่ดียิ่งขึ้น โดยมีโครงการต้นแบบที่เกิดขึ้นในโรงพยาบาลที่เข้าร่วมโครงการ อาทิ การลดระยะเวลารอคอยในแผนกผู้ป่วยนอก การสร้างประสบการณ์ที่ดีในการนอนพักรักษาตัวในหอผู้ป่วย โดยเฉพาะในผู้ป่วยกลุ่มเปราะบาง เช่น ผู้ป่วยมะเร็ง การพัฒนาระบบการดูแลผู้ป่วยระยะประคับประคองที่เชื่อมโยงระหว่างบ้าน ชุมชน และโรงพยาบาล ไปจนถึงการส่งเสริมและพัฒนาประสบการณ์ที่ดีในการทำงานของบุคลากรทางการแพทย์ (ชัชชล อัจนากิตติ และ คณะ, 2567)

กระบวนการทำงานวิจัยเชิงประยุกต์ข้างต้นทำให้คณะผู้วิจัยได้ทำงานร่วมกับคณะทำงานของโรงพยาบาลต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด โดยบุคลากร

ทางการแพทย์ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยฯ ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของผู้ที่เข้ามาเรียนรู้แนวคิดและฝึกฝนทักษะพื้นฐานในการเก็บข้อมูลประสบการณ์การดูแลที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันในโรงพยาบาลของพวกเขาเอง ก่อนจะร่วมกันออกแบบโครงการต้นแบบ ลงมือปฏิบัติการ และเรียนรู้จากการนำโครงการต้นแบบไปทดลองใช้จริง ทั้งนี้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นผ่านการจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการทักษะพื้นฐานของศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์ (narrative medicine) ซึ่งเป็นการบ่มเพาะให้บุคลากรทางการแพทย์มีทักษะในการรับฟังเรื่องเล่า สังเกตพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อมระหว่างการดูแล ไปจนถึงการเขียนถ่ายทอดเรื่องเล่าและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้จากการรับฟังเรื่องราวชีวิตของผู้ป่วยและครอบครัว หรืออาจรวมถึงเพื่อนร่วมงานของพวกเขา อย่างไรก็ดี ทักษะดังกล่าวไม่เพียงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้เท่านั้น แต่โรงพยาบาลที่เข้าร่วมโครงการวิจัยฯ ยังได้ทดลองนำไปประยุกต์ใช้ในปฏิบัติการดูแลผู้ป่วยในระบบบริการจริงและเป็นส่วนหนึ่งในโครงการต้นแบบ โดยการออกแบบสิ่งที่เรียกว่า “บันทึกคู่ขนาน” (parallel record) เพื่อบันทึกประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในการดูแลรักษา ซึ่งก่อนหน้านี้เรื่องเล่าในลักษณะดังกล่าวอาจจะไม่เคยถูกบันทึกและนำมาใช้งานอย่างเป็นระบบ เนื่องจากข้อจำกัดของการบันทึกในเวชระเบียนแบบปกติที่เน้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับร่างกายและข้อมูลเชิงปริมาณเป็นสำคัญ

บทความชิ้นนี้เป็นการศึกษาเรื่องเล่าการดูแล (care narrative) ที่ถูกบันทึกไว้โดยพยาบาลวิชาชีพในบันทึกคู่ขนานของโรงพยาบาล 2 แห่งที่ได้ทดลองนำแนวทางการทำบันทึกคู่ขนานไปประยุกต์ใช้จริง ได้แก่ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี และโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ กรุงเทพฯ ซึ่งได้มีการบันทึกเรื่องเล่าอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาประมาณ 6 เดือน ทั้งนี้ การศึกษาเรื่องเล่าในบันทึกคู่ขนานจะใช้วิธีการวิเคราะห์เรื่องเล่า (narrative analysis) ซึ่งเป็นการอ่านเรื่องเล่าเพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบและตีความความหมายที่ซุกซ่อนอยู่โดยถือว่าเรื่องเล่านั้น ๆ เป็นวัตถุของการศึกษา และ

เรื่องเล่าก็ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่บรรจุและสะท้อนประสบการณ์เท่านั้น แต่ยังปฏิบัติการ (act) อย่างลึกซึ้งต่อชีวิตของผู้คน (Smith & Monforte, 2020) โดยในที่นี้ จะเป็นการอ่านเรื่องเล่าประสบการณ์การดูแลรักษาโรคที่สะท้อนให้เห็นปฏิบัติการดูแลที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันในระบบสาธารณสุขไทย ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงการปรากฏตัวของสถานการณ์ที่เป็นอยู่ หากแต่ยังเผยให้เห็นทิศทางและความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะด้านการพัฒนาทักษะการดูแลของบุคลากรทางการแพทย์ที่ได้นำศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์มาประยุกต์ใช้จริงในชีวิตประจำวัน

บทความชิ้นนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ *1) บันทึกคู่ขนานและการริเริ่มประยุกต์ใช้ในบริบทสาธารณสุขไทย* ซึ่งจะนำเสนอให้เห็นฐานคิดของศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์และที่มาที่ไปของบันทึกคู่ขนานซึ่งเกิดขึ้นในต่างประเทศ ก่อนที่จะถูกนำมาประยุกต์ในบริบทสาธารณสุขไทย *2) อ่าน "บันทึกคู่ขนาน" : วิเคราะห์พื้นที่-วัตถุ ผู้คน และการปฏิบัติในเรื่องเล่าการดูแล* ซึ่งจะเป็นการนำเสนอการวิเคราะห์และตีความที่ได้จากการอ่านบันทึกคู่ขนานในแง่มุมต่าง ๆ ที่น่าสนใจ และ *3) ประสบการณ์การเขียนบันทึกคู่ขนาน* ซึ่งจะนำเสนอประสบการณ์และบทเรียนที่ได้ของพยาบาลผู้เขียนบันทึกคู่ขนาน *4) ส่งท้าย : ทิศทางและความท้าทาย* ซึ่งจะนำเสนอทิศทางที่น่าสนใจที่กำลังเกิดขึ้นในปฏิบัติการดูแลที่ประยุกต์ใช้ศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์ในบริบทไทย รวมถึงความท้าทายที่ชวนขบคิดเพื่อการพัฒนาต่อไปในอนาคต

บันทึกคู่ขนานและการริเริ่มประยุกต์ใช้ในบริบทสาธารณสุขไทย

การเล่าเรื่องถือเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับมนุษย์อย่างยาวนานและมีลักษณะเป็นสากล มนุษย์ในพื้นที่ต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่เกิดมาพร้อมกับการเรียนรู้และพัฒนาการใช้ภาษา ขณะเดียวกันรูปแบบ (form) ของการใช้สัญลักษณ์และการสร้างรูปประโยคต่าง ๆ เป็นผลมาจากการเรียนรู้ทางสังคมวัฒนธรรม ดังนั้น

เรื่องเล่าในกลุ่มชนต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่บรรจุความหมายและรายละเอียดภายในวัฒนธรรมนั้น ๆ ภายใต้กฎเกณฑ์ทางภาษาและวิถีปฏิบัติทางสังคม เรื่องเล่าเป็นสิ่งที่ถักทอข่ายใยความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันของผู้คน รวมถึงยังมีส่วนซ่อมแซมและฟื้นคืนความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกท้าทาย โดยเฉพาะในปัจเจกบุคคลที่เผชิญกับประสบการณ์ที่ยากลำบากหรือเหตุการณ์เลวร้าย การเล่าเรื่องเปิดพื้นที่ให้พวกเขาได้ปลดปล่อยความรู้สึก ไปพร้อมกับการทบทวนและเรียบเรียงเรื่องเล่าของตัวเอง (personal narrative) เพื่อประคับประคองและรักษาอัตลักษณ์ ด้วยเหตุนี้ เรื่องเล่าจึงเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงอยู่ของมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจก ระดับสังคมวัฒนธรรม รวมถึงระดับสากลที่แต่ละระดับต่างมีความสัมพันธ์ต่อกัน (Bury, 2001: 264-265)

เรื่องเล่าความเจ็บป่วย (illness narrative) เป็นสิ่งที่เริ่มได้รับความสนใจศึกษาในแวดวงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยเฉพาะในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 โดยการนำเสนอให้เห็นว่าประสบการณ์ของผู้ป่วยมีสิ่งที่เกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้ง 3 ด้าน ได้แก่ โรค (disease) หมายถึง การให้คำจำกัดความผิดปกติและข้อมูลทางชีววิทยาในมุมมองของแพทย์ ความเจ็บป่วย (illness) หมายถึง มุมมองของคนไข้ รวมถึงครอบครัวที่มีต่อความเจ็บป่วย และวิธีใช้ชีวิตร่วมกับโรคและการจัดการต่อความยากลำบากที่พวกเขาเผชิญ และสุดท้าย ความทุกข์ทน (suffering) ซึ่งเป็นความทุกข์ที่เป็นผลมาจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม อาทิ ความเหลื่อมล้ำ การเข้าถึงสิทธิ หรือการถูกตีตรา เป็นต้น เหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ส่งผลให้ประสบการณ์ความเจ็บป่วยยิ่งเลวร้ายมากขึ้น และทำให้เห็นว่าความเจ็บป่วยและการดูแลรักษาโรคไม่ได้เป็นเรื่องของปัจเจกเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับโครงสร้างทางสังคม (Kleinman, 1988; Kleinman et al., 1997)

การหันมาให้ความสนใจกับเรื่องเล่าความเจ็บป่วยในแง่มุมดังกล่าวถือเป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ที่มีมากขึ้น

เป็นลำดับตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เนื่องจากการเติบโตของการแพทย์สมัยใหม่และพัฒนาการของความเชี่ยวชาญเฉพาะ ยิ่งทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างการทำความเข้าใจโรคในมุมมองของผู้เชี่ยวชาญและความเจ็บป่วยในมุมมองของคนทั่วไปมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ความคิดที่ว่าโรคเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกับความผิดปกติของร่างกายเป็นหลัก เป็นการขีดเส้นที่ชัดเจนยิ่งขึ้นให้กับความเชี่ยวชาญเฉพาะและแนวทางการรักษาที่มองข้ามความเจ็บป่วย ทั้งยังเป็นการก้าวกระโดดอย่างรวดเร็วของกระบวนการรักษาที่เน้นการจัดการกับร่างกาย เกิดแนวโน้มที่ผู้ป่วยกลายเป็นผู้รอรับการดูแลอย่างเฉื่อยเนือย (passive patient) ขณะที่ข้อมูลความเจ็บป่วยในมุมมองของผู้ป่วยซึ่งมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (subjective account) ไม่ได้รับความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับความทุกข์ที่ไม่มีพื้นที่ให้บอกเล่าเช่นเดียวกัน กล่าวได้ว่า การเติบโตขึ้นของวิทยาศาสตร์ชีวะ-การแพทย์ (scientific bio-medicine) ซึ่งเชื่อมโยงกับพัฒนาการของโรงพยาบาลและห้องทดลองสมัยใหม่ เป็นสิ่งที่สวนทางกับประสบการณ์ผู้ป่วยที่ดูเหมือนจะมีความสำคัญลดน้อยลงเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับเรื่องเล่าของพวกเขาที่กำลังขาดหายไปในระบบการแพทย์สมัยใหม่ (Bury, 2001: 266-267)

การผลักดันให้มุมมองและปฏิบัติการดูแลของบุคลากรทางการแพทย์สมัยใหม่หันมาให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าของผู้ป่วยอีกครั้ง โดยเฉพาะการนำเรื่องเล่ามาเป็นศูนย์กลางในการทำความเข้าใจประสบการณ์ความเจ็บป่วย พร้อมทั้งพัฒนาปฏิบัติการดูแลรักษาโรคในแนวทางดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ.2000 เป็นต้นมา โดยการนำเสนอแนวคิดที่เรียกว่า “เรื่องเล่าทางการแพทย์” (narrative medicine) ซึ่งเป็นความรู้และปฏิบัติการที่พัฒนาขึ้นมาจากการประยุกต์ใช้ศาสตร์ของการเล่าเรื่อง (narratology) ที่อาศัยทักษะการฟัง การอ่าน และการเขียนเรื่องเล่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจประสบการณ์ผู้ป่วยและครอบครัว ดังนั้น การแพทย์ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าจึงเน้นการรับฟังและทำความเข้าใจประสบการณ์

ของผู้ป่วยอย่างละเอียดลึกซึ้ง ขณะเดียวกันก็พยายามพัฒนาศักยภาพของบุคลากรทางการแพทย์ให้เข้าไปมีส่วนร่วมและตอบสนองต่อความเจ็บป่วยและความทุกข์ของคนไข้มากยิ่งขึ้น เพื่อทำให้กระบวนการรักษามีศักยภาพในการตระหนัก ซึมซับ และถูกขับเคลื่อนด้วยเรื่องเล่าความเจ็บป่วย ที่สำคัญทำให้บุคลากรทางการแพทย์มองเห็นรายละเอียดชีวิตของคนไข้แต่ละรายมากยิ่งขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถบ่มเพาะความเห็นอกเห็นใจ ความรับผิดชอบ และทำให้บุคลากรทางการแพทย์รับรู้ถึงคุณค่าในวิชาชีพของพวกเขามากขึ้น (Launer & Wohlmann, 2023; Charon, 2006)

ในทางปฏิบัติ การฝึกฝนทักษะเรื่องเล่าทางการแพทย์จะเน้นการอ่านละเอียด (close reading) และการเขียนเชิงใคร่ครวญ (reflective writing) เพื่อให้บุคลากรทางการแพทย์มีความสามารถในการซึมซับและถ่ายทอดเรื่องเล่าว่าด้วยความเจ็บป่วยและเรื่องเล่าการดูแล (care narrative) ที่สะท้อนให้เห็นประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกของผู้ป่วยและครอบครัว รวมถึงมุมมองหรือบทเรียนที่พวกเขาได้รับจากเรื่องเล่านั้น ๆ ทั้งนี้ ศาสตร์เรื่องเล่าถูกนำมาประยุกต์ใช้อย่างเป็นรูปธรรมและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันในการดูแลผู้ป่วย โดย Rita Charon หนึ่งในอาจารย์แพทย์คนสำคัญ ประจำมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Columbia University) ผู้บุกเบิกความรู้ด้านนี้ เธอได้พัฒนาสิ่งที่เรียกว่า “บันทึกคู่ขนาน” (parallel record) ขึ้น บันทึกดังกล่าวคือการสร้างพื้นที่ในการเก็บข้อมูลประสบการณ์ อารมณ์ความรู้สึก การสะท้อนย้อนคิดที่บุคลากรทางการแพทย์ได้สัมผัสกับชีวิตของผู้ป่วยแต่ละราย เปรียบได้กับการบันทึกข้อมูลคู่ขนานไปกับข้อมูลปกติที่ต้องบันทึกไว้ในเวชระเบียน (medical record) ซึ่งโดยปกติ จะมีเพียงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโรคและอาการทางกายภาพเท่านั้น ข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยและครอบครัว โดยเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บป่วยและความทุกข์จึงไม่ได้ถูกบันทึกไว้อย่างเป็นระบบ (Charon, 2006)

ในการประยุกต์ใช้ของ Charon เธอจะให้ใช้สมุดบันทึกส่วนตัว และกำหนดให้มีการบันทึกอย่างน้อย 1 ชิ้นต่อสัปดาห์ ความยาวไม่เกิน 1 หน้า จากนั้นจะมีการเข้าร่วมวงสนทนาที่สมาชิกแต่ละคนจะเลือกบันทึกของตนเองมาอ่านออกเสียง ก่อนจะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่มเป็นประจำทุกสัปดาห์ จากปฏิบัติการดังกล่าวทำให้ Charon มองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบุคลากรและนักศึกษาแพทย์ เธอพบว่าในบันทึกต่าง ๆ ได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ที่ละเอียดอ่อนระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย เช่น การยอมรับความกล้าหาญของผู้ป่วย หรือการสะท้อนให้เห็นช่องว่างของระบบ เช่น ความรู้สึกโดดเดี่ยวของแพทย์ที่ไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างเพียงพอ รวมถึงความทรงจำและความรู้สึกต่าง ๆ ที่ถูกบันทึกไว้ เธอชี้ว่าการทำบันทึกคู่ขนานมีส่วนช่วยให้บุคลากรไม่รู้สึกโดดเดี่ยวหรือรู้สึกว่าต้องแบกรับสิ่งต่าง ๆ โดยลำพัง อย่างไรก็ดี หัวใจสำคัญของการทำบันทึกคู่ขนานคือการกระตุ้นให้บุคลากรได้ตระหนักถึงความยากลำบาก ความอดทน และเข้าใจประสบการณ์ของผู้ป่วยตลอดเส้นทางการรักษา การทำบันทึกคู่ขนานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการฝึกฝนทักษะทางการแพทย์ ไม่ได้เป็นเพียงการเขียนไดอารี่ทั่ว ๆ ไปเท่านั้น (Charon, 2006: 155-158)

นอกจากการบุกเบิกและประยุกต์ใช้ในโรงเรียนแพทย์แล้ว บันทึกคู่ขนานยังเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ในงานประจำ เช่น การบันทึกประสบการณ์ของบุคลากรในระบบการดูแลผู้ป่วยที่บ้าน (Home Care) ซึ่งบุคลากรที่ได้ทำบันทึกคู่ขนานเป็นประจำได้สะท้อนว่าการบันทึกช่วยให้ได้กลับมาทบทวนและใคร่ครวญกระบวนการดูแล เปิดโอกาสให้สร้างความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งกับคนไข้ และได้ขบคิดถึงวิธีการใหม่ ๆ ในการตอบสนองและการดูแล เนื่องจากได้เข้าใจความต้องการเชิงลึกของผู้ป่วยและครอบครัวมากขึ้น (Medicina Narrativa Blog, 2020) หรือในกรณีการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลกลุ่มผู้ป่วยโรคปอดอุดกั้นเรื้อรัง (COPD) โดยการทดลองให้แพทย์ 50 คน ได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติจริง ซึ่งให้ผลลัพธ์เชิงบวก พวกเขาสะท้อนว่าบันทึกคู่ขนานเป็น

เครื่องมือที่ทำให้แพทย์และผู้ป่วยมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง แพทย์ได้มองเห็นพัฒนาการของการรักษาอย่างละเอียดมากขึ้น โดยเฉพาะในการดูแลคนไข้โรคเรื้อรังที่จำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์ที่แข็งแรงระหว่างแพทย์และผู้ป่วย ซึ่งช่วยทำให้ผู้ป่วยมีโอกาสกลับมารักษาอย่างต่อเนื่อง (Banfi et al., 2018)

การริเริ่มนำบันทึกคู่ขนานมาประยุกต์ใช้ในบริบทสาธารณสุขไทย คณะทำงานจากสองโรงพยาบาล ได้แก่ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี และโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ กรุงเทพฯ ซึ่งเข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์ ภายใต้โครงการวิจัยชาติพันธุ์นิพนธ์โรงพยาบาลและมานุษยวิทยาของการใส่ใจดูแล ได้นำแนวคิดและทักษะดังกล่าวไปประยุกต์ใช้จริงตามบริบทของโรงพยาบาล แม้ว่าทั้งสองโรงพยาบาลจะยึดหลักการเดียวกัน แต่การออกแบบกระบวนการบันทึกมีความแตกต่างกัน โดยจะได้อธิบายตามลำดับ

สำหรับโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี เป็นโรงพยาบาลที่พัฒนาโครงการต้นแบบในระบบการดูแลผู้ป่วยกลุ่มประคับประคองเป็นการเฉพาะ โดยการดูแลจะใช้ทีมสหวิชาชีพ ซึ่งประกอบด้วยบุคลากรจากหลากหลายความเชี่ยวชาญ เช่น แพทย์เวชศาสตร์ครอบครัว พยาบาล เภสัชกร นักกายภาพบำบัด และแพทย์แผนไทย เป็นต้น โดยในปัจจุบันโรงพยาบาลได้ใช้ระบบการบันทึกเวชระเบียนอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Medical Record; EMR) โดยคณะทำงานของโรงพยาบาล ได้ออกแบบให้ทำการบันทึกคู่ขนานลงไปในหน้าบันทึกความก้าวหน้าของผู้ป่วย (progression note) ซึ่งเป็นพื้นที่กลางที่ทีมสหวิชาชีพสามารถอ่านและบันทึกร่วมกันได้ และเป็นพื้นที่ที่สามารถใช้ร่วมกับการจดบันทึกทางการแพทย์ตามปกติได้โดยสะดวก โดยสามารถบันทึกได้ทั้งตัวอักษรและภาพถ่าย

ด้านโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ การบันทึกเวชระเบียนยังไม่ได้ใช้ระบบอิเล็กทรอนิกส์ โดยคณะทำงานได้ออกแบบแนวปฏิบัติ (guideline) ตั้งแต่

การคัดกรองเพื่อทำการบันทึกคู่ขนานในผู้ป่วยที่เข้าเกณฑ์ 5 ประเภท ได้แก่

1. 5 โรคหลัก ได้แก่ โรคเอดส์ โรคมะเร็ง แท้งบุตร สูญเสียอวัยวะ ทำร้ายตัวเอง
2. กลุ่มโรคระยะประคับประคอง ได้แก่ โรคปอดอุดกั้นเรื้อรัง โรคไตวายเรื้อรังระยะสุดท้าย โรคไตเรื้อรัง โรคมะเร็ง ภาวะหัวใจล้มเหลวเรื้อรัง
3. กลุ่มผู้ป่วยที่มีอาการชัก โรคหลอดเลือดสมอง ภาวะซึมเศร้าหลังคลอด
4. กลุ่มหลังการถ่างขยายหลอดเลือดหัวใจ การผ่าตัดทำทางเบี่ยงโรคหลอดเลือดหัวใจ
5. กรณีผู้ป่วยไม่ให้ความร่วมมือในแผนการรักษา / ผู้ป่วยที่มี ST-5 Score มากกว่าหรือเท่ากับ 5

โดยผู้ป่วยที่เข้าเกณฑ์การจดบันทึกคู่ขนาน จะมีพยาบาลเป็นผู้บันทึกในแบบฟอร์ม Parallel Record ของโรงพยาบาลที่ถูกออกแบบไว้โดยเฉพาะ โดยการประยุกต์จากหลักการในการเขียนเรื่องเล่าทางการแพทย์ ซึ่งวางหลักการสำคัญในการบันทึกไว้ 3 ช่วง ได้แก่ 1.ช่วงพบผู้ป่วยครั้งแรก 2.ช่วงของปัญหาและความทุกข์ใจของผู้ป่วย 3.ช่วงคลี่คลายหรือหาทางออกของความทุกข์ใจ โดยการบันทึกจะเก็บไว้ในบันทึกทางการพยาบาล (nurse's note) ซึ่งแพทย์และทีมดูแล โดยเฉพาะ ทีมจิตตาภิบาล ซึ่งเป็นทีมดูแลด้านจิตวิญญาณของโรงพยาบาล อาทิ บาทหลวง จะได้มีโอกาสอ่านเรื่องราวของคนไข้ร่วมกัน

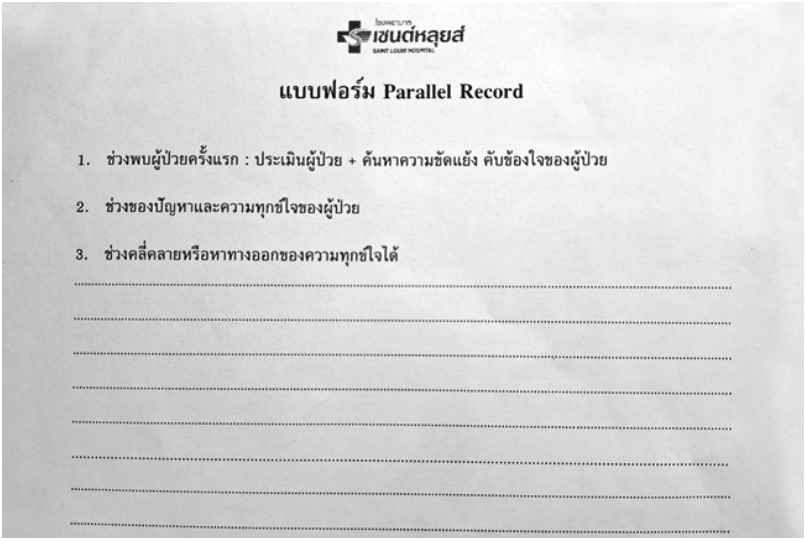

โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์
SAINT LOUIS HOSPITAL

แบบฟอร์ม Parallel Record

1. ช่วงพบผู้ป่วยครั้งแรก : ประเมินผู้ป่วย + ค้นหาความขัดแย้ง คับข้องใจของผู้ป่วย
2. ช่วงของปัญหาและความทุกข์ใจของผู้ป่วย
3. ช่วงคลี่คลายหรือหาทางออกของความทุกข์ใจได้

ภาพที่ 1 แบบฟอร์ม Parallel Record โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์

แม้ว่าจะมีแบบฟอร์มหรือแนวปฏิบัติที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน แต่หลักการและเนื้อหาของเรื่องราวที่ถูกจดบันทึกของทั้งสองโรงพยาบาลมีความใกล้เคียงกัน นั่นคือ การบอกเล่าประสบการณ์ เงื่อนไขชีวิตที่เฉพาะเจาะจง รวมถึงอารมณ์ความรู้สึกและความต้องการเชิงลึกของผู้ป่วยและครอบครัว และในขณะเดียวกัน เรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้ยังสะท้อนให้เห็นมุมมองและปฏิบัติการดูแลที่เกิดขึ้นของบุคลากรทางการแพทย์ ตลอดจนทีมดูแลอีกด้วย ซึ่งคณะผู้เขียนจะวิเคราะห์เรื่องเล่าที่ถูกบันทึกไว้ในเนื้อหาส่วนต่อไป

อ่าน “บันทึกคู่ขนาน” : วิเคราะห์พื้นที่-วัตถุ ผู้คน

และการปฏิบัติในเรื่องเล่าการดูแล

การจัดทำบันทึกคู่ขนานของทั้งสองโรงพยาบาลเริ่มต้นขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกันนั่นคือในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ.2566 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่ผู้บันทึกจะเป็นพยาบาลวิชาชีพที่ดูแลผู้ป่วยแต่ละรายอย่างใกล้ชิด และจะมีการบันทึกโดยเฉลี่ยเดือนละ 1-5 ชิ้น ทั้งนี้ บันทึกที่คณะผู้เขียนนำมาวิเคราะห์ในครั้งนี้ถูกเขียนขึ้นในช่วงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2566 - สิงหาคม พ.ศ.2567 ซึ่งมีปริมาณบันทึกคู่ขนานในโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จำนวน 14 กรณี และในโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ จำนวน 23 กรณี รวม 37 กรณี โดยคณะผู้เขียนได้อ่านและวิเคราะห์เรื่องเล่าที่ถูกบันทึกในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการดูแลในชีวิตประจำวันระหว่างบุคลากรทางการแพทย์และผู้ป่วย และจะนำเสนอตัวอย่างการบันทึกที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของประสบการณ์การดูแลใน 3 มิติที่เกี่ยวพันกัน ได้แก่ 1.พื้นที่-วัตถุ 2.ผู้คน และ 3.ปฏิบัติการดูแล ตามลำดับ

ฉาก เสียง วัตถุ และสิ่งของ : เครือข่ายความสัมพันธ์ที่สร้างสภาพแวดล้อมการดูแล

การนำทฤษฎีและวิธีการจดบันทึกคู่ขนานมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของการดูแลจำเป็นต้องเริ่มต้นตั้งแต่การบ่มเพาะทักษะสำคัญให้แก่บุคลากรทางการแพทย์ เช่น การอ่านละเอียดและการจดบันทึกสะท้อนความคิด ซึ่งเป็นสองทักษะสำคัญที่ช่วยให้กระบวนการดูแลรักษามีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้ป่วยอย่างละเอียดลออมากขึ้น อีกทั้งยังฝึกฝนให้บุคลากรทางการแพทย์ทำความเข้าใจและให้ความสำคัญกับข้อมูลเชิงประสบการณ์อื่น ๆ ที่พ้นไปจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวโรคและผลตรวจเชิงกายภาพ แต่กลับเป็นข้อมูลที่เป็นส่วนสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพของการดูแลที่มีผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง (person-centered care) โดยเฉพาะข้อมูลด้านอารมณ์และความรู้สึกของผู้ป่วยตลอดกระบวนการดูแลรักษา สภาพแวดล้อมรอบตัวที่ประกอบสร้างเรื่องเล่าของการดูแลขึ้น ดังเช่น ใจความบางส่วนของ

การจดบันทึกคู่ขนานของพยาบาลท่านหนึ่งซึ่งเริ่มเขียนบันทึกคู่ขนานด้วยการอธิบายถึงสิ่งแวดล้อมรอบตัวของคนไข้ตลอดการบรรยาย

> *“ตี๊ด... ตี๊ด... ตี๊ด... เริ่มต้นเช้าวันพุธเช่นเคย เสียงออดคนไข้ดังสลับกับเสียง IVAC ดังเตือนให้พวกเราลุกออกมาจากห้องรับเวรเพื่อเริ่มทำหน้าที่ตอน 8 โมงเช้า พยาบาลเดินตามหาเสียง IVAC ไปจนเจอเปิดประตูเข้าไปในห้อง 2022 ห้องเงียบสงบ หญิงสาวผิวขาวร่างเล็กนั่งบนเตียง ปลายเท้าบวมจนขยับขาเองไม่ไหว ส่งยิ้มอ่อน ๆ มองมาตามเสียงเปิดประตู ร่างกายอิดโรย เพราะเพิ่งพ้นจากไข้ ซมหลับใหลไปถึง 2 วัน หญิงสาวนั่งมองถ้วยข้าวต้มเล็ก ๆ ที่วางอยู่ตรงหน้า พี่คะ วันนี้หนูจะกินให้ได้ ถ้าหนูกินได้ หมอจะเอาสายที่จมูกออกให้ ในถ้วยมองดูแล้วน่าจะมีข้าวแค่ประมาณ 10 คำ แต่แต่ละคำที่เธอฝืนกลืนดูลำบากเหลือเกิน ขณะที่ตักคำใหม่เข้าไป ข้าวคำก่อนหน้าก็เหมือนจะสวนทางออกมาตลอด ในขณะที่เธอทำหน้าที่ของเธออยู่ในห้องนั้น นอกห้องพี่ชายก็กำลังเดินเรื่องเพื่อจะพาน้องไปรักษาต่อที่ รพ.จุฬาตามสิทธิที่มี เพราะตอนนี้ค่าใช้จ่ายเริ่มพอกพูนสูงขึ้น”*
>
> บันทึกคู่ขนานโดย นฤมล พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

จะเห็นได้ว่าการบันทึกคู่ขนานข้างต้น เริ่มต้นด้วยการพรรณนาฉากดังเช่นการอธิบายถึงความพลุกพล่านของเสียงออดที่สลับกับเสียงอุปกรณ์ของคนไข้ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความพลุกพล่านและความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในหอผู้ป่วยช่วง 8 โมงเช้า ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการรับและส่งต่อเวรของเจ้าหน้าที่ พร้อมไปกับการบรรยายลักษณะตัวละครหรือคนไข้ที่พบเจอ เช่น ผู้ป่วยมีสีผิวขาว รูปร่างผอมบาง ท่าทางอิดโรยซึ่งบ่งบอกถึงสภาวะทางร่างกายที่ยังไม่แข็งแรงและสู้ดีนัก พร้อมไปกับการบรรยายสีหน้าและแววตาควบคู่ไปกับองค์ประกอบของวัตถุและสิ่งของในพื้นที่ ได้แก่ สายอาหารที่สร้างความทุกข์ใจให้เธอถูก

สวมใส่ไว้บริเวณจมูก กับสายตาที่จับจ้องไปยังถ้วยข้าวต้ม เนื่องมาจากความตั้งใจที่จะพยายามฝืนกินข้าวให้หมดเพื่อความหวังที่แพทย์จะได้ถอดสายที่สวมใส่บริเวณจมูกออกให้

การให้ความสนใจต่อข้อมูลเชิงคุณภาพเหล่านี้เมื่อถูกนำมาจดบันทึกและร้อยเรียงเป็นเรื่องราวของการดูแลนอกจากความเจ็บป่วยที่ถูกแสดงออกมาผ่านความผิดปกติของตัวโรคแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงประสบการณ์ส่วนสำคัญอย่างความทุกข์ ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ประกอบสร้างโลกความเจ็บป่วยของผู้ป่วยคนหนึ่ง ๆ ขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยความทุกข์เหล่านี้บ่อยครั้งเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสื่อสารอย่างตรงไปตรงมา แต่กลับเป็นข้อสังเกตสำคัญที่ช่วยบ่งบอกถึงความกังวลใจหรือความทุกข์ใจจากความเจ็บป่วยที่ผู้ป่วยและครอบครัวกำลังเผชิญ ดังจะเห็นได้จากใจความส่วนหนึ่งของการจดบันทึกคู่ขนาน ซึ่งนอกจากจะสะท้อนถึงความยากลำบากและความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยขณะพยายามกลืนอาหารทางปากแต่อาหารกลับไหลย้อนออกมาทางสายอาหารที่ถูกสอดไว้บริเวณจมูกแล้ว ขณะเดียวกันยังสะท้อนให้เห็นความทุกข์ใจของญาติในการพยายามดำเนินเรื่องส่งตัวคนไข้ไปรักษาต่อที่โรงพยาบาลรัฐบาล เนื่องจากภาระค่ารักษาพยาบาลที่เพิ่มสูงขึ้นในขณะที่สินทรัพย์ที่มีลดน้อยลงอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ดี การให้ความสำคัญต่อฉากและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในสถานการณ์จริงและถูกจดบันทึกในบันทึกคู่ขนาน ยังสะท้อนให้เห็นว่าฉากและสิ่งแวดล้อมโดยรอบยังเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้เจ้าหน้าที่สามารถตีความสถานการณ์และพฤติกรรมของคู่สนทนาได้โดยไม่ต้องสอบถามแต่อย่างใด ดังเช่นใจความบางช่วงของ บันทึกคู่ขนานเรื่อง “ดอกไม้แสนงาม” ซึ่งบันทึกเรื่องราวของพยาบาล 2 คนที่มีประสบการณ์การเดินทางไปร่วมส่งร่างไร้วิญญาณของผู้ป่วย ณ โบสถ์คาทอลิกแห่งหนึ่งในฐานะตัวแทนโรงพยาบาล

“วันนี้นัดน้องเอ ไว้ 07.45 น. น้องเอนั่งรอที่ร้านโอปองแปง ด้าน

หน้ามีถาดอาหาร แสดงว่าเช้านี้ทานอาหารรองท้องมาเรียบร้อยแล้ว พร้อมกาแฟเย็นที่ทานไปแล้วครึ่งแก้ว พร้อมออกเดินทางตอน 8.00 น.”

นอกจากฉากและสิ่งแวดล้อมโดยรอบจะมีส่วนช่วยตีความพฤติกรรมและสถานการณ์ระหว่างบุคคลหรือคู่สนทนาแล้ว สิ่งแวดล้อมในสถานการณ์นั้น ๆ ยังสื่อความหมายเชิงสัญญะให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่รับรู้ถึงการจากไปอย่างสงบ อาทิเช่น ลมหนาวที่เข้ามากระทบข้างตัวฉับพลัน และความรู้สึกสงบที่เกิดขึ้นขณะพิธีการดำเนินไป ดังเช่น ใจความที่พยาบาลผู้บันทึกพรรณนาผ่านบันทึกคู่ขนานดังนี้

“เมื่อถึงวัดคาทอลิก ภายในวัดมีการเคลื่อนศพเข้าวัดตั้งหน้าพระแท่นตบแต่งด้วยดอกไม้ตามชื่อเล่นผู้วายชนม์ บรรยากาศภายในวัด มีลมเย็นพัดผ่านมาทางประตูด้านข้างมากระทบตัว เหมือนฤดูหนาว ทั้งที่เป็นฤดูร้อน จึงรับรู้ได้ถึงความรู้สึกสงบ และรับรู้ได้ในทันทีว่าผู้วายชนม์ได้จากไปอย่างสงบสุข”

บันทึกคู่ขนานโดย ขจี พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

นอกจากฉากและบรรยากาศแวดล้อมจะเป็นองค์ประกอบสำคัญของการตีความบันทึกคู่ขนานแล้ว อีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญที่ปรากฏให้เห็นตลอดการจดบันทึกคู่ขนานคือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (nonhuman) หรือ “วัตถุสิ่งของ” แต่มีบทบาทสำคัญต่อการถักทอเรื่องราวการดูแลให้มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังเช่น เรื่องราวการพูดคุยที่น่าสนใจระหว่างพยาบาล ลูกสาว และหญิงชรา ร่างกายทรุดโทรมและมีสีหน้าอ่อนเพลีย ซึ่งรอผล CT Scan ก้อนเนื้อบริเวณตับ ณ ห้องพักผู้ป่วย มีใจความดังต่อไปนี้

“ดิฉันไม่อยากให้คุณแม่ทราบว่าเป็นโรคอะไร กลัวคุณแม่จะรับ

ไม่ได้ และอาการทรุดลง พร้อมบอกเพิ่มเติมกับพยาบาลว่า อยากถ่ายรูปครอบครัว ขออนุญาตให้ช่างไฟ ช่างถ่ายภาพ ช่างแต่งหน้ามาที่โรงพยาบาลพยาบาลก็รับเรื่องและประสานงานอำนวยความสะดวกให้ ภายหลังจากผลตรวจออกปรากฏว่าก้อนเนื้อบริเวณตับแตก ทำให้เข้าใจได้ในทันทีคิดว่าครอบครัวน่าจะรับรู้ได้ว่าผู้ป่วยป่วยหนักและอาการไม่สู้ดีนัก จึงได้มีการจัดเตรียมทุกอย่างไว้อย่างดี”

บันทึกคู่ขนานโดย สมพร พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

จากเรื่องเล่าการดูแลที่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่านอกจากการดูแลจะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรทางการแพทย์ ผู้ป่วย และครอบครัวแล้ว การดูแลยังเป็นกระบวนการที่เกี่ยวโยงกับองค์ประกอบที่ไม่ใช่มนุษย์ ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาสำคัญของผู้ป่วยและครอบครัว ขณะนอนพักรักษาตัวในหอผู้ป่วยเพื่อรอคอยผลการวินิจฉัยก้อนเนื้อบริเวณตับจากแพทย์ การจัดเตรียมเครื่องแต่งกาย การแต่งหน้า การทำผม และการนัดหมายเพื่อนัดรวมญาติให้พร้อมสำหรับ “ภาพถ่ายครอบครัว” กลับเป็นกิจกรรมสำคัญที่ถักทอให้ช่วงเวลาที่เหลืออยู่ของผู้ป่วยมีคุณค่าและมีความหมาย แม้ภาพถ่ายครอบครัวจะไม่ได้มีคุณสมบัติหรือหน้าที่ในการดูแลรักษาในทางการแพทย์แต่อย่างใด แต่ภาพถ่ายครอบครัวกลับเป็นสิ่งแวดล้อมของการดูแลที่มีคุณค่าต่อความรู้สึกและความทรงจำของผู้ป่วยและครอบครัวในช่วงเวลาที่เหลืออยู่และช่วงเวลาหลังจากนี้

การเดินทางของตัวละคร : เราคือใคร....และจะกลายเป็นอะไร ?

การจดบันทึกคู่ขนาน เป็นการฝึกฝนให้บุคลากรทางการแพทย์เข้าไปทำความเข้าใจการเดินทางของผู้ป่วยตลอดกระบวนการรักษา ด้วยเหตุนี้การบันทึกคู่ขนานจึงเป็นเครื่องมือที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อเพิ่มพูนศักยภาพของบุคลากรในการปฏิบัติทางคลินิก เมื่อบุคลากรทางการแพทย์ได้ทำบันทึกคู่ขนานอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นถึงพลังของเรื่องเล่าที่ซ่อนอยู่ภายใต้เรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้ อาทิเช่น ความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างบุคลากรทางการแพทย์กับคนไข้ที่ทำให้บุคลากรทางการแพทย์ได้ตระหนักถึงความกล้าหาญ ความอดทน และความยากลำบากของผู้ป่วยที่ต้องเผชิญหน้ากับความเจ็บป่วยเรื้อรังและร้ายแรง ในขณะเดียวกันกระบวนการบันทึกคู่ขนานและการบอกเล่าเรื่องเล่ายังมีส่วนช่วยให้บุคลากรทางการแพทย์ส่งต่อข้อมูลผู้ป่วยภายในทีมสหวิชาชีพ อย่างเป็นระบบ ให้บุคลากรทางการแพทย์ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว ไม่ได้แบกรับความเจ็บปวดหรือความเศร้าโศกอยู่เพียงลำพัง และยังเป็นพื้นที่เล็ก ๆ ที่ทำให้บุคลากรทางการแพทย์ได้มีโอกาสทบทวนและตกตะกอนการทำงานในแต่ละวันของตนเองผ่านการคิดและเรียบเรียงออกมาซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้บุคลากรทางการแพทย์ได้ฝึกฝนความชำนาญทางวิชาชีพควบคู่ไปกับการเติบโตทางจิตวิญญาณพร้อม ๆ ไปกับการดูแลผู้ป่วยในแต่ละวัน จากความลึกซึ้งของการบันทึกคู่ขนานอย่างต่อเนื่องสะท้อนให้เห็นถึงการพิจารณาสถานะของบุคลากรทางการแพทย์ในฐานะผู้จดบันทึกในหลากหลายมิติที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ตัวอย่างแรกคือเรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้ในบันทึกคู่ขนานของพยาบาลวิชาชีพหอผู้ป่วยอายุรกรรมท่านหนึ่งมีใจความบางส่วนว่า

> *“ผู้ป่วยนอนอยู่บนเตียง สีหน้าเรียบเฉย พยาบาลพยายามสอบถามและชวนผู้ป่วยพูดคุยเนื่องจากผู้ป่วยใส่สายอาหารทางจมูกและมีอาการไอ มีเสมหะอยู่บ่อยครั้ง พยาบาลจึงต้องดูดเสมหะให้ผู้ป่วยก่อนมื้ออาหาร ทุกมื้อทุกครั้งที่พยาบาลเข้าไปดูดเสมหะขณะบอกกล่าวผู้ป่วยว่าจะทำการดูดเสมหะ ก็มักเห็นสีหน้าผู้ป่วย*

ดูกังวล ไม่อยากให้พยาบาลดูดเสมหะ ตัวคนไข้ก็พยายามหันหน้าหนี ญาติเองก็กังวล กลัวผู้ป่วยเจ็บ พยาบาลก็จะคอยบอก อธิบายถึงความจำเป็นในการดูดเสมหะว่ามีความเสี่ยงหากผู้ป่วยไอ สำลัก และในช่วงก่อนที่ผู้ป่วยจะออกจากโรงพยาบาล ทางทีมได้เตรียมความพร้อมในการดูแลผู้ป่วยที่บ้าน คุณหมอให้พยาบาลสอนญาติเรื่อง Feed อาหารและการดูดเสมหะ เรื่อง Feed อาหาร ญาติทำได้แต่เรื่องดูดเสมหะ ช่วงแรกญาติกังวลและไม่อยากทำกลัวผู้ป่วยเจ็บ แต่คุณหมอช่วยพูดให้กำลังใจ อธิบายถึงความจำเป็นของการดูดเสมหะ ญาติจึงเปิดใจที่จะลองฝึกเรียนดูดเสมหะกับพยาบาล”

บันทึกคู่ขนานโดย ดวงใจ พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

จะเห็นได้ว่าจากบันทึกข้างต้น การบันทึกคู่ขนานนอกจากจะเป็นเครื่องมือสนับสนุนการทำงานของบุคลากรทางการแพทย์ทั่วไป ซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นตัวตนของผู้บันทึกในฐานะบุคลากรทางการแพทย์ที่มีความเชี่ยวชาญในการดูแลผู้ป่วยตามวิชาชีพของตนเองเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นผู้บันทึกในฐานะบุคลากรทางการแพทย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทีมปฏิบัติการซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือในการทำงานร่วมกันเพื่อส่งต่อการดูแลที่มีคุณภาพไปยังผู้ป่วย ดังเช่น การสอนวิธีให้อาหารทางสายยางกับญาติผู้ป่วยเพื่อเตรียมการดูแลให้ญาติมั่นใจที่สุดเมื่อผู้ป่วยกลับไปรักษาตัวต่อที่บ้าน และในขณะเดียวกันการเรียนรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นว่านอกจากบุคลากรทางการแพทย์แล้ว ครอบครัวและญาติยังมีส่วนสำคัญต่อการประกอบสร้างการดูแลขึ้นเช่นกัน

นอกจากนี้การจดบันทึกความต้องการของผู้ป่วยไม่เพียงแต่เป็นการบรรยายให้บุคลากรทางการแพทย์เห็นโรคและความเจ็บป่วยที่ละเอียดลึกซึ้งเท่านั้นแต่การรับฟังและสร้างบทสนทนาเชิงลึก ยังชวนให้พิจารณาตัวตนของผู้จดบันทึกซึ่งนอกจากจะมีสถานะเป็นบุคลากรทางการแพทย์ผู้ชำนาญการแล้ว

ในอีกแง่หนึ่งยังสะท้อนให้เห็นสถานะของ “ผู้ที่คอยรับฟังความทุกข์และความกังวลใจ ตลอดจนผู้ให้คำปรึกษาญาติและครอบครัวผู้ป่วย” ดังเช่นใจความในบันทึกคู่ขนานดังต่อไปนี้

> *“ผู้ป่วยเริ่มมีอาการเหนื่อย ผู้ป่วยยังเรียกรู้ตัวพยายามออกเสียงบอกว่าอยากกลับบ้านลูกสาวซึ่งยังตัดสินใจไม่ได้ว่าจะให้ผู้ป่วยเสียชีวิตที่บ้านหรือโรงพยาบาลดีจึงตัดสินใจตามความต้องการสุดท้ายของพ่อคือต้องการเสียชีวิตที่บ้าน และลูกสาวซึ่งคอยดูแลผู้ป่วยอย่างใกล้ชิดเสมอมา อยู่ดี ๆ หันมาพูดกับพยาบาลว่าหนูไม่ได้ตัดสินใจผิดใช่ไหมพี่ที่ไม่ได้เอาพ่อไปรักษาต่อ ที่โรงพยาบาลราชบุรีเรื่องการมีเลือดออกในกระเพาะอาหาร ฉันจึงตอบไปว่าน้องไม่ต้องรู้สึกผิดนะอาการของคุณลุงเขาไม่น่าจะไหวแล้วกับการรักษาที่ต้องทำเพิ่มอาจทำให้เขาต้องเจ็บมากขึ้น เราดูแลเขาในช่วงสุดท้ายได้อย่างดีที่สุดแล้วให้เขาได้กลับบ้านที่เขารัก ได้อยู่กับลูกหลานพี่ ๆ น้อง ๆ อันเป็นที่รักของเขาในช่วงสุดท้ายของชีวิต”*
>
> บันทึกคู่ขนานโดย เพ็ญศรี พยาบาลวิชาชีพ รพ.สมเด็จพระยุพราชจอมบึง

อย่างไรก็ดี การบันทึกคู่ขนานมักจะถูกนำไปใช้ในกระบวนการดูแลผู้ป่วยที่เข้ารับการรักษาแบบประคับประคองเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้ป่วยที่ต้องให้ความสำคัญต่อมิติทางอารมณ์และความรู้สึกของผู้ป่วยและญาติมากเป็นพิเศษเพื่อให้ผู้ป่วยจากไปอย่างสงบมากที่สุด ดังนั้นสิ่งสำคัญคือต้องทบทวนกับญาติว่ายังใช้การรักษาแบบประคับประคองอยู่หรือไม่ เพราะบางครั้งญาติผู้ป่วยที่มาดูแลคนละคนกันแต่ละคนจะมีแนวคิดในการดูแลต่างกันในแต่ละครั้งที่มาเยี่ยม ในการรักษาแบบประคับประคองพยาบาลจึงจำเป็นต้องสื่อสารร่วมกันกับญาติอย่างใกล้ชิดและจดบันทึกให้เจ้าหน้าที่ในทีมรับทราบร่วมกันเพื่อให้การรักษาดำเนินไปตามความต้องการของญาติและผู้ป่วยมากที่สุด การจดบันทึกความต้องการของผู้ป่วยผ่านบันทึกคู่ขนานจึงไม่เพียงเป็นการบรรยายให้บุคลากรทางการแพทย์เห็นโรคและความเจ็บป่วยที่

ละเอียดลึกซึ้งแต่การรับฟังและสร้างบทสนทนายังนำไปสู่การเปิดเผยให้เห็นความปรารถนาของผู้ป่วยในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต ดังเช่นเรื่องราวของผู้ป่วยรายหนึ่งซึ่งถูกจดบันทึกไว้ว่า

> *“ขณะเดินเยี่ยมอาการผู้ป่วยซึ่งนอนโรงพยาบาลมาเป็นเวลาหลายวันวันนี้สังเกตว่าผู้ป่วยสีหน้าไม่สดชื่นและเขาเจาะคอใส่ท่อหลอดลมคอไว้ทำให้ผู้ป่วยพูดไม่ได้สื่อสารลำบากผู้ป่วยเขียนหนังสือบอกญาติให้แจ้งว่าต้องการกลับบ้าน จึงได้เดินเข้าไปพูดคุยกับผู้ป่วยเพื่อสอบถามความต้องการผู้ป่วย เมื่อถามว่าคนไข้ต้องการกลับบ้านหรือไม่คะ ผู้ป่วยรีบพยักหน้าสั่งเกตสายตาของเขาดีใจมากและเข้าใจและยอมรับกับการเจ็บป่วยของตนเองได้ และต้องการกลับไปรักษาแบบประคับประคองที่บ้านได้อยู่กับครอบครัว”*
>
> บันทึกคู่ขนานโดย เมตาวี พยาบาลวิชาชีพ รพ.สมเด็จพระยุพราชจอมบึง

นอกจากจะเขียนบันทึกแล้ว พยาบาลคนดังกล่าวยังได้ถ่ายภาพข้อความที่ผู้ป่วยเขียนลงบนกระดาษเพื่อบอกญาติให้ช่วยสื่อสารกับทีมบุคลากรระบุข้อความว่า “กลับบ้านแล้ว ไม่ไหวแล้ว” ดังภาพ

ภาพที่ 2 ข้อความจากผู้ป่วย “กลับบ้านแล้ว ไม่ไหวแล้ว”

จะเห็นได้ว่าเมื่อบุคลากรทางการแพทย์ได้ลงมือบันทึกข้อมูลที่อยู่นอกเหนือเวชระเบียน เช่น ความทุกข์ใจ ความเจ็บปวด ความต้องการของคนไข้ นับเป็นการส่งเสริมความอ่อนน้อม ความรู้สึกรับผิดชอบ และความเห็นอกเห็นใจระหว่างกัน ในแง่นี้ บุคลากรทางการแพทย์อยู่ในฐานะผู้ที่มีสายตาละเอียดอ่อนมองเห็นความเฉพาะเจาะจงของคนไข้แต่ละรายมากยิ่งขึ้นผ่านการตระหนักถึงความต้องการที่แท้จริงของคนไข้ในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต มากไปกว่านั้นบันทึกคู่ขนานข้างต้นยังสะท้อนให้เห็น คนไข้ในฐานะผู้ที่ไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวและรอคอยเพียงวันสิ้นอายุขัยเท่านั้น แต่พวกเขาต่างก็เป็น “มนุษย์” ที่มีความหวัง มีความฝัน มีความปรารถนาที่ต้องการทำให้บรรลุผล ดังเช่น เรื่องราวของผู้ป่วยในบันทึกคู่ขนานข้างต้น การได้กลับบ้านเพื่อใช้เวลาช่วงสุดท้ายของชีวิตกับครอบครัวและเครือญาติถือเป็นความต้องการสูงสุดและเป็นความต้องการสุดท้ายของชีวิตก่อนที่จะหมดลมไป

ปฏิบัติการดูแล : ทั้งดูแลและรักษา

นอกจากฉาก วัตถุสิ่งของ และตัวละครดังที่ได้วิเคราะห์ไปในส่วนก่อนหน้าแล้ว เนื้อหาอีกส่วนสำคัญที่ปรากฏในบันทึกคู่ขนานคือปฏิบัติการดูแล ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของการดูแลระหว่างบุคลากรทางการแพทย์กับคนไข้และครอบครัว โดยการปฏิบัติที่เกิดขึ้นนั้นขยับขยายให้เห็นมิติของการดูแลที่ละเอียดอ่อนต่อความเป็นมนุษย์ ไม่ได้เป็นเพียงการรักษาโรคที่ใช้เทคนิควิธีหรือเครื่องไม้เครื่องมือแต่เพียงอย่างเดียว ตั้งแต่การใช้ทักษะพื้นฐานของศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์ ได้แก่ การฟังเพื่อรับรู้อารมณ์ความรู้สึกและความวิตกกังวลของผู้ป่วย ไปจนถึงการตอบสนองผ่านภาษากายต่าง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ เช่น การจับมือ โอบกอด ตามที่ปรากฏในบันทึกตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

“เข้าเยี่ยมผู้ป่วย พบหญิงสาวนอนบนเตียง หลังจากแนะนำตัวเอง ขออนุญาตนำเก้าอี้มานั่งข้างเตียง ผู้ป่วยมีใบหน้าครุ่นคิดและพูดว่ากำลังสับสน คิดวนในหัวตลอด จึงเป็นโอกาสให้ผู้ป่วยระบายความรู้สึกและเล่าเหตุการณ์ที่ทำให้เธอคิดสั้นไปเมื่อคืนนี้ จากการที่เธอระบายเรื่องราวต่าง ๆ ฉันสะท้อนให้เธอเห็นว่าเธอเข้าใจตนเอง และมีแนวทางการดูแลตนเอง เพราะเธอตอบคำถามด้วยตนเองได้ทุกเรื่อง โดยมีฉันเป็นผู้ฟังและฟังอย่างตั้งใจ”

บันทึกคู่ขนานโดย สุนีย์ พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

“ขณะดูดเสมหะผู้ป่วยมีสีหน้าเจ็บปวดอย่างเห็นได้ชัด พยาบาลค่อยดูดเสมหะด้วยความใจเย็น ค่อย ๆ ใส่สายให้เบามือ บอกผู้ป่วยช่วยไอ ญาติก็ช่วยพูดให้กำลังใจ ผู้ป่วยจึงให้ความร่วมมือ ถึงแม้ท้ายที่สุด อาจจะได้เสมหะออกมาไม่มาก แต่ก็ถือว่าญาติเข้าใจและคนไข้ให้ความร่วมมือดี”

บันทึกคู่ขนานโดย ดวงใจ พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

“หมอคะ หนูคิดว่าหนูกลับบ้านไม่ไหว ครั้งนี้ก่อนออกจากบ้านมา ใจหนูคิดว่าหนูคงไม่ได้กลับบ้านอีกแล้ว หนูรู้สึกว่าร่างกายหนูมันไม่ไหว มันคงเดินทางมาจนถึงช่วงสุดท้ายแล้ว หญิงสาวพูดด้วยน้ำเสียงจริงจัง สีหน้าเรียบเฉย... จากท่าทีรีบร้อนก่อนเข้าห้องมา หมอ พยาบาลต่างมีท่าทีช้าลง เดินมายืนข้างหญิงสาวที่ข้างเตียง ยื่นมือข้างหนึ่งไปกุมมือหญิงสาวเบา ๆ คุณหมอไม่รอช้าใช้จังหวะนี้รีบถามต่อว่า อะไรทำให้คุณเกศคิดแบบนั้นคะ... มือที่กุมคนไข้ไว้เริ่มบีบแน่นเหมือนพยายามส่งผ่านกำลังใจไป”

บันทึกคู่ขนานโดย วิมล พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

“ฉันเฝ้าดูทุกอย่างอยู่ตลอดเวลา ฉันมีเครื่อง monitor ที่พร้อมใช้งานอยู่เสมอ ผลการวัดค่าระดับต่าง ๆ บ่งบอกว่าทุกอย่างปกติดี แต่คนไข้ของฉันมีอาการเหมือนกับว่า ความรู้สึกนั้น ได้กลับมาอีกครั้ง ช็อกโกแลตถ้วยโปรดเหลือเพียงค่อนแก้ว ไม่ได้ถูกลิ้มรสชาติจนหมดเหมือนครั้งก่อน ๆ ฉันได้แต่นั่งเคียงข้างกุมมือผู้ป่วยเอาไว้ และพูดประโยคที่ว่าทุกอย่างจะผ่านไปด้วยดี ฉันพูดซ้ำ ๆ เป็นรอบที่ 10 ได้กระมัง นาฬิกาข้างผนังบอกว่า 16.25 น. ฉันคิดถึงเตียงนุ่ม ๆ อยากนอนเหลือเกิน แต่ก็ได้แค่คิด เพราะเวลาแต่ละวินาทีสำหรับผู้ป่วยก็สำคัญเช่นกัน”

บันทึกคู่ขนานโดย วารี พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

“หญิงชรารูปร่างเล็ก ผิวมีรอยกระเป็นจุดเล็กน้อยที่ใบหน้า แขน ผิวหนัง เหี่ยวตามสภาพของกาลเวลา นั่งอยู่บนเตียง ในแววตาหรี่ลงเปิดไม่เต็ม คิ้วสองข้างหย่อนลงต่ำ พยายามเปล่งเสียงบอกฉัน แต่เสียงนั้นแหบและเบามาก ต่อให้ดังยังไงก็ยังค่อยอยู่ดี สิ่งเดียวจะฟังให้รู้เรื่องได้ คือ ใช้หัวใจฟัง เซอร์ขา เซอร์เป็นอย่างไรบ้าง ให้หนูช่วยสิ่งใด บอกได้เลยนะคะ ท่านค่อย ๆ เปิดริมฝีปากเรียวแห้งออกมาว่า เหงา ๆ เหงาเหลือเกิน เคว้งคว้าง อยากตาย พร้อมกับน้ำตาที่ร่วงรินออกมาจากสองตา ดิฉันเป็นห่วงท่านจับใจ ไม่อยากให้ท่านพูดต่อแล้ว โผเข้าสวมกอดแบบอยากจะรับเอาทุกอย่างที่ท่านสื่อสารออกมาเก็บไว้กับฉันแทนได้ไหม”

บันทึกคู่ขนานโดย ขจี พยาบาลวิชาชีพ รพ.เซนต์หลุยส์

หากพิจารณาจากตัวอย่างต่าง ๆ ข้างต้น จะเห็นว่าปฏิบัติการดูแลที่ถูกบันทึกไว้ได้แสดงให้เห็นการดูแลในภาคปฏิบัติ ซึ่งเป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่ไม่ได้มีแบบแผนที่ถูกวางไว้ล่วงหรือมีสูตรสำเร็จตายตัว และในขณะเดียวกันก็ได้แสดงให้เห็นการดูแลที่อาศัยทักษะพื้นฐานในฐานะมนุษย์ร่วมกับทักษะของผู้เชี่ยวชาญซึ่งทำให้ปฏิบัติการดูแลของบุคลากร

ทางการแพทย์มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการขยับขยายสู่การดูแลในมิติของความเจ็บป่วยและความทุกข์ของคนไข้ ทำให้ไม่จำกัดอยู่ที่การรักษาตัวโรคเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ในบางกรณี ปฏิบัติการดูแลยังแสดงให้เห็นการดูแลจิตวิญญาณโดยการเปิดพื้นที่ให้บุคคลที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญได้เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ดูแล เช่น การจัดการทำบุญถวายสังฆทานโดยพระสงฆ์ในท้องถิ่น รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับญาติในการร่วมดูแล โดยเฉพาะผู้ป่วยระยะประคับประคอง ดังตัวอย่าง

> *“ตรวจเยี่ยมอาการผู้ป่วยยังไม่ตื่น ซึมพอเดิม ไม่มีไข้ หายใจเหนื่อยเป็นช่วง ๆ มีหลานคอยดูแลข้างเตียงตลอด สีหน้าดูกังวล พูดคุยถึงอาการของยาย ญาติพูดว่ายายนอนโรงพยาบาลนานเกือบเดือนแล้วค่ะ อาการดีบ้าง แย่ลงบ้าง แต่ช่วงนี้ ยายนอนหลับบ่อย ตื่นมาบางครั้งก็ตาลอย ๆ ไม่ค่อยรับรู้ แต่ทุกคนในครอบครัวเข้าใจ ยังเลือกการดูแลแบบประคับประคอง พยาบาลพูดคุยกับญาติ ชวนผู้ป่วยและญาติทำบุญ เป็นการถวายสังฆทานที่โรงพยาบาล เพื่อเป็นเสบียงบุญให้กับผู้ป่วย ตอนแรกญาติบอกว่าถ้าทำบุญถวายสังฆทานเหมือนกับเป็นการทำบุญให้คนที่เสียชีวิตแล้ว พยาบาลได้อธิบาย และพูดคุยเรื่องเหตุผลของการที่พยาบาลจัดทำบุญเพื่อเป็นเสบียงบุญให้ผู้ป่วย ญาติรับฟังและเข้าใจมากขึ้น พร้อมอยากทำบุญร่วมกับผู้ป่วย”*
>
> บันทึกคู่ขนานโดย นุช พยาบาลวิชาชีพ รพ.สมเด็จพระยุพราชจอมบึง

ทั้งนี้ ในวันรุ่งขึ้น ทีมดูแลผู้ป่วยและญาติได้ร่วมกันทำสังฆทาน โดยพยาบาลได้เขียนบันทึกต่อเนื่องในกรณีนี้ว่า

> *“วันนี้ผู้ป่วยตื่นลืมตาเมื่อเรียก หายใจเริ่มดีขึ้น ไม่ค่อยเหนื่อย... มีบุตรและหลานดูแลข้างเตียง และเตรียมของมาทำบุญใส่บาตรตามที่พยาบาลแนะนำไว้ พร้อมพยาบาลในตึกขอร่วมนำชุดสังฆทาน*

ร่วมทำบุญกับผู้ป่วยและญาติด้วย พร้อมนิมนต์พระเข้ามารับสังฆทาน ผู้ป่วย ญาติ สีหน้าสดชื่น พร้อมบอกขอบคุณที่ได้ให้ผู้ป่วยได้ทำบุญ เพื่อเป็นกุศลกับผู้ป่วยในขณะที่เจ็บป่วย”

บันทึกคู่ขนานโดย นุช พยาบาลวิชาชีพ รพ.สมเด็จพระยุพราชจอมบึง

สำหรับการดูแลผู้ป่วยระยะประคับประคองนับว่าเป็นการดูแลที่บุคลากรทางการแพทย์ต้องมีความละเอียดอ่อน โดยเฉพาะการสนับสนุนให้ญาติเข้ามามีส่วนร่วมในวาระสุดท้ายเพื่อให้ผู้ป่วยสามารถจากไปอย่างสงบตามความปรารถนา ดังตัวอย่าง

“ผู้ป่วยมีหลานชายคอยดูแลใกล้ชิดตั้งแต่วันแรกที่เข้ามานอนโรงพยาบาล และผู้ป่วยเริ่มซึมลงเรื่อย ๆ ญาติทำใจยอมรับการเสียชีวิตได้ ขอแค่ผู้ป่วยไม่ต้องทรมาน และแล้ววันนี้ก็มาถึง เวลา 11.45 น. หลานชายซึ่งดูแลอยู่ข้างเตียงผู้ป่วยก็มาเรียกพี่พยาบาลว่าช่วยไปดูคุณปู่ดูนิ่งไป พยาบาลรีบเดินไปดูอาการผู้ป่วย ภาพที่เห็นคือผู้ป่วยหยุดหายใจและคลำชีพจรเบาลงเรื่อย ๆ จึงหันไปแจ้งหลานว่าคุณปู่ใกล้เสียชีวิตแล้ว ณ เวลา 11.55 น. หนู (หลานชาย) กระซิบบอกคุณปู่ว่าไปสบายนะครับ ไม่ต้องเหนื่อยอีกแล้ว คุณลุงเริ่มกลับมาหายใจเฮือกสุดท้ายและจากไปอย่างสงบ หลานชายใช้มือค่อย ๆ ปิดตาและปิดปากให้ผู้ป่วย พยาบาลแจ้งหลานรับทราบและให้เตรียมเสื้อผ้าชุดที่ผู้ป่วยชอบให้เขาได้ใส่ไปกับผู้ป่วยครั้งสุดท้าย หลานชายเข้าใจดี โทรศัพท์แจ้งญาติของผู้ป่วยที่อยู่ทางบ้านให้รับทราบ”

บันทึกคู่ขนานโดย สุภา พยาบาลวิชาชีพ รพ.สมเด็จพระยุพราชจอมบึง

ประสบการณ์การเขียนบันทึกคู่ขนาน

การประยุกต์ใช้บันทึกคู่ขนานอย่างเป็นรูปธรรมในชีวิตประจำวันของการปฏิบัติงาน พยาบาลวิชาชีพหลาย ๆ ท่านต่างสะท้อนให้คณะวิจัยฟังว่าในช่วงเริ่มต้น พวกเขามีความกังวล เนื่องจากการเขียนบันทึกที่มีรายละเอียดและสะท้อนให้เห็นประสบการณ์การดูแลเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคย อย่างไรก็ดี การผ่านการฝึกอบรมและลงมือเขียนอย่างต่อเนื่องในการทำงานแต่ละวัน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงทำให้พวกเขาค่อย ๆ มีความมั่นใจและสามารถถ่ายทอดเรื่องเล่าในแบบของตัวเองได้มากขึ้น ดังเช่นหัวหน้าพยาบาลคนหนึ่งในโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ได้แบ่งปันเทคนิคสำคัญที่เธอได้เรียนรู้ให้กับพยาบาลในทีมว่า “แนะนำให้น้อง ๆ ฟังคนไข้เพื่อหาโควตคำพูดที่จะเป็น key message” นอกจากนี้ สำหรับพยาบาลบางรายเล่าว่าทักษะดังกล่าวได้ซึมซับไปในการทำงานอย่างเป็นธรรมชาติ แม้ว่าเธอจะยังไม่ได้เขียนเรื่องราวของคนไข้ แต่ “ในหัวนะ บันทึกไปแล้ว แต่ในความเป็นจริงยังไม่มีเวลาไปเขียน”

พวกเขาเห็นตรงกันว่าบันทึกคู่ขนานเป็นพื้นที่สำหรับการจดบันทึกสิ่งที่อยู่นอกเหนือบันทึกทางการแพทย์ เช่น มิติทางอารมณ์ ความรู้สึก ความหวัง ความกังวล ความต้องการของผู้ป่วยและครอบครัว ในขณะเดียวกันการบันทึกการดูแลผู้ป่วยในแต่ละรายยังทำให้พยาบาลวิชาชีพหลาย ๆ ท่านได้ฝึกฝนความเชี่ยวชาญเฉพาะทางวิชาชีพควบคู่ไปกับการบ่มเพาะตัวตนซึ่งนับเป็นการเติบโตทางจิตวิญญาณ ผ่านการเรียนรู้ที่จะเข้าใจและใส่ใจรายละเอียดของชีวิตผู้ป่วยมากไปกว่าการปฏิบัติตามหน้าที่ที่คุ้นเคยและตายตัวในชีวิตประจำวันของการดูแล ดังเช่นคำให้สัมภาษณ์ของ ขจี พยาบาลวิชาชีพโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์

> *“รู้สึกว่าการจดบันทึกการดูแล ทำให้ดิฉันทำงานละเอียดยิ่งขึ้น ใส่ใจคนไข้มากขึ้น คอยสังเกตบรรยากาศต่าง ๆ รอบตัวคนไข้ พูดคุยและรับฟังคนไข้ ช่วยให้มองจากมุมคนไข้มากขึ้น เข้าใจเงื่อนไข*

เฉพาะของแต่ละคน เช่น คนไข้ที่มาแอดมิดบ่อย ๆ พอได้ยินชื่อก็รู้ว่าคนไข้คนนี้เป็นใคร เขาชอบหรือไม่ชอบอะไร เป็นต้น และในช่วงเวลาของการกลับมาเขียนบันทึกการดูแลยังทำให้ดิฉันมีช่วงเวลาที่ได้ทบทวนประสบการณ์การทำงานในเคสนั้น ๆ อีกครั้ง”

ขณะเดียวกัน การบันทึกยังส่งผลต่อคุณภาพการดูแลผู้ป่วย โดยเฉพาะในกรณีผู้ป่วยระยะประคับประคองที่ต้องส่งตัวจากโรงพยาบาลกลับไปใช้ชีวิตช่วงท้ายที่บ้านร่วมกับครอบครัว ดังเช่นที่ทีมดูแลประคับประคองของโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง แลกเปลี่ยนประสบการณ์ว่า “การบันทึกแบบนี้ทำให้เรารู้ว่าคนไข้ต้องการอะไรมากขึ้น เคสที่จะส่งเยี่ยมบ้าน การพูดคุยบันทึกความต้องการจะได้รู้ว่าเขากังวลอะไร ต้องการอะไร และเราสามารถเตรียมอะไรให้เขาได้บ้าง พอเรารู้จากการอ่านบันทึกว่าญาติมีความกังวลเรื่องอุปกรณ์พี่จะเข้าไปคุยกับญาติ”

นอกจากการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นในระดับบุคคลแล้ว การฝึกฝนและเปิดพื้นที่ให้บุคลากรทางการแพทย์โดยเฉพาะพยาบาลวิชาชีพได้จดบันทึกการดูแลยังสะท้อนให้เห็นผลลัพธ์ในระดับทีมผู้ปฏิบัติงาน โดยการจดบันทึกการดูแลเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยให้แพทย์และพยาบาลได้สื่อสารและรับฟังกันมากขึ้น อีกทั้งยังเพิ่มความรู้สึกของการทำงานร่วมกันเป็นทีมระหว่างแพทย์และพยาบาลวิชาชีพ ดังจะเห็นได้จากคำสัมภาษณ์ของ วิมล พยาบาลวิชาชีพโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในหอผู้ป่วยที่รับการรักษาแบบประคับประคอง

“การจดบันทึกคู่ขนาน ในแง่ของผู้ปฏิบัติงานทำให้มีความเป็นทีมมากขึ้น ทำให้แพทย์รับฟังพยาบาลมากขึ้น และแพทย์เองก็ได้อ่านเรื่องราวของคนไข้ที่พยาบาลเขียนเพิ่มความรู้สึกของการดูแลร่วมกันเป็นทีม ได้สนใจไถ่ถามว่าคนไข้คนนี้เป็นอย่างไรบ้าง ในทางจิตใจ อารมณ์ความรู้สึก และความสัมพันธ์”

อย่างไรก็ดี ในการจดบันทึกคู่ขนานซึ่งอาศัยข้อมูลจากการพูดคุยเชิงลึกและการสังเกตการณ์ที่ละเอียดลออ พยาบาลหลายรายเล่าว่าพวกเขาอาจไม่ได้บันทึกเรื่องราวของคนไข้ทุกราย หากแต่จะพิจารณาจากรายที่ได้รับการดูแลต่อเนื่องและมีประเด็นเฉพาะตัวที่จำเป็นต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษ พยาบาลคนหนึ่งในโรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ เล่าว่า “เลือกกรณีที่รู้สึกว่าเขามีเรื่องทุกข์ใจ กังวลใจ หรือมีปัญหาเป็นพิเศษซึ่งสังเกตได้โดยอ้อม จากนั้นจะค่อย ๆ หาเวลาเข้าไปพูดคุยสอดแทรกไปในกิจกรรมการพยาบาลบ้าง หรือเข้าไปพูดคุยเพิ่มเติมบ้าง ค่อย ๆ เก็บเล็กผสมน้อย ก่อนจะหาเวลากลับไปเขียน” นอกจากนี้ ในการเขียนบันทึกคู่ขนานอาจต้องใช้เวลาเขียนในช่วงเลิกงาน ซึ่งโดยเฉลี่ยจะใช้เวลาเขียนประมาณ 30 นาที ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคในการบันทึก นอกจากนี้ ในกลุ่มพยาบาลรุ่นใหม่ซึ่งไม่ได้เติบโตมากับการอ่านหรือเขียนก็มีผลทำให้พวกเขาเริ่มเขียนได้ยากหรือไม่มีความต้องการที่จะเขียน ดังนั้น การฝึกอบรมเพื่อให้เห็นความสำคัญและฝึกฝนทักษะพื้นฐานในการเขียนจะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมที่กว้างขวางและต่อเนื่องมากขึ้น

โดยสรุป การอ่านและวิเคราะห์เรื่องเล่าในบันทึกคู่ขนานในโรงพยาบาลนำร่องได้แสดงให้เห็นว่าการสร้างพื้นที่ให้เรื่องเล่าซึ่งโดยปกติถือเป็นสิ่งที่อยู่นอกขนบของการจดบันทึกทางการแพทย์ได้เข้ามามีที่ทางในระบบการดูแล ถือเป็นการส่งเสริมให้บุคลากรทางการแพทย์ได้ฝึกฝนและบ่มเพาะทักษะของการดูแลผู้ป่วยอย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมผ่านเรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้ ทั้งในมิติของการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีส่วนในการสร้างประสบการณ์การดูแล การมองเห็นผู้ป่วยและครอบครัวในฐานะมนุษย์ที่มีความเฉพาะเจาะจง ไปจนถึงการดูแลภาคปฏิบัติที่ยืดหยุ่นและตอบสนองต่อความเจ็บป่วย ความทุกข์ รวมถึงการดูแลในมิติทางจิตวิญญาณ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นปฏิบัติการดูแลที่บุคลากรทางการแพทย์ได้ “อยู่ร่วม” กับคนไข้และครอบครัวมากขึ้น ซึ่งถือเป็นแก่นแกนสำคัญของการดูแลที่กำลังขาดหายไปในระบบการแพทย์สมัยใหม่

ส่งท้าย : ทิศทางและความท้าทาย

บทความนี้นำเสนอทิศทางการทำงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาการแพทย์ที่ประยุกต์ใช้แนวคิดและวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมในระบบบริการสุขภาพ ซึ่งเป็นการริเริ่มสร้างความเป็นไปได้ใหม่ ๆ ให้กับการทำงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาระบบและปฏิบัติการดูแลในโรงพยาบาลที่ให้ความสำคัญกับการดูแลที่มีผู้คนเป็นศูนย์กลาง (person-centered care) และประสบการณ์มนุษย์ (human experience) ที่กำลังเป็นทิศทางการพัฒนาคุณภาพบริการด้านสาธารณสุขในระดับสากล (The Beryl Institute, 2024) แนวทางดังกล่าวเน้นการทำความเข้าใจประสบการณ์เชิงลึกของผู้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในการดูแลรักษาโรค ไม่ว่าจะเป็นผู้ป่วย ครอบครัว บุคลากร ไปจนถึงชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่ต่างมีส่วนสำคัญในการรักษาโรค ตลอดจนบรรเทาเบาบางความเจ็บป่วยและความทุกข์ในมิติต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ความเจ็บป่วยของผู้คนในปัจจุบันที่ส่วนใหญ่ป่วยด้วยโรคเรื้อรังและต้องเข้ามาใช้บริการระบบสุขภาพอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระบบการดูแลแบบประคับประคองที่จะยิ่งมีความต้องการเพิ่มสูงขึ้นในสังคมสูงวัย

ในแง่นี้ การนำแนวคิดและวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยาซึ่งให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้คนอย่างลึกซึ้งจึงทวีความสำคัญ การประยุกต์ใช้ศาสตร์เรื่องเล่าทางการแพทย์มาใช้อย่างเป็นรูปธรรมผ่านการออกแบบบันทึกคู่ขนานจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ได้แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ในการพัฒนาระบบบริการ และเป็นเครื่องมือที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกับเครื่องมืออื่น ๆ ได้ เพื่อการพัฒนาทักษะการดูแลอย่างละเอียดลึกซึ้งของบุคลากรทางการแพทย์ซึ่งไม่เพียงแต่ต้องมีทักษะในการจัดการอาการของโรคทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังจำเป็นต้องมีทักษะในการรับรู้และตอบสนองต่อความเจ็บป่วยในมุมมองของคนไข้และครอบครัว รวมถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้น

ในแง่มุมต่าง ๆ ดังที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านเรื่องเล่าความเจ็บป่วยและประสบการณ์การดูแลที่ถูกบันทึกไว้

อย่างไรก็ดี ความเป็นไปได้ที่โครงการวิจัยฯ และคณะทำงานในโรงพยาบาลนำร่องได้ริเริ่มไว้ก็ยังคงเผชิญกับความท้าทาย ประการแรก ความท้าทายของการสร้างการมีส่วนร่วมให้กว้างขวางขึ้นภายในองค์กร เนื่องจาก การจดบันทึกคู่ขนานจำเป็นต้องผ่านการปูพื้นฐานความเข้าใจและทักษะด้านเรื่องเล่าทางการแพทย์ในระดับหนึ่งจึงจะทำให้บุคลากรมีความเข้าใจและมีความมั่นใจในการจดบันทึก ดังนั้น การขยายผลและสร้างการมีส่วนร่วมอย่างได้ผลจึงจำเป็นต้องมีการถ่ายทอดความรู้ภายในองค์กร โดยเฉพาะภายในกลุ่มบุคลากรทางการแพทย์ด้วยกันเอง ประการต่อมา เป็นความท้าทายที่สืบเนื่องจากความท้าทายประการแรก นั่นคือ การนำเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบบริการและปฏิบัติการดูแลในชีวิตประจำวัน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอย่างเป็นปกติ (normalize) โดยความท้าทายในข้อนี้จำเป็นต้องอาศัยทั้งความรู้ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติและการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากผู้บริหารและผู้กำหนดนโยบายในระดับโรงพยาบาล สุดท้าย ความท้าทายประการสำคัญ คือการขยายผลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพให้เกิดการปฏิบัติในระดับที่กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างแข็งขันต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

Banfi, P., Cappuccio, A., E Latella, M., Reale, L., Muscianisi, E., & Giulia Marini, M. (2018). Narrative medicine to improve the management and quality of life of patients with COPD: the first experience applying parallel chart in Italy. *International Journal of COP*D, (13), 287-297.

Bury, M. (2001). Illness narratives: fact or fiction?. *Sociology of Health & Illness*, 23(3), 263-285.

Charon, R. (2006). N*arrative medicine: honoring the stories of illness.* Oxford: Oxford University Press.

Gunn, W. & Donovan, J. (Eds.). (2012). Design and Anthropology. London: Ashgate.

Imrie, R. & Kullman, K. (2017). *Designing with care and caring with design*. In C. Bates, R. Imrie, & K. Kullman, (Eds.), Care and Design (pp. 1-17). UK: Wiley Blackwell.

Launer, J. & Wohlmann, A. (2023). Narrative medicine, narrative practice, and the creation of meaning. *Lancet,* 401(10371), 98-99.

Medicina Narrativa Blog. (2020). *Parallel chart in general practice.* Retrieved from https://www.medicinanarrativa.eu/parallel-chart-in-general-practice

Mol, A., Moser, I. & Pols, J. (2010). *Care in Practice: On Tinkering in Clinics, Homes and Farms.* Bielefeld: transcript.

Kleinman A. (1988). *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition.* New York, NY: Basic Books.

Kleinman, A. (2009). Caregiving: The Odyssey of Becoming More Human. *Lancet,* 373, 292-293.

Kleinman, A. (2012). Caregiving as Moral Experience. *Lancet*, 380, 1550-1551.

Kleinman, A. (2017). Presence. *Lancet*, 389, 2466-2467.

Kleinman, A. Das, V., & Lock, M. (1997). *Social Suffering*. Berkeley: University of California Press.

Pink, S. (2019). *Design for Wellbeing.* RMIT University.

Smith, B. & Monforte, J. (2020). Stories, new materialism and pluralism: Understanding, practicing and pushing the boundaries of narrative analysis. *Method in Psychology*, 2, 1-8.

The Beryl Institute. (2024). *Defining patient and human experience.* Retrieved from https://theberylinstitute.org/defining-patient-experience/

ชัชชล อัจนากิตติ, ณัฐนรี ชลเสถียร, และ ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ. (2567). *โรงพยาบาลแห่งการดูแล : มานุษยวิทยากับการออกแบบระบบบริการสุขภาพ.* กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การ+มหาชน).

จากโลกสู่อวกาศ: ทรานส์ฮิวแมนนิสม์และวิสัยทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยใน *Space Sweepers* [1] ของโจ ซุง-ฮี

From Earth to Space: Transhumanism and the vision of Trans-Dwelling in Jo Sung-Hee's *Space Sweepers*

ขชล แก้วประดิษฐ์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Kachon Kaewpradit
Faculty of Arts, Chulalongkorn University
Email: kachon46592@hotmail.com

วันรับบทความ: 13 ธันวาคม 2567 (Received December 13, 2024)
วันแก้ไขบทความ: 17 มกราคม 2568 (Revised January 17, 2025)
วันตอบรับบทความ: 31 มกราคม 2568 (Accepted January 31, 2025)

บทคัดย่อ

จุดประสงค์ของบทความวิจัยชิ้นนี้คือ การศึกษาแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์กับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในภาพยนตร์เรื่อง Space Sweepers ของโจ ซุง-ฮี โดยใช้มุมมองการก่อสร้างและมุมมองการดำรงอาศัยเป็นแนวทางการวิเคราะห์ การอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อขยับขยายถิ่นฐานมนุษย์จากโลกสู่อวกาศ การนำเสนอองค์ประกอบและเรื่องราวในภาพยนตร์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่เสนอความคาดหวังต่อการผลักดันวิวัฒนาการสู่สภาพการเปลี่ยนผ่านมนุษย์ เพื่อก้าวข้ามขีดจำกัดตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะ ผลการศึกษาพบว่าภาพยนตร์เรื่องนี้ตั้งคำถามถึงปัญหาทางจริยธรรมที่ซ้อนทับในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย กล่าวคือ ความจำเป็นในการปรับตัวเข้ากับ

สิ่งแวดล้อมเพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบด้านจริยธรรมที่อาจก่อให้เกิดความเสียหาย จนกลายเป็นภัยคุกคามที่หวนย้อนกลับมาสู่เผ่าพันธุ์มนุษย์ในอนาคต โดยที่แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยมิควรเป็นการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่เผ่าพันธุ์มนุษย์เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงการส่งเสริมภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่นำมาซึ่งการเรียนรู้และการปรับตัว เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำรงอาศัยในอวกาศ และหลีกเลี่ยงการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์และองค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบนิเวศในระยะยาว

คำสำคัญ: แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์, การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย, ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี, มุมมองการก่อสร้าง, มุมมองการดำรงอาศัย

Abstract:

The purpose of this research article is to study the concept of transhumanism and trans-dwelling in Jo Sung-Hee's film Space Sweepers by employing the building perspective and dwelling perspective as analytical frameworks. The analysis focuses on the use of technological advancements and scientific knowledge in expanding human settlements from Earth to space. The narrative and elements of the film align with vision of transhumanist thought, which proposes an optimistic view for human evolution toward transitional humanity—transcending natural limitations and human conditions. The findings suggest that the film raises questions about ethical dilemmas embedded in the process of trans-dwelling, specifically the necessity of adapting to the environment and avoid ethical consequences that may lead to significant threats to humanity in the future. The study emphasizes

that trans-dwelling should not solely focus on exploiting technological advancements for the benefit of humanity but must also emphasize fostering a symbiotic relationship between humans and the environment. This approach ensures long-term sustainability in space habitation while preventing the long-term devaluation of humanity and ecological systems.

Keyword: Transhumanism, trans-dwelling, technological advancements, building perspective, dwelling perspective

บทนำ

แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ (Transhumanism)[2] มุ่งให้ความสำคัญต่อการยกระดับสถานะของเผ่าพันธุ์มนุษย์ เพื่อหลุดพ้นจากข้อจำกัดพื้นฐานตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะ โดยอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการเสริมสร้างสมรรถภาพทางกายและทางจิตใจ แนวคิดดังกล่าวเสนอการศึกษาสภาพการเปลี่ยนผ่านมนุษย์ กล่าวคือ สภาพมนุษย์ที่มีศักยภาพในการก้าวข้ามอุปสรรคต่อวิวัฒนาการของมนุษยชาติ อาทิ อายุขัย ความเจ็บป่วย ความบกพร่องทางสมอง และการดำรงอาศัยเฉพาะในดาวเคราะห์โลก (Bostrom, 2005a: 26; Bostrom, 2005b: 3-7) กระบวนการพัฒนาทางเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่องเป็นสาเหตุของการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมนุษย์ ส่งผลให้แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์มักปรากฏในบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ร่วมสมัยที่มักนำเสนอจินตภาพเกี่ยวกับโลกอนาคตและสังคมมนุษย์ในการประกอบสร้างเนื้อเรื่อง ซึ่งหนึ่งในประเด็นที่มักถูกหยิบยกมานำเสนอก็คือการตั้งนิคมอวกาศ (Space Settlement) เนื้อเรื่องลักษณะนี้มักนำเสนอเหตุการณ์ภัยพิบัติหรือวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่นำมาสู่การเสื่อมสลายหรือการดับสูญของดาวเคราะห์โลก จนผลักดันให้มนุษย์แสวงหาแหล่งที่อยู่ใหม่ในอวกาศเพื่อธำรงเผ่าพันธุ์

ทั้งนี้ ในบริบทของสังคมคริสต์ศตวรรษที่ 21 ที่เทคโนโลยีอวกาศได้รับการสืบสานและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง (Akinola, 2024) อาจส่งผลให้แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ถูกศึกษาร่วมกับการขยายนิคมสู่อวกาศ เพราะพื้นที่อวกาศเต็มไปด้วยภัยอันตรายต่อมนุษย์และไม่เหมาะสมกับการอยู่อาศัย การเอาชนะความท้าทายดังกล่าวจึงสามารถกระตุ้นให้เกิดสภาพการเปลี่ยนผ่านมนุษย์ ผู้เขียนจึงเลือกภาพยนตร์ของโจ ซุง-ฮี เรื่อง Space Sweepers[3] ที่ฉายครั้งแรกบนแพล็ตฟอร์มสตรีมมิ่งเน็ตฟลิกส์ (Netflix) เมื่อปี ค.ศ. 2021 มาเป็นตัวบทสำหรับการวิเคราะห์เพื่อสำรวจบทบาทของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ที่สามารถนำพาไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์กับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจเป็นอิทธิพลต่องานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ร่วมสมัยในการยกประเด็นดังกล่าวเพื่อตั้งคำถามเกี่ยวกับความสำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ในอวกาศอย่างเป็นหลักเป็นแหล่ง

คำถามวิจัย

การศึกษาความสัมพันธ์ของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์และการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในภาพยนตร์เรื่อง Space Sweepers เสนอการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์กับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในภาพยนตร์เรื่อง Space Sweepers และผลกระทบจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

วิธีการเก็บข้อมูล

วิธีการศึกษาครั้งนี้ใช้รูปแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary) ในการดำเนินการวิจัย โดยอาศัยทฤษฎีทางด้านวรรณกรรมศึกษา ภาพยนตร์ศึกษา และมานุษยวิทยา โดยใช้กรอบแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ ควบคู่กับทฤษฎีการรับรู้สิ่งแวดล้อม (perception of the environment) ของนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษนามว่า Tim Ingold มาประยุกต์เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย (trans-dwelling)[4] ที่นำเสนอในภาพยนตร์ ทั้งนี้เนื่องจากบทสนทนาในภาพยนตร์ใช้ภาษาเกาหลีเป็นหลัก ผู้เขียนจึงสำรวจเนื้อหาของภาพยนตร์โดยอิงจากคำบรรยาย (subtitle) ภาษาอังกฤษ ซึ่งน่าจะมีความใกล้เคียงกับภาษาต้นฉบับ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้เขียนสำรวจบทความวิจัยและงานเขียนต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการศึกษาหรือนำเสนอกรอบแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ โดยเริ่มจากในบท *Transhumanism* ของหนังสือ *New Bottle For New Wine* (1957) ของ Julian Huxley ผู้ริเริ่มกรอบแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์คนแรก โดยอธิบายการพัฒนาวิถีชีวิตของมนุษย์ในแง่วิวัฒนาการเชิงชีววิทยา โดยอาศัยทักษะทางปัญญาในการแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ ๆ เพื่อก้าวข้ามขีดจำกัดพื้นฐานตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะ ข้อเสนอของ Huxley จึงกลายเป็นรากฐานสำคัญของค่านิยมและอุดมการณ์ต่อสถาบันแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ในปัจจุบันที่มีเป้าหมายในวิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์มนุษย์ดำเนินไปสู่สภาพเปลี่ยนผ่าน

ต่อมา ผู้เขียนสำรวจภาพรวมของค่านิยมและวิสัยทัศน์ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ร่วมสมัยที่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์กับการพัฒนามนุษย์โดยอิงจาก

บทความวิชาการของ Nick Bostrom เช่น ใน *A History of Transhumanist Thought* (2005) ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ *Journal of Evolution and Technology* ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 นำเสนอถึงประวัติของการพัฒนากรอบแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์นับตั้งแต่ยุคอดีตกาลถึงการก่อตั้งสถาบันของกลุ่มแนวคิดนี้ ความสำคัญของเนื้อหาในบทความชิ้นนี้คือ การนำเสนอว่าความปรารถนาภายในจิตใจของมนุษย์ที่ย่อมขวนขวายต้องการเอาชนะมนุษย์ภาวะ ในขณะเดียวกัน Transhumanist Values (2005) ที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ *Journal of Philosophical Research* นำเสนอถึงค่านิยมของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์จึงเน้นให้ความสำคัญต่อการผลักดันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อเปลี่ยนผ่านความเป็นมนุษย์ในหลากหลายรูปแบบ อาทิ ร่างกาย ประชาน อารมณ์ และความรู้สึก เป็นต้น พร้อมทั้งการตระหนักถึงความเสี่ยงและผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้เขียนสำรวจวัตถุประสงค์ของกลุ่มแนวคิดนี้ โดยอิงจาก *The Transhumanist Declaration* (2009) ที่เผยแพร่โดยองค์กร Humanity + ซึ่งฉบับดั้งเดิมได้รับการร่างเมื่อ ค.ศ. 1998 โดยสมาคมแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์โลก (World Transhumanist Association) ซึ่งได้รับการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องจนกระทั่ง ค.ศ. 2009 คำประกาศฉบับล่าสุดกลายเป็นแบบแผนของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่ตระหนักถึงภัยอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นกับเผ่าพันธุ์มนุษย์ในอนาคต เมื่อนั้นกลุ่มแนวคิดนี้จึงต้องการผลักดันให้เผ่าพันธุ์มนุษย์ใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อเอาชนะขีดจำกัดตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะในแง่ของร่างกาย ประชาน และการยึดโยงความเป็นมนุษย์กับดาวเคราะห์โลก

ถัดไป ผู้เขียนสำรวจบทความและหนังสือของนักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่นำเสนอประเด็นการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย หนึ่งในนั้นคือ *The Transhumanist Case for Space* (2002) บทความวิชาการของ George S. Sowers อดีตบรรณาธิการ Transhumanist Online Journal บทความนี้เสนอว่าการตั้ง

นิคมอวกาศควรเป็นประเด็นที่กลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ควรให้ความสำคัญ เพราะการตั้งนิคมอวกาศจำเป็นต้องอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เช่นกัน พร้อมทั้งเสนอว่ามนุษย์สามารถหลุดพ้นจากกรอบความคิดที่ยึดโยงที่อยู่อาศัยของตนกับดาวเคราะห์โลกอันเป็นเพียงแหล่งกำเนิดเผ่าพันธุ์ ซึ่งพื้นที่อวกาศจะเป็นช่องทางสำหรับความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์และความก้าวหน้าของอารยธรรมมนุษย์ ที่สามารถเปรียบได้กับวิวัฒนาการที่มนุษย์พัฒนาศักยภาพของตนเองให้หลุดพ้นจากขีดจำกัดตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะ (Sowers, 2002: 6,13) นักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่นำเสนอการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยอีกท่านหนึ่งคือ Rachel Armstrong ในบทความ *Alternative Biologies* (2013) Armstrong เสนอว่าการพัฒนามนุษย์เพื่อให้เกิดวิวัฒนาการอาจมิจำเป็นต้องมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการยกระดับสมรรถภาพทางร่างกายและจิตใจของมนุษย์เท่านั้น แต่สามารถดำเนินการโดยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต (organisms) กับสิ่งแวดล้อม (environment) ถ้าหากสิ่งแวดล้อมได้รับการพัฒนา คุณภาพชีวิตของมนุษย์ก็ได้รับการพัฒนาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ในหนังสือ *Star Ark A Living, Self-Sustaining Spaceship* (2016) ที่ Armstrong เป็นบรรณาธิการ นำเสนอแนวทางที่หลากหลายต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศให้กลายเป็นสถานที่สำหรับการดำรงอาศัยโดยมนุษย์ ประเด็นที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้คือ การปลีกแยกจากแนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocene) โดยการอาศัยมุมมองเชิงนิเวศที่โอบรับความหลากหลายของทัศนคติ ค่านิยมและระเบียบวิธีคิดในการทำความเข้าใจกลไกระบบสิ่งมีชีวิต เพื่อกระตุ้นให้มนุษย์คำนึงถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนร่วมต่อการธำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์

ท้ายที่สุด ผู้เขียนอาศัยหนังสือ *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill* (2000) ของ Tim Ingold ที่อาศัยระเบียบวิธีทางปรากฏการณ์วิทยาในการทบทวนถึงสารัตถะของ

“การดำรงอาศัย” ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่แนบแน่น มาประยุกต์เป็นหลักเกณฑ์และจำแนกแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย ของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ ในหนังสือเล่มนี้เสนอการแบ่งแยกระหว่าง มุมมองการก่อสร้าง (building perspective) และมุมมองการดำรงอาศัย (dwelling perspective) เพื่อเน้นย้ำว่าการก่อสร้างมิใช่เพียงแค่กระบวนการ ทางเทคนิคหรือสุนทรียศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญของ การดำรงอยู่ของมนุษย์ ในขณะที่มุมมองการก่อสร้างมุ่งให้ความสำคัญกับ การประกอบสร้างที่ขับเคลื่อนด้วยเครื่องมือทางเทคโนโลยีและเจตจำนงต่อ การใช้งาน มุมมองการดำรงอาศัยจะคำนึงถึงความลึกซึ้งของความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเป็นองค์รวม มอบความรู้สึก เป็นบ้าน (sense of belonging) ความทรงจำและประสบการณ์ร่วมให้แก่ ผู้อาศัย ซึ่งเป็นการทบทวนคำว่า “การดำรงอาศัย” ที่มิได้ผูกมัดความหมาย กับสิ่งปลูกสร้างเชิงสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว แต่สอดคล้องกับภาวะดำรงอยู่ (state of being) และกระบวนการกระทำ (active of process) ที่ประกอบ ไปด้วยการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล ความสัมพันธ์ทางสังคม และความ ต่อเนื่องทางวัฒนธรรม

แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ การขยายนิคมสู่อวกาศ และบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์

ผู้รจนาคำว่า “ทรานส์ฮิวแมนนิสม์” คนแรกคือ นักปรัชญา นักชีววิทยา วิวัฒนาการ นักสุพันธุศาสตร์ และอดีตผู้อำนวยการยูเนสโกคนแรก ชาวอังกฤษ ที่มีนามว่า Julian Huxley ซึ่ง Huxley (1957: 17) แสดงจุดยืนว่า เผ่าพันธุ์ มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ไกลกว่าที่เคยเป็นอยู่เพราะ มนุษย์ย่อมมีความปรารถนาในการยกระดับสถานะของตนเองอยู่ตลอดเวลา เมื่อถึงเวลาอันสมควร มนุษย์จะสามารถตระหนักถึงขีดจำกัดพื้นฐานตาม ธรรมชาติและมนุษย์ภาวะโดยใช้สติปัญญาของตนเองในการแก้ไขปัญหา

และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา กระบวนการดังกล่าวจะกลายเป็นโชคชะตาและหนทางสำคัญที่จะนำพาไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ กรอบความคิดของ Huxley จึงกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ ที่มองว่ามนุษย์สามารถใช้สติปัญญาของตนเองในการก้าวข้ามข้อจำกัดพื้นฐานตามธรรมชาติ (ดูเพิ่มเติมใน Huxley, 1957: 13-17)

แต่กระนั้น ข้อเสนอของ Huxley ยังมีข้อจำกัดบางอย่าง เนื่องจาก Huxley มุ่งเน้นอธิบายเนื้อหาในเชิงชีววิทยาและสุพันธุศาสตร์เป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นไป แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์อาศัยบทบาทของการพัฒนาทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้เข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่าน (trans) เพื่อสอดคล้องกับบริบทของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งนักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์บุคคลสำคัญหลายคนต่างให้ความสนใจต่อการสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์เพื่อเพิ่มศักยภาพมนุษย์ในหลากหลายรูปแบบ อย่างเช่น Nick Bostrom และ Ray Kurzweil ให้ความสนใจต่อการพัฒนาเทคโนโลยีหุ่นยนต์และคอมพิวเตอร์ผ่านปัญญาประดิษฐ์ (AI or Artificial Intelligence) Natasha Vita-Moore ให้ความสนใจต่อการพัฒนาโครงการสำรวจอวกาศเพื่อตั้งนิคมอวกาศ หรือ FM-2030 (Fereidoun M. Esfandiary) ให้ความสำคัญต่อการแช่แข็งร่างกายมนุษย์ (Cryopreservation) เพื่อยืดอายุขัย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่านักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์แต่ละคนจะมุ่งเน้นให้ความสนใจต่อการพัฒนาเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ในรูปแบบที่แตกต่างและหลากหลาย แต่ทุกคนต่างมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่เหมือนกัน ก็คือการพัฒนาเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อวิวัฒนาการมนุษย์สู่สภาพการเปลี่ยนผ่าน

หนึ่งในประเด็นที่กลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ต่างให้ความสนใจก็คือ การขยับขยายนิคมสู่อวกาศ หรือการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย หากกล่าวถึงแรงบันดาลใจของกลุ่มแนวคิดนี้ต่อความปรารถนาในการขยับขยายนิคมสู่

อวกาศคงมิอาจหลีกเลี่ยงอิทธิพลที่มาจากงานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ ซึ่ง Rachel Armstrong (2016: 76) อธิบายว่า

> *Perhaps the biggest experimental platform that has generated the most relevance for space exploration has been science fiction. The medium of writing becomes a way of developing thought experiments as scenarios that are extrapolated through storytelling into events that shape the lives of communities. Of course, fictitious characters and interpretations of locations are used to explore possibilities raised by the plot, but, by actually thinking through the complex cycles of innovation, cause, effect, and social transformation . . .*

จากข้อความดังกล่าว สามารถมองได้ว่างานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์เป็นรูปแบบการทดลองอย่างหนึ่งที่นำเสนอผ่านจินตภาพของผู้ประพันธ์ว่าด้วยการอาศัยความก้าวหน้าของเครื่องมือทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อแสวงหาหนทางในการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่อวกาศหรือการคาดการณ์ถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมมนุษย์ในอวกาศที่มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นการนำเสนอผ่านเนื้อเรื่องหรือตัวละคร สำหรับ Armstrong งานเหล่านี้จึงสามารถเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการสร้างมโนคติว่าด้วยการแสวงหาแนวทางสู่การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย เพราะงานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ที่ล้วนเกิดจากความหลากหลายของทัศนคติของมนุษย์ต่ออวกาศ อาจเป็นแรงกระเพื่อมในการเปิดมุมมองหรือปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมมนุษย์ต่ออวกาศ โดยอาจเริ่มจากการตั้งคำถามต่อศักยภาพของอวกาศในการเป็นสถานที่พำนักแห่งใหม่เพื่อธำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์หากโลกต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ตามธรรมชาติจนไม่เหมาะสมต่อการดำรงอาศัยอีกต่อไป หรือหันกลับมาตระหนักถึงศักยภาพของมนุษย์ที่

มีความสามารถว่าด้วยทักษะทางปัญญาในการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ เพื่อขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่อวกาศที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต (ดูเพิ่มใน Armstrong, 2016: 76)

ฉะนั้น สำหรับกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ งานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างมโนคติใหม่ ๆ ไม่ว่าจะในมิติของวัฒนธรรม จริยธรรม การเมือง หรือ เศรษฐกิจ ที่สอดคล้องกับความคาดหวังในการอาศัยความก้าวหน้าของเครื่องมือทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย อย่างเช่น Elon Musk นักธุรกิจ นักลงทุนและวิศวกร ได้รับแรงบันดาลใจจากชุดวรรณกรรม *Foundation* (1951-1993) ของ Isaac Asimov เป็นตัวจุดประกายให้เขาก่อตั้งบริษัทเอกชนทางด้านธุรกิจการขนส่งทางอวกาศ นามว่า SpaceX เพื่อส่งเสริมวิสัยทัศน์การขยับขยายถิ่นฐานมนุษย์สู่อวกาศ (Locke, 2020) ในทำนองเดียวกัน Natasha Vita-Moore คณะกรรมการบริหารขององค์กร Humanity + ก็ได้รับแรงบันดาลใจจากภาพยนตร์บันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ *2001: Space Odyssey* (1968) ของ Stanley Kubrick ในการเสนอวิสัยทัศน์ว่าการดำรงชีวิตในอวกาศจะเป็นการขับเคลื่อนวิวัฒนาการสู่สภาพการเปลี่ยนผ่านมนุษย์อย่างมีนัยสำคัญ (Ventura, 2019) เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงมิอาจหลีกเลี่ยงได้ว่าสำหรับกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ ประเด็นการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์จากโลกสู่อวกาศในงานบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์สามารถนำมาสำรวจเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้และนำมาประยุกต์กับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยให้เป็นไปตามวิสัยทัศน์ของตนเอง

การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างและมุมมองการดำรงอาศัย

Gilbert Meilaender (2011) อ้างอิงถึงคำประกาศของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่ได้รับการทบทวนและออกเผยแพร่อีกครั้งในปี ค.ศ. 2009 ซึ่งคำประกาศต้นฉบับนั้นได้รับการเผยแพร่ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1998 ว่า

> *These hopes and expectations are captured succinctly in the Transhumanist Declaration, first drawn up in 1998 and most recently revised in 2009: "We envision the possibility of broadening human potential by overcoming aging, cognitive shortcomings, involuntary suffering, and our confinement to planet Earth." Were this vision actually to play out in our history, we would live through a transitional humanity . . .*

เป็นที่สังเกตว่ากลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์กล่าวถึงการก้าวข้ามขีดจำกัดว่าด้วยการแสวงหาที่อยู่อาศัยนอกอาณาเขตของโลก จึงตีความได้ว่าเป็นความทะเยอทะยานของกลุ่มแนวคิดนี้ว่าด้วยการยกระดับการศึกษาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในโลก สู่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนอกโลก ที่นำไปสู่การพินิจทัศนคติของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ต่อการดำรงอาศัยด้วยเช่นกัน กล่าวคือสภาพการใช้ชีวิตของเผ่าพันธุ์มนุษย์ในอนาคตมิจำเป็นต้องผูกยึดติดกับโลกที่เป็นดาวเคราะห์บ้านเกิดของมนุษย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มนุษย์สามารถอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย เพื่อการดำรงอาศัยนอกโลก ซึ่งมนุษย์สามารถปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมในอวกาศและก่อตั้งชุมชนของมนุษย์ขึ้นมา

เมื่อเป็นเช่นนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยจึงเป็นหนึ่งในหนทางที่กลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์มักให้ความสำคัญมากที่สุด เพราะความสำเร็จในการดำรงอาศัยในอวกาศ มนุษย์จำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า

เพื่อแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติทดแทนทรัพยากรในโลกและกอบโกยมาสร้างผลประโยชน์ให้แก่การดำเนินวิถีชีวิต รวมถึงการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมภายในอวกาศให้เหมาะสมต่อการดำรงอาศัย แต่กระนั้น เมื่อนำทฤษฎีการรับรู้สิ่งแวดล้อมของ Ingold มาประยุกต์ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย แนวทางดังกล่าวสามารถจำแนกออกมาเป็น 2 รูปแบบ กล่าวคือ การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้าง (building perspective) และมุมมองการดำรงอาศัย (dwelling perspective) ซึ่งทั้งสองนี้มีแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน

เริ่มจากการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างคือ การพัฒนามนุษย์ในรูปแบบทวินิยม (dualism) ที่มุ่งเน้นบทบาทของมนุษย์เป็นสำคัญ ไม่ว่าจะในแง่ของความเป็นอยู่หรือการครอบครองผลประโยชน์ ในขณะที่บริบทของสิ่งแวดล้อมในอวกาศที่ถูกลดทอนและถูกมองอย่างเป็นรูปธรรม โดยที่สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศถูกดัดแปลงจากการใช้กระบวนการทางความคิดและทักษะทางปัญญาของมนุษย์ในการตอบสนองความต้องการต่าง ๆ โดยเฉพาะการผลักดันวิวัฒนาการเผ่าพันธุ์ให้ก้าวข้ามขีดจำกัดตามธรรมชาติและมนุษย์ภาวะ หรืออีกนัยหนึ่งคือบริบทของสภาพแวดล้อมในอวกาศกลายเป็นเพียงทรัพยากรหรือสถานที่ที่รอการมาเยือนโดยเผ่าพันธุ์มนุษย์เพื่อสร้างแบบแผนทางวัฒนธรรมและระบบสังคมในการดำเนินวิถีชีวิต เพราะหากอิงจากมุมมองการก่อสร้างตามคำอธิบายของ Ingold ที่นำเสนอว่ามนุษย์ดำรงอาศัยอยู่ในโลกมิติทางวัฒนธรรมและสังคมที่เต็มไปด้วยรูปแบบ (form) และความหมาย (meaning) โดย Ingold (2000: 154) อธิบายใจความสำคัญของมุมมองดังกล่าวว่า “. . . [organisms] must perforce 'construct' the world, in consciousness, before they can act in it.” ซึ่งแสดงให้เห็นการสร้างขั้วตรงข้ามระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดำรงอยู่ในฐานะผู้ประกอบสร้างโลกที่ใช้กระบวนการทางความคิดเพื่อสอดแทรกความหมายเชิงสัญญะ

ให้แก่สิ่งแวดล้อมที่กำลังดำรงอาศัยอยู่ ในขณะที่บทบาทของสิ่งแวดล้อมถูกลดทอนลง กลายเป็นวัตถุดิบทางกายภาพสำหรับมนุษย์ที่นำมาใช้เพื่อก่อสร้างโครงสร้างทางสังคมและแบบแผนทางวัฒนธรรม (Ingold, 2000: 178)

เมื่อเป็นเช่นนั้น แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างจึงเป็นการตั้งสถานะให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการควบคุมสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติอย่างเบ็ดเสร็จ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของมนุษย์เป็นหลัก ผ่านการสนับสนุนพัฒนาการทางเทคโนโลยีเพื่อดัดแปลงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศ ให้กลายเป็นสิ่งแวดล้อมที่สามารถเอื้ออำนวยผลประโยชน์ให้แก่มนุษย์ อันเป็นการนำเสนอบทบาทของมนุษย์เป็นผู้มีอำนาจในการครอบครองอวกาศ สร้างภาพให้อวกาศเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย เป็นสถานที่ที่สามารถรองรับจำนวนประชากรมนุษย์ได้อย่างล้นหลาม ยกตัวอย่างจากบทความ 'Astronomical Waste: The Opportunity Cost of Delayed Technological Development' (2003) ของ Nick Bostrom ที่กล่าวถึงความตระหนักต่อการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่นิคมอวกาศโดยอาศัยเครื่องมือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะเอื้อให้เกิดการดัดแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อรองรับประชากรมนุษย์ และหาประโยชน์จากการครอบครองทรัพยากรเพื่อเพิ่มคุณค่าในการดำเนินวิถีชีวิตในเวลาเดียวกัน จึงเป็นการตอกย้ำให้เห็นทัศนคติการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่มุ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของมนุษย์เป็นหลัก เน้นย้ำถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้แก่เผ่าพันธุ์ของตนเอง โดยการอาศัยศักยภาพในด้านทักษะทางปัญญา เพื่อประดิษฐ์นวัตกรรมทางเทคโนโลยีต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ มาดัดแปลงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศให้เป็นไปตามเจตจำนงของตนเอง กลายเป็นสิ่งแวดล้อมที่สร้างผลประโยชน์ ความปลอดภัยและเหมาะสมต่อการดำรงอาศัย

ถัดไป การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยจะเล็งเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในรูปแบบองค์รวม (holism) เป็นความสัมพันธ์ที่ต้องดำเนินไปอย่างควบคู่กันและมิอาจปลีกแยกออกจาก

กันได้ เพราะในบางกรณี มนุษย์อาจเป็นฝ่ายที่ต้องปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมในการดำรงอาศัยเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยดังกล่าวจะมุ่งเน้นให้ความสำคัญต่อเงื่อนไขตามธรรมชาติในโครงสร้างของสิ่งแวดล้อมเพื่ออาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปพร้อมกับการพัฒนามนุษย์ เพราะถ้าหากสิ่งแวดล้อมได้รับการพัฒนาจะสามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่มนุษย์ในการดำรงอาศัยโดยที่ไม่ส่งผลกระทบเชิงลบต่อธรรมชาติ อันเป็นการเอื้อผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในเวลาเดียวกัน ซึ่งแตกต่างจากการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่ส่งเสริมบทบาทของมนุษย์เป็นศูนย์กลางและสร้างขั้วตรงข้ามระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมแยกจากกันอย่างชัดเจน

หากกล่าวถึงแหล่งอ้างอิงจากการอธิบายมุมมองการดำรงอาศัยของ Ingold เขา (2000: 185) ได้หยิบยกมาจากงาน *Building Dwelling Think* (1971) ของนักปรัชญาชาวเยอรมัน นามว่า Martin Heidegger ที่ปฏิเสธพฤติกรรมการดำรงอาศัยภายใต้วาทกรรมตะวันตกที่ผูกมัดความหมายของการดำรงอาศัยเข้ากับโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมกับการครอบครองสถานที่เท่านั้น Heidegger มองว่าหากสำรวจถึงสารัตถะของ "การดำรงอาศัย" คำดังกล่าวสามารถสื่อได้ถึงการประกอบสร้าง (construction) การเพาะปลูก (cultivation) การปกปักรักษา (to preserve) หรือการดูแล (to care for) เพียงแต่ว่า เมื่อสภาพสังคมและกระบวนทัศน์ของมนุษย์เปลี่ยนไปตามเวลาควบคู่กับการครอบงำโดยวาทกรรมตะวันตก “การดำรงอาศัย” จึงผูกมัดกับกิจกรรมการประกอบสร้างและการเพาะปลูกเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น Heidegger อธิบายถึงสารัตถะของ “การดำรงอาศัย” ที่ปลีกแยกจากวาทกรรมตะวันตกว่าเป็นกิจกรรมที่อยู่ควบคู่กับพฤติกรรมของมนุษย์มาชั่วชีวิตนับตั้งแต่ที่มนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาบนโลก สามารถตีความได้ว่า การดำรงอาศัยมิได้เป็นกิจกรรมที่มีจุดเริ่มต้นหรือจุดจบ แนวคิดของ Heidegger กลายเป็นแรงบันดาลใจแก่ Ingold ในการอธิบายมุมมองการดำรงอาศัย โดยที่พฤติกรรมการดำรงอาศัย

ของมนุษย์มิได้เกิดจากการสร้างภาพแทนหรือแบบแผนทางวัฒนธรรมผ่านกระบวนการทางความคิดของมนุษย์ดั่งที่มุมมองการก่อสร้างนำเสนอ แต่พฤติกรรมการดำรงอาศัยของมนุษย์เริ่มขึ้นนับตั้งแต่การถือกำเนิดขึ้นของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่อาศัยอยู่ภายในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติต่าง ๆ อันส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ดำเนินไปอย่างแนบแน่น (Ingold, 2000: 186) ด้วยประการนี้ พฤติกรรมการดำรงอาศัยอาจมิได้เกิดขึ้นจากบทบาทของมนุษย์ที่เป็นผู้กำหนดสร้างโลกของตนเอง แต่เกิดจากการที่เผ่าพันธุ์ของตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมแห่งนั้น ด้วยประการนี้ กระบวนการทางความคิดของมนุษย์จึงมิได้ทำหน้าที่สร้างความหมายหรือภาพแทนให้แก่สิ่งแวดล้อม แต่เพื่อเรียนรู้ สร้างอารมณ์หรือมอบความรู้สึกผูกพัน ให้เกิดกลายเป็นประสบการณ์ในการดำเนินวิถีชีวิตภายในสิ่งแวดล้อมแห่งนั้น จึงเป็นที่สังเกตว่า ความหลากหลายของสิ่งแวดล้อมจะมีส่วนร่วมในการกำหนดและตีกรอบรูปแบบการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์และสามารถนำมาประยุกต์ในการดำเนินวิถีชีวิตและสืบสานเผ่าพันธุ์ของตนเองต่อไป

ฉะนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยจึงเป็นการตระหนักถึงการอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์เพื่อพัฒนามนุษย์และสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน ซึ่งเป็นการคำนึงถึงความสำคัญของบทบาทสิ่งแวดล้อมในการเปลี่ยนผ่านสภาพมนุษย์ในทุกมิติ Rachel Armstrong (2013: 101-102) หนึ่งในนักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์สมาชิกขององค์กรวิจัยนวัตกรรมทางเทคโนโลยีอวกาศ นามว่า “Icarus Interstellar” และดำรงตำแหน่งของหัวหน้าโครงการ Persephone ตั้งข้อสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมมนุษย์ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดกระแสโลกาภิวัตน์ มนุษย์ทั่วโลกสามารถติดต่อและสื่อสารกันได้อย่างสะดวกสบายมากขึ้นภายใต้อิทธิพลของพัฒนาการของระบบเครือข่ายเทคโนโลยีดิจิทัลที่เข้ามาแทรกซึมกิจวัตรของมนุษย์ในทุกมิติ ความซับซ้อนของระบบเครือข่ายเทคโนโลยีดิจิทัลจึงส่งผลให้เกิดความลื่นไหลในอัตลักษณ์

ทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงตระหนักถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเครื่องมือทางเทคโนโลยีในรูปแบบองค์รวมมากขึ้น อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความต่อเนื่องและความลื่นไหลของเครือข่ายทางเทคโนโลยีที่ก่อให้เกิดการก้าวข้ามพรมแดนในหลากหลายมิติ อาทิ ภูมิศาสตร์ ภาษา หรือ วัฒนธรรม ด้วยการนี้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวผลักดันให้ Armstrong ตระหนักถึงการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์จากรูปแบบทวินิยมสู่รูปแบบองค์รวม เล็งเห็นถึงความซับซ้อนของสายสัมพันธ์ของระบบชีวิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความลื่นไหลและความไม่แน่นอน ซึ่งมิอาจทำความเข้าใจโดยการแยกส่วนหรือการลดทอนองค์ประกอบของระบบชีวิตให้กลายเป็นชิ้นส่วนดั่งเช่นการประกอบสร้างระบบเครื่องจักร เมื่อเป็นเช่นนั้น Armstrong จึงได้นำเสนอกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการอยู่อาศัย (living technology) กล่าวคือการอาศัยเทคโนโลยีชีวสังเคราะห์ (synthetic biology) เพื่อพัฒนาและปรับเปลี่ยนสมรรถภาพของมนุษย์ควบคู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างฉับพลันและมีประสิทธิภาพ (ดูเพิ่มเติมใน Armstrong, 2013: 102-105)

นอกจากนั้น Armstrong (2016) ได้วิพากษ์ว่าประเด็นการตั้งคำถามเพื่อแสวงหาหนทางในการนำพาเผ่าพันธุ์มนุษย์สู่การดำรงอาศัยในอวกาศสามารถศึกษาได้อย่างหลากหลายแง่มุม ซึ่งเป็นที่สังเกตว่าสถาบันวิจัยต่าง ๆ โดยเฉพาะในแวดวงวิทยาศาสตร์มุ่งให้ความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าวภายใต้ระเบียบวิถีสมัยใหม่ (high modernism) มากเสียเกินไป ซึ่งอาจเป็นการปลูกฝังแนวคิดให้มนุษย์เชื่อมั่นต่อการอาศัยอุปกรณ์และเครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในอวกาศตามเจตจำนงของมนุษย์อย่างสุดโต่ง แต่ทว่าเนื่องด้วยสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศนั้นยังเต็มไปด้วยปริศนาและสิ่งลี้ลับมากมายที่แม้แต่นักวิทยาศาสตร์ก็ยังมิอาจให้คำอธิบายได้อย่างชัดเจน Armstrong จึงเสนอว่าการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่อวกาศอาจจำเป็นต้องอาศัยมุมมองเชิงนิเวศที่โอบรับ

ความหลากหลายของทัศนคติ ค่านิยมและระเบียบวิธีคิดในการทำความเข้าใจกลไกระบบสิ่งมีชีวิต เพื่อกระตุ้นให้มนุษย์คำนึงถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมต่อการธำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์ (ดูเพิ่มใน Armstrong, 2016: 6-7, 16) ในทำนองเดียวกัน ยังเล็งเห็นว่าแนวทางการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่อวกาศอาจต้องดำเนินโดยปลีกแยกจากแนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocene) เพราะหากอิงตามประวัติศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนามนุษย์ แนวคิดดังกล่าวเอื้อประโยชน์ให้มนุษย์แสวงหาหนทางในการพัฒนาเผ่าพันธุ์ของตนเองจนเกิดความก้าวหน้าของนวัตกรรมทางเทคโนโลยีในหลากหลายด้านอย่างเป็นระบบ แต่ทว่าแนวคิดดังกล่าวมีขีดจำกัดที่อาจส่งผลกระทบเชิงลบต่อสิ่งแวดล้อมและอาจเกี่ยวเนื่องต่อการดับสูญของเผ่าพันธุ์มนุษย์ด้วยเช่นกัน (Armstrong, 2016: 79)

เมื่อเป็นเช่นนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยจะแตกต่างจากการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้าง โดยที่แนวทางจะมิได้เป็นการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อสถาปนาอำนาจของมนุษย์ในการครอบครองและควบคุมสิ่งแวดล้อมในอวกาศ แต่เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความซับซ้อนและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในอวกาศ เกิดการเรียนรู้และโอบรับประสบการณ์จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ และนำมาประยุกต์กับการสร้างรูปแบบวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของมนุษย์ให้มีความหลากหลายมากขึ้น อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการขับเคลื่อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในอวกาศที่พัฒนาควบคู่ไปพร้อมกันจนสามารถมอบประสบการณ์ ความทรงจำและความรู้สึกเป็นบ้านให้แก่ผู้อาศัย รวมไปถึงการสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนให้แก่ความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมมนุษย์ในอนาคตโดยที่มนุษย์และสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

โจ ซุง-ฮีกับผลงานภาพยนตร์ Space Sweeper (2021)

โจ ซุง-ฮี เป็นผู้กำกับภาพยนตร์สัญชาติเกาหลีใต้ เกิดเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1979 เขามีผลงานภาพยนตร์หลายเรื่องเช่น *Don't Step Out Of The House* (2008) ซึ่งเป็นภาพยนตร์เรื่องสั้นที่ได้รับรางวัลสาขาภาพยนตร์ยอดเยี่ยมจากเทศกาลภาพยนตร์สั้น Mise-en-scène หรือภาพยนตร์เกี่ยวกับยุคหลังวันสิ้นโลกเรื่อง *End of Animal* (2010) ซึ่งล้วนเป็นภาพยนตร์ที่นำเสนอความซับซ้อนของจิตใจมนุษย์เป็นแก่นเรื่อง แต่ผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้แก่เขามากที่สุดก็คือภาพยนตร์เรื่อง *A Werewolf Boy* (2012) ภาพยนตร์แนวแฟนตาซีโรแมนติกที่สามารถสร้างอารมณ์และความรู้สึกให้แก่ผู้ชมทุกวัย (Lee, 2012) จนกระทั่งในปี ค.ศ. 2021 ซุง-ฮีได้กำกับภาพยนตร์บันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ *Space Sweepers* บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับโลกในปี ค.ศ. 2092 ที่โลกกำลังเสื่อมสลายจากปัญหามลภาวะอย่างหนักและการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ถูกปกคลุมไปด้วยมลพิษทางอากาศและทะเลทรายที่เกิดแผ่ขยายวงกว้างมากขึ้น ส่งผลให้พืชพรรณต่าง ๆ นานา ต้องล้มตายเป็นจำนวนมาก ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดการอาศัยเครื่องมือทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการขยับขยายถิ่นฐานของมนุษย์สู่อวกาศ โดยที่แก่นเรื่องได้รับแรงบันดาลใจเกี่ยวกับภัยอันตรายของขยะอวกาศที่มีแนวโน้มจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ (MacDonald, 2021)

หลังจากที่ภาพยนตร์ *Space Sweepers* ฉายผ่านสื่อออนไลน์ เกิดกระแสตอบรับที่ดีอย่างล้นหลามในแวดวงของผู้ชมและนักวิจารณ์ภาพยนตร์ โดยเฉพาะในด้านการใช้เทคโนโลยีซีจีไอที่สร้างฉากและภาพบรรยากาศในภาพยนตร์ให้ดูสมจริงและชักชวนให้ผู้ชมคล้อยตามไปกับเรื่องราวของกลุ่มตัวละครเอก แต่ในขณะเดียวกัน ผู้ชมและนักวิจารณ์ภาพยนตร์บางส่วนต่างเล็งเห็นถึงจุดด้อยของการดำเนินเนื้อเรื่องที่ปราศจากความหนักแน่นและความซับซ้อน โดยเฉพาะในความเห็นของผู้ชมที่มิใช่คนเกาหลีที่ต่างวิพากษ์วิจารณ์ว่าเนื้อหาของภาพยนตร์เรื่องนี้มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับกลวิธีใน

การกระตุ้นหรือเรียกอารมณ์ความโศกเศร้าจากผู้ชม ผ่านการนำเสนอประเด็นความรักในรูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัวและมิตรสหาย หรือการสละชีวิตเพื่อคนที่ตนเองรักเสียมากกว่า (Jae-Lim, 2021) ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าการดำเนินเนื้อเรื่องลักษณะดังกล่าวจะเป็นจุดด้อยในสายตาของผู้ชมและนักวิจารณ์ภาพยนตร์บางส่วน แต่หากพิจารณาผ่านกรอบแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ ผู้เขียนกลับเล็งเห็นถึงนัยสำคัญของประเด็นเหล่านี้ที่มีความเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยโดยการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศให้กลายเป็นสถานที่พำนักสำหรับมวลมนุษย์ พร้อมกับมอบความรู้สึกผูกพันและประสบการณ์ร่วมให้แก่ผู้อยู่อาศัย

เจมส์ ซัลลิแวน: การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างและอุดมการณ์อันสุดโต่งในการสร้างสังคมอุดมคติ

บุคคลผู้อยู่เบื้องหลังอุดมการณ์ขับเคลื่อนวิวัฒนาการมนุษย์ด้วยการก่อตั้งนิคมอวกาศในภาพยนตร์เรื่องนี้ คือ เจมส์ ซัลลิแวน ประธานบริษัทแห่งยูทีเอส สำหรับซัลลิแวน แนวทางในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ที่เผ่าพันธุ์มนุษย์กำลังเผชิญจากการเสื่อมสลายของโลก คือการพัฒนาเครื่องมือทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อสร้างสังคมอุดมคติในอวกาศให้กลายเป็นพื้นที่ที่ปลอดภัยจากปัญหามลพิษและสภาวะสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อการดำรงชีวิต ความสำเร็จของนิคมยูทีเอสจึงสามารถตีความได้ว่าเป็นเสมือนภาพแทนของความสำเร็จในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่มนุษย์สามารถใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการก้าวข้ามข้อจำกัดของโลกโดยการดัดแปลงสิ่งแวดล้อมในอวกาศให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของตนเอง แต่กระนั้น เป็นที่สังเกตว่า แบบแผนการดำเนินชีวิตและโครงสร้างทางสังคมภายในนิคมยูทีเอสถูกควบคุมและชักนำโดยซัลลิแวนแต่เพียงผู้เดียว อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของ

การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่นำมาสู่ผลกระทบเชิงลบต่าง ๆ เช่น การแบ่งแยกชนชั้น การละทิ้งประชากรมนุษย์บางส่วนไว้ที่โลกที่เสื่อมโทรม รวมไปถึงทำลายระบบนิเวศของโลก ฉะนั้นการพิจารณาอุดมการณ์ของซัลลิแวนในการสร้างสังคมอุดมคติแสดงให้เห็นถึงปัญหาด้านจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดทิศทางวิวัฒนาการมนุษย์สู่สภาพการเปลี่ยนผ่านโดยอำนาจเบ็ดเสร็จของบุคคลเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลเพียงผู้เดียว ซึ่งละเลยผลกระทบต่อมนุษยชาติและสิ่งแวดล้อมในกระบวนการนี้

อุดมการณ์ที่สำคัญของซัลลิแวนคือการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมของอวกาศเพื่อสร้างสังคมอุดมคติของตนเอง ในฉากแรกมีการนำเสนอภาพบรรยากาศของนิคมอวกาศยูทีเอสที่เปรียบเสมือนวิมานบนสวรรค์อันเต็มไปด้วยความรื่นรมย์และความสงบสุข พื้นที่ปกคลุมไปด้วยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นป่าที่เขียวขจี แหล่งน้ำสะอาดหรือแม้กระทั่งอากาศบริสุทธิ์ ผู้คนสามารถดำเนินชีวิตโดยมิต้องอาศัยหน้ากากกรองอากาศแต่อย่างใด ใบหน้าของผู้คนในนิคมเต็มไปด้วยรอยยิ้มที่สดใส เสมือนว่าลืมวิกฤตการณ์ที่โลกกำลังต้องเผชิญอยู่ การนำเสนอภาพดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดยูโทเปีย (Utopia) ของรัฐบุรุษชาวอังกฤษ นามว่า ทอมัส มอร์ (Thomas More) ที่กล่าวถึงจินตนาการเกี่ยวกับโลกหรือสังคมในอุดมคติที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งมนุษย์สามารถดำรงอยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวได้อย่างสันติและปราศจากความขัดแย้ง อันเป็นการเผยให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวคิดยูโทเปียต่อการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่ใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อประกอบสร้างสังคมในอุดมคติ Richard Saage (2013: 4) ตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดยูโทเปียและแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์มีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก โดยที่ทั้งสองแนวคิดต่างมุ่งให้ความสำคัญกับการขวนขวายความเจริญก้าวหน้าทางสังคมที่สมบูรณ์แบบเพื่อเป็นประโยชน์ให้แก่เผ่าพันธุ์มนุษย์ต่อการดำเนินวิถีชีวิตในภายภาคหน้า เพียงแต่กลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์

ได้นำแนวคิดยูโทเปียมาประยุกต์กับการนำเสนอวิสัยทัศน์ของตนเองให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในศตวรรษที่ 21 โดยที่กระบวนการพัฒนามนุษย์ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์จะดำเนินในรูปแบบตัวกำหนดทางเทคโนโลยี (technological determinism) ที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาเครื่องมือทางเทคโนโลยีและโครงสร้างทางชีวภาพ ด้วยประการนี้ จึงสามารถตีความได้ว่า สำหรับกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ การใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นตัวกำหนดหนทางสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่จะนำพาเผ่าพันธุ์ก้าวเข้าสู่สังคมในอุดมคติ โดยมนุษย์สามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเผ่าพันธุ์ตนเอง

สำหรับซัลลิแวน นิคมยูทีเอสเปรียบเสมือนเป็นสังคมในอุดมคติสมัยใหม่ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ โดยมีรูปแบบการดำเนินวิถีชีวิตจากตัวกำหนดทางเทคโนโลยี เพราะการถือกำเนิดของนิคมยูทีเอสล้วนประสบความสำเร็จได้จากความอัจฉริยะของซัลลิแวนในฐานะที่เขาเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้เขาสามารถใช้ทักษะทางปัญญาในการประกอบสร้างนิคมอวกาศเพื่อทดแทนโลกที่เสื่อมสลายได้ สังเกตจากบทพรรณนาของซัลลิแวนในฉากช่วงแรกของภาพยนตร์ (Sung-hee, 2021, 03:45) ดังนี้

> *Hope was extinct. The Earth was still breathing, but it was on life support. With Earth no longer habitable, the only place left to go was up . . . Earth used to be the symbol of life. Space, death. Now, through the miracle of technology, we can go fishing in a stream above the sky. Children are again able to chase butterflies in vast green fields. This is only the beginning for UTS.*

จากบทพรรณนาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงสภาพของโลกที่ท

รุดโทรมเกินกว่าที่จะสามารถเยียวยาและฟื้นฟูให้เป็นดั่งเดิมจนไม่เหมาะสมต่อการดำรงอาศัยและธำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้คงอยู่ได้อีกต่อไป เมื่อเป็นเช่นนั้น หนทางเดียวที่มนุษย์จะสามารถธำรงเผ่าพันธุ์ให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ดังกล่าวนั้นก็คือการอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อขยับขยายถิ่นฐานของตนเองสู่ห้วงอวกาศอันกว้างใหญ่ การนำเสนอตัวละครซัลลิแวนจึงสามารถวิพากษ์ได้ว่าเป็นภาพแทนของนักคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่ตระหนักถึงความสำคัญของพัฒนาการทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการดัดแปลงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศที่เต็มไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ให้กลายเป็นสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น การสร้างแรงโน้มถ่วงเทียมในนิคมยูทีเอสให้มีความคล้ายคลึงกับแรงโน้มถ่วงของโลก หรือการนำดินจากดาวอังคารมาใช้เพื่อปลูกพืชพรรณที่ได้รับการดัดแปลงพันธุกรรมในการผลิตอากาศให้แก่นิคมยูทีเอส ความสำเร็จเหล่านี้จึงเผยให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในรูปแบบมุมมองการก่อสร้างที่นำเสนอบทบาทของมนุษย์ว่าเป็นผู้มีอำนาจในการครอบครองอวกาศ สร้างภาพให้อวกาศเป็นสังคมอุดมคติที่สามารถรองรับประชากรมนุษย์ รวมถึงการแปรรูปทรัพยากรตามธรรมชาติของอวกาศให้กลายเป็นพลังงานเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์อีกด้วย ในขณะที่มองว่าโลกเปรียบเสมือนเป็นดาวเคราะห์ที่เป็นถิ่นฐานชั่วคราวของเผ่าพันธุ์มนุษย์เพียงเท่านั้น มีทรัพยากร ธรรมชาติที่ถดถอยอันแปรผันกับความต้องการของมนุษย์พร้อมกับจำนวนประชากรโลกที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ อวกาศจึงกลายเป็นเสมือนดินแดนแห่งใหม่ที่มีความพร้อมเพรียงกว่า ซึ่งเต็มไปด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติและเหมาะสมต่อการรองรับประชากรเผ่าพันธุ์มนุษย์

ทั้งนี้ ไม่ใช่มนุษย์ทุกคนที่จะมีวิถีชีวิตที่สะดวกสบายจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในนิคมยูทีเอส เนื่องจากภายในนิคมมีการแบ่งแยกชนชั้นระหว่าง

ผู้ได้รับสิทธิพลเมืองยูทีเอสกับผู้ที่ดำรงอาศัยในฐานะคนต่างด้าว นำพาไปสู่การแบ่งอาณาเขตถิ่นฐานของพลเมืองยูทีเอสที่สามารถเข้าถึงสภาพแวดล้อมและสาธารณูปโภคที่รองรับคุณภาพชีวิตที่สะดวกสบาย ในขณะที่วิถีชีวิตของกลุ่มคนต่างด้าวต้องดำเนินไปอย่างยากลำบาก นอกจากนี้ ภาพยนตร์ยังนำเสนอให้เห็นอีกด้วยว่าการจะได้รับสิทธิพลเมืองยูทีเอสจำเป็นต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิสัยทัศน์และอุดมการณ์ส่วนตัวของซัลลิแวน ส่งผลให้มนุษย์บางส่วนถูกละทิ้งให้ดำรงอยู่ในโลกที่เสื่อมสลายต่อไป ซึ่งภาพยนตร์นำเสนอสภาพบรรยากาศที่ไร้ชีวิตชีวาของโลกที่มิต่างจากขุมนรก เมืองถูกปกคลุมไปด้วยพายุฝุ่นทราย มนุษย์จำเป็นต้องสวมหน้ากากกรองอากาศเพื่อปกป้องระบบทางเดินหายใจ ภายใต้แววตาอันแสนสิ้นหวังและเต็มไปด้วยความรู้สึกหม่นหมองต่อการเผชิญกับวิกฤตการณ์มลภาวะ ผู้คนจำเป็นต้องดำเนินชีวิตไปอย่างไร้ความหวัง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกละทิ้งโดยนิคมยูทีเอส ต้องยอมจำนนต่อชะตากรรมที่แสนรันทด เมื่อเป็นเช่นนั้น สามารถตีความได้ว่าภาพยนตร์นำเสนอนิคมยูทีเอสในฐานะที่เป็นสังคมดิสโทเปีย (dystopia) ซึ่งนำพาไปสู่การตั้งคำถามเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้าง เพราะหากมองอย่างผิวเผิน นิคมยูทีเอสอาจเป็นวิมานสวรรค์หรือดินแดนแห่งพันธะสัญญาสำหรับการธำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แต่เมื่อพินิจในเชิงลึก นิคมยูทีเอสก็เป็นสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นแรงงานและชนชั้นนำที่ถูกปกครองด้วยระบบอำนาจเบ็ดเสร็จในรูปแบบเศรษฐยาธิปไตย (plutocracy) ที่ควบคุมโดยผู้มีอำนาจทางการเงินอย่างซัลลิแวน อันนำไปสู่ผลกระทบเชิงลบต่อเผ่าพันธุ์มนุษย์ รวมไปถึงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเช่นกัน

หนึ่งในองค์ประกอบที่โดดเด่นของลักษณะสังคมดิสโทเปียของนิคมยูทีเอส ก็คือการแบ่งแยกชนชั้นระหว่างผู้ได้รับสิทธิพลเมืองยูทีเอสกับผู้ที่ดำรงอาศัยในฐานะคนต่างด้าว เป็นที่สังเกตว่าชีวิตความเป็นอยู่ของพลเมืองยูทีเอสที่ล้วนได้รับการคัดเลือกภายใต้นโยบายของซัลลิแวนได้รับสิทธิประโยชน์

มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการคุ้มครองความปลอดภัย การเข้าถึงสาธารณูปโภคที่สะอาดสะอ้าน มีสถานะทางการเงินและสถานภาพทางครอบครัวที่มั่นคงและเสถียรภาพ อันเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ของพลเมืองยูทีเอสในรูปแบบชนชั้นนำ ในขณะที่กลุ่มคนต่างด้าวได้รับการนำเสนอในรูปแบบชนชั้นแรงงานที่ต้องสู้ดิ้นรนหาเลี้ยงชีพอย่างรันทด เพื่อรักษาสิทธิในการดำรงอาศัยในนิคมยูทีเอสในสถานะแรงงานและหลบเลี่ยงจากการถูกส่งกลับไปยังโลก จนต้องประสบกับค่าใช้จ่ายอย่างมหาศาล โดยเฉพาะหนี้สินมากมายที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งส่งผลให้คนกลุ่มนี้บางส่วนต้องจำใจเป็นนักกวาดขยะอวกาศ คอยแบกรับความเสี่ยงต่าง ๆ ในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อเก็บกวาดชิ้นส่วนขยะอวกาศที่ล่องลอยไปทั่วเขตน่านฟ้าของนิคมยูทีเอส ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มนักกวาดขยะอวกาศที่ต้องแก่งแย่งชิ้นส่วนอวกาศเพื่อแลกกับรายได้ แม้แต่กลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่ที่ต่างมีประสบการณ์อันโชกโชนในการเก็บกวาดขยะอวกาศและมีเครื่องยนต์ที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่ายานกวาดขยะอวกาศลำอื่น ๆ ยังต้องประสบปัญหาทางการเงินเฉกเช่นกลุ่มคนต่างด้าวทั่วไป โดยที่กลุ่มลูกเรือต่างมีความขัดแย้งและเอาเปรียบกันเอง แอบขโมยทรัพย์สินส่วนตัวของคนอื่นเพื่อสร้างผลประโยชน์ของตนเอง เช่น แทโฮขโมยข้าวสารของไทเกอร์พัคเพื่อไปจำนำเป็นค่าตอบแทนในการตามหาซูนิ ลูกสาวบุญธรรมที่สูญหายไปจากอุบัติเหตุขยะอวกาศพุ่งชนกับนิคมยูทีเอส หรือหุ่นยนต์บั๊บส์ที่ได้สะสมเงินจากการโกงพนันในกลุ่มลูกเรือเพื่อนำไปเป็นค่าปลูกถ่ายร่างกายเทียมของตนเอง ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นการเผยให้เห็นข้อจำกัดของการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างที่นำเสนอผ่านนิคมยูทีเอสซึ่งได้รับการสมญานามว่าเป็นวิมานสรรค์นั้น อาจมิใช่วิมานสวรรค์สำหรับมนุษย์ทุกคน เพราะผลพวงจากอุดมการณ์และวิสัยทัศน์ส่วนตัวของซัลลิแวน ส่งผลให้เกิดการปลีกแยกกลุ่มชนชั้นนำและกลุ่มชนชั้นแรงงาน ซึ่งนำพาไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยที่กลุ่มชนชั้นแรงงานมิอาจสามารถมีสิทธิในการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกหรือสิทธิการคุ้มครองเทียบเท่าชนชั้นนำที่มีสิทธิพลเมือง

การนำเสนอนิคมยูทีเอสในรูปแบบสังคมดิสโทเปียยังสามารถสำรวจผ่านโครงสร้างสังคมของนิคมยูทีเอสที่ถูกตั้งระเบียบโดยบริษัทเอกชน ที่ชักชวนให้ตั้งคำถามด้านจริยธรรมที่เป็นข้อจำกัดของการเปลี่ยนผ่านในมุมมองการก่อสร้าง นั้นก็คือระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้า (advanced capitalism) ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดจากการอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นแกนนำในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคม ซึ่งขัดแย้งกับอุดมการณ์ของกลุ่มแนวคิดนี้ที่ต้องการให้สังคมมนุษย์เกิดพัฒนาการและนำไปสู่ความหลากหลายเชิงวัฒนธรรม ค่านิยมและกระบวนการทางความคิด Alexander Thomas (2017) แสดงความเห็นว่า แม้แนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์จะมีเจตนาในการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่กระนั้น หากพินิจในเชิงปฏิบัติ กลุ่มแนวคิดนี้มิได้ตระหนักถึงความซับซ้อนที่ดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเครื่องมือทางเทคโนโลยีที่อาจจะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนสภาพสังคมในทุกมิติ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ หรือ วัฒนธรรมเป็นต้น นอกจากนี้ Thomas (2017) ยังมองว่าผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นก็คือ ระบบทุนนิยมแบบก้าวหน้า ซึ่งเป็นสังคมที่มีการแข่งขันและแก่งแย่งผลประโยชน์อย่างสูงลิ่ว มีการสร้างค่านิยมใหม่โดยกลุ่มผู้มีอำนาจกระตุ้นให้มนุษย์ใช้นวัตกรรมทางเทคโนโลยีในการเสริมสร้างศักยภาพของตนเองในการดำรงชีวิต ให้กลายเป็นประชากรที่มีคุณภาพ ซึ่งสภาพสังคมดังกล่าวมิได้นำพาไปสู่การสร้างค่านิยมและวิถีชีวิตที่หลากหลายแต่อย่างใด เพราะวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกคนจะถูกบีบบังคับให้จำนนต่อค่านิยมใหม่ทั้งสิ้น โดยที่ผู้อาศัยจะถูกหว่านล้อมให้แสวงหาหนทางในการพัฒนาตนเองเป็นประชากรที่มีคุณภาพเพื่อตอบสนองระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าที่ถูกกำหนดโดยกลุ่มผู้มีอำนาจ ในทำนองเดียวกัน Matthew R. Francis (2023) ตระหนักว่านโยบายการตั้งนิคมอวกาศที่นำเสนอโดยกลุ่มบริษัทเอกชน อาจจะไม่ได้เป็นการสร้างสังคมอุดมคติแบบอิสรนิยม (libertarian utopia)[4] แต่อาจจุดชนวนให้เกิดสังคมดิสโทเปียหรือการปกครองในรูปแบบเผด็จการผ่านระบอบเศรษฐยาธิปไตย ซึ่งมีโครงสร้างทางสังคมที่ถูกควบคุมโดยกลุ่ม

คนที่มีอำนาจทางการเงิน ในขณะที่สถานภาพของผู้อาศัยในนิคมอวกาศจะดำรงอยู่ในรูปแบบแรงงานตามสัญญา (indentured servitude) ซึ่งรัฐบาลจากโลกมิอาจสามารถเข้ามาก้าวก่ายหรือยุ่มย่ามกิจการภายในบริษัทเอกชน เพราะทรัพยากรธรรมชาติและทรัพย์สินทั้งหมดที่ถูกค้นพบในอวกาศจะตกเป็นเอกสิทธิ์ของผู้บุกเบิกหรือผู้ค้นพบ จึงอาจส่งผลให้เกิดการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ กลายเป็นทรัพยากรแรงงานที่ยอมจำนนต่อระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้า และกลายเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นระบบเศรษฐกิจที่สร้างผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มชนชั้นนำหรือผู้มีอำนาจ

กลุ่มคนต่างด้าวหรือกลุ่มนักกวาดขยะอวกาศใน Space Sweepers มิได้แตกต่างจากแรงงานตามสัญญามากนัก ซึ่งเผยให้เห็นถึงความเสี่ยงของการเปลี่ยนผ่านในมุมมองการก่อสร้างที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด นั้นก็คือการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าของนิคมยูทีเอส เพราะคนกลุ่มนี้ล้วนเป็นกลุ่มคนชายขอบที่ถูกมองข้ามอยู่เสมอ ไม่ได้รับสิทธิการคุ้มครองและค่าตอบแทนที่คุ้มค่า คนกลุ่มนี้จึงต้องแสวงหาชิ้นส่วนต่าง ๆ มาประกอบสร้างยานอวกาศเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บกวาดให้ดีมากขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งคือการอาศัยความก้าวหน้าของเครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มศักยภาพของตนเองให้กลายเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี แต่ก็มิอาจสามารถหลุดพ้นจากภาระหนี้สินและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดโดยบริษัทยูทีเอส ฉะนั้น จึงเป็นการเผยให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมของนิคมยูทีเอสที่ขับเคลื่อนด้วยระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้า ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ต้องคอยแข่งขันกันอย่างเอาเป็นเอาตายและแก่งแย่งผลประโยชน์กันเองเพื่อเป็นแรงงานที่มีคุณภาพ โดยมิได้คำนึงถึงความถูกต้องทางศีลธรรม อันส่งผลให้สังคมของกลุ่มคนเหล่านี้เต็มไปด้วยการเอารัดเอาเปรียบ การคดโกงและการฉ้อฉล กลุ่มคนเหล่านี้จึงมิแตกต่างจากการตกเป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจในการขับเคลื่อนระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้า ซึ่งเป็นการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะ

เป็นอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ติดหล่มอยู่กับกับดักวงจรหนี้สิน และตกอยู่ในสภาพแรงงานที่ถูกเขี่ยทิ้งได้ตลอดเวลา

ยิ่งไปกว่านั้น ความเสี่ยงของการเปลี่ยนผ่านในมุมมองการก่อสร้างที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดต่อการลดทอนความเป็นมนุษย์ยังครอบคลุมไปถึงกลุ่มชนชั้นนำด้วยเช่นกัน เพราะคนกลุ่มนี้จำเป็นต้องประพฤติตามโครงสร้างทางสังคมและกฎระเบียบที่ถูกกำหนดโดยซัลลิแวน เพื่อรักษาสิทธิ์ในการเป็นพลเมืองยูทีเอส ยกตัวอย่างกรณีศึกษาของการนำเสนอตัวละครเอกนามว่าแทโฮ แต่เดิมแทโฮเป็นพลเมืองยูทีเอสที่ได้รับการคัดเลือกโดยซัลลิแวน ทั้งนี้เป็นเพราะอัจฉริยภาพในทักษะการบินของแทโฮ แทโฮจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการคนแรกของยานอวกาศ ซึ่งเป็นหน่วยที่คอยปราบปรามกลุ่มคนต่างด้าวที่เดินทางเข้ามาในน่านฟ้ายูทีเอสอย่างผิดกฎหมาย การได้รับสิทธิพลเมืองยูทีเอสของแทโฮจึงเผยให้เห็นถึงการพิจารณาทักษะความสามารถของปัจเจกบุคคลเป็นตัวกำหนดในการชี้วัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ อันเป็นคุณสมบัติของประชากรที่มีคุณภาพที่สามารถสร้างผลประโยชน์ให้กับนิคมยูทีเอสตามอุดมการณ์ของซัลลิแวน หรือกล่าวได้ว่าทักษะและความสามารถของแทโฮเปรียบเสมือนเป็นทรัพยากรแรงงานในการขับเคลื่อนระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้า อย่างไรก็ตาม หลังจากที่แทโฮเลือกที่จะขัดคำสั่งการปราบปรามกลุ่มคนต่างด้าว อันนำไปสู่การอายัดทรัพย์สินทั้งหมดของแทโฮ รวมถึงการปลดเขาออกจากสิทธิพลเมืองยูทีเอส ส่งผลให้เขาถูกเนรเทศจากเขตที่อยู่อาศัยพลเมืองยูทีเอส กลายเป็นบุคคลไร้บ้านและเข้ามาพัวพันกับอบายมุขทั้งหลาย เหตุการณ์ดังกล่าวจึงตอกย้ำให้เห็นถึงข้อจำกัดของการเปลี่ยนผ่านในมุมมองการก่อสร้างที่จุดชนวนให้เกิดสังคมเศรษฐยาธิปไตยนำไปสู่การลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ เนื่องจากสังคมนิคมยูทีเอสให้ความสำคัญต่อบุคลากรที่สร้างผลประโยชน์ให้แก่นิคมอันเกี่ยวพันกับวิสัยทัศน์และอุดมการณ์ส่วนตัวของซัลลิแวน การตัดสิทธิพลเมืองยูทีเอสมิได้แสดงให้เห็นถึงบทลงโทษต่อผู้ที่ขัดคำสั่งเท่านั้น แต่ยังสามารถตีความถึงการสูญเสีย

อัตลักษณ์ของแทโฮที่เป็นพลเมืองยูทีเอสโดยชอบธรรม ส่งผลให้เขาสูญเสียสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ในการเข้าถึงสาธารณูปโภคและสิ่งเอื้ออำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่เขาเคยได้รับ แทโฮจึงกลายเป็นบุคคลชายขอบที่ถูกละทิ้งจากสังคมศูนย์กลาง ราวกับว่าเขามิใช่มนุษย์ที่มีคุณค่าในสายตาของซัลลิแวนอีกต่อไป แต่เป็นเพียงทรัพยากรที่หมดประโยชน์และถูกทอดทิ้งจากสังคม กรณีของแทโฮสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมของนิคมยูทีเอสในรูปแบบดิสโทเปีย ที่อาศัยระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าในการควบคุมชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อาศัย โดยที่คุณค่าความเป็นมนุษย์ถูกผูกมัดกับทรัพยากรแรงงานในการขับเคลื่อนให้สังคมดำเนินไปตามความปรารถนาของซัลลิแวน อันส่งผลกระทบต่อการสูญเสียอัตลักษณ์และศักดิ์ศรีในตัวปัจเจกบุคคล หากผู้ใดมิยอมปฏิบัติตามหรือมีแนวคิดที่ขัดแย้งกับอุดมการณ์ของซัลลิแวนก็จะถูกผลักไสออกจากวิมานสวรรค์ของซัลลิแวนในที่สุด

ยิ่งไปกว่านั้น การนำเสนอนิคมยูทีเอสในฐานะที่เป็นสังคมดิสโทเปียสามารถสำรวจผ่านความบิดเบี้ยวของวิสัยทัศน์และอุดมการณ์ของซัลลิแวนที่เป็นผู้นำชุมชนอีกด้วย นั่นก็คือแผนการทำลายล้างโลกเพื่อพัฒนาเผ่าพันธุ์มนุษย์ ภาพยนตร์เปิดเผยประวัติส่วนตัวของซัลลิแวนว่าเป็นอดีตเหยื่อผู้รอดชีวิตจากสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในขณะที่ครอบครัวของเขาถูกฆ่าอย่างโหดเหี้ยม โศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นกลายเป็นบาดแผลความทรงจำของซัลลิแวน เขาจึงมองว่าธรรมชาติของมนุษย์ล้วนมีพฤติกรรมที่เต็มไปด้วยความเกลียดชังและเห็นแก่ตัวซึ่งต้องถูกกำจัดให้สิ้นซาก ฉากที่ตอกย้ำถึงวิสัยทัศน์และอุดมการณ์อันสุดโต่งของซัลลิแวนนำเสนอผ่านการสนทนาระหว่างเขากับนักข่าวจากโลกในฉากนี้ นักข่าวจากโลกวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของซัลลิแวนที่ละทิ้งประชากรบางส่วนไว้กับโลกหรือการทิ้งขยะอวกาศลงสู่โลกซึ่งเป็นการเพิ่มสารกัมมันตภาพรังสีให้แก่โลก ซึ่งเป็นการกระทำที่เร่งความเสื่อมสลายหรือความตายแก่โลกอย่างทวีคูณ ทั้งนี้ ซัลลิแวนอธิบายว่าเจตนารมณ์ของเขานั้น มิใช่กำไรจากระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าแต่เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเผ่าพันธุ์

มนุษย์ให้ดีขึ้นโดยการทำลายล้างโลกให้สิ้นซาก เพื่อให้เผ่าพันธุ์มนุษย์ที่หลงเหลืออยู่ในนิคมสามารถธำรงเผ่าพันธุ์ตนเองต่อไปได้โดยปราศจากความเกลียดชังและความโลภที่เปรียบเสมือนว่าเป็นเชื้อโรคที่น่ารังเกียจ โดยซัลลิแวนเสียดสีนักข่าวจากโลกด้วยน้ำเสียงที่เย็นชาพร้อมกับอารมณ์ที่รุนแรงว่า (Sung-hee, 2021, 1:08:42)

> *This is your true nature. Greed and hatred are engraved in your DNA . . . You're vile pollutant. You'll crawl into my paradise and infect it with your filth. The world will never be a better place while it's infested with scum like you. My job is to cleanse the infection. The future of humanity depends on it.*

สำหรับซัลลิแวน ถ้าพฤติกรรมเหล่านี้ยังอยู่กับมนุษย์ เขามิอาจสามารถสร้างโลกในสังคมอุดมคติที่สมบูรณ์แบบได้ ทั้งหมดนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการกำหนดเงื่อนไขการคัดกรองพลเมืองยูทีเอสเพื่อมิให้สังคมอุดมคติหรือวิมานสวรรค์ที่ตนเองสร้างขึ้นมาต้องแปดเปื้อน ซัลลิแวนจึงดำเนินแผนการดังกล่าวโดยการใช้ความสามารถพิเศษของกนนิมในการสื่อสารกับนาโนบ็อตเป็นเครื่องมือในการทำลายโลก หรืออีกนัยหนึ่งคือการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อสร้างอาวุธอานุภาพทำลายล้างสูง (Weapon of mass destruction) ในกรณีนี้ เป็นที่สังเกตว่า เจตนารมณ์ของซัลลิแวนมีความสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ว่าด้วยการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อผลักดันวิวัฒนาการเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้มีการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น กล่าวคือ การสลายอัตลักษณ์ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ยึดติดกับดาวเคราะห์โลกด้วยการก่อสร้างโครงสร้างทางสังคมในอวกาศที่เต็มไปด้วยความหลากหลายของวัฒนธรรม ค่านิยมและอัตลักษณ์โดยที่ไม่จำเป็นต้องผูกมัดกับโลกเพียงอย่างเดียว แต่กระนั้นก็เผยให้เห็นถึง

ปัญหาด้านจริยธรรมในวิสัยทัศน์ของซัลลิแวนเช่นกัน เพราะเขาลุ่มหลงอยู่กับการทำลายล้างโลกให้เป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนามนุษย์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเสี่ยงในการใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองเจตนารมณ์ของตนเอง โดยมิได้ตระหนักถึงการนำนวัตกรรมที่ตนเองคิดค้นขึ้นมาแก้ไขปัญหาเพื่อฟื้นฟูหรือรักษาสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของโลกแต่อย่างใด แต่เพื่อทำลายสภาพแวดล้อมแห่งนั้นให้สิ้นซาก ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาด้านจริยธรรมว่าด้วยแนวทางการใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองวิสัยทัศน์และอุดมการณ์ของตนเองอย่างสุดโต่งเท่านั้น โดยปราศจากการคำนึงถึงผลกระทบเชิงลบต่อชีวิตของมนุษย์คนอื่น ๆ กับสิ่งแวดล้อมในระยะยาว เพราะมนุษย์มิได้ดำรงอยู่ในระบบนิเวศตามลำพัง ในขณะที่ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์คือ ซัลลิแวนกับกลุ่มชนชั้นนำที่เป็นพลเมืองยูทีเอสเท่านั้น

ยิ่งไปกว่านั้น กรณีของซัลลิแวนที่เป็นผู้มีอำนาจมากที่สุดในนิคมยูทีเอสสามารถนำมาไตร่ตรองเป็นกระจกที่สะท้อนถึงผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเกี่ยวกับจริยธรรมในการใช้เครื่องมือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อพัฒนามนุษย์ โดยเฉพาะการผูกขาดเทคโนโลยีของบริษัทยักษ์ใหญ่ (Big Tech Monopoly) อาทิ บริษัทเฟสบุ๊ค หรือ กูเกิ้ลที่กระตุ้นพัฒนาการทางเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อคุณภาพชีวิตมนุษย์ในการดำเนินชีวิตประจำวันให้สะดวกสบายมากขึ้น แต่แท้จริงแล้ว บริษัทเหล่านี้ต่างกักเก็บข้อมูลของเหล่าผู้ใช้ (user) เพื่อส่งเสริมอำนาจของกลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งการเข้าถึงข้อมูลเหล่านี้ถูกจำกัดให้เฉพาะกลุ่มที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่นำข้อมูลของผู้ใช้มาสร้างผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง (Miller, Stoller & Teachout, 2020) ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับผลกระทบที่ตามมาเมื่อข้อมูลเกิดการรั่วไหล อาทิ เช่นเหตุการณ์ฐานข้อมูลรั่วไหลของบริษัทเฟสบุ๊ค ที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 2019 ที่ข้อมูลส่วนตัวของบัญชีผู้ใช้จำนวน 533 ล้านถูกละเมิดและเผยแพร่บนฟอรั่มแฮ็กเกอร์ที่สร้างความหวาดระแวงให้แก่ประชาชนทั่วโลก (Dellinger, 2021) หรือการใช้แอปพลิเคชันติ๊กต็อกที่สร้างความบันเทิงให้

กับมนุษย์ก็มีแนวโน้มที่จะถูกสอดแนมโดยรัฐบาลจีนและสามารถเข้าถึงข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ใช้เช่นกัน (Fung, 2023) กรณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเสี่ยงทางจริยธรรมของการพัฒนาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอาจมิได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ แต่เป็นการพัฒนาเพื่อสร้างผลประโยชน์ให้กับรัฐบาลหรือชนชั้นนำที่อาจใช้เทคโนโลยีในการรวบรวมข้อมูลเพื่อการสอดแนมและควบคุมประชาชนของตนเอง โดยที่ไม่ได้รับความยินยอมจากบุคคลนั้น ในขณะเดียวกัน กรณีของซัลลิแวนเลือกที่จะทำลายโลกแทนที่จะหาทางฟื้นฟู ก็สะท้อนถึงปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเช่นกัน โดยเฉพาะประเด็นขยะอวกาศที่เกิดจากพัฒนาการทางเทคโนโลยีทางอวกาศโดยโครงการนาซ่า ที่มีการเปิดเผยว่ามีขยะอวกาศจำนวน 80 ล้านตันที่กลายเป็นมลพิษชั้นบรรยากาศของโลกส่งผลให้ชั้นโอโซนถูกทำลาย (Environment+ Energy Leader, n.d.) ซึ่งอาจเป็นการทำลายระบบนิเวศของโลกในทางอ้อม กรณีดังกล่าวจึงสามารถเชื่อมโยงถึงประเด็นทางจริยธรรมของแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ต่อการพัฒนามนุษย์ที่ส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมในเวลาเดียวกัน ซึ่งอาจนำพาไปสู่การตั้งคำถามของแนวทางการใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีที่ปราศจากความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในอวกาศและอาจมีแนวโน้มเป็นภัยคุกคามหวนกลับมาทำลายมนุษย์ในภายภาคหน้า

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น การนำเสนอตัวละครของซัลลิแวนที่เป็นผู้ก่อสร้างสังคมอุดมคติในอวกาศจนกลายเป็นสังคมดิสโทเปีย สามารถนำมาวิพากษ์ข้อจำกัดของแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ที่มีความทะเยอทะยานและเชื่อมั่นอย่างสุดโต่งในศักยภาพของมนุษย์ในการอาศัยเครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อกำหนดชะตากรรมและทิศทางการดำเนินชีวิตของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ถึงแม้ว่ามนุษย์อาจจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากสังคมที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด แต่ความเสี่ยงในเชิงปฏิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นนั้น คือการเปิดช่อง

ทางให้กลุ่มชนชั้นนำที่มีสิทธิ์ในการควบคุมเครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อกำหนดการดำรงชีวิตของมนุษย์คนอื่น ซึ่งมิได้นำมาสู่ความหลากหลายของอัตลักษณ์ทางสังคมแต่อย่างใด แต่กลับจุดชนวนให้เกิดระบบทุนนิยมที่ก้าวหน้าที่ลดทอนคุณค่าของผู้อาศัยให้กลายเป็นเพียงทรัพยากรแรงงานเท่านั้น ในทำนองเดียวกัน ความปรารถนาของซัลลิแวนในการทำลายล้างโลกโดยมองว่าเป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่เผ่าพันธุ์มนุษย์ สามารถพินิจถึงความเสี่ยงของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ถูกดัดแปลงให้กลายเป็นอาวุธอานุภาพทำลายล้างสูงที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาว โดยที่สถานภาพของโลกถูกลดทอนให้กลายเป็นเสมือนวัตถุที่ไร้ค่า (obsolete object) ที่ควรถูกละทิ้งมากกว่าได้รับการเยียวยา ซึ่งเผยให้เห็นถึงภัยอันตรายของแนวคิดมนุษย์เป็นศูนย์กลางที่แอบแฝงอยู่ในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างเพราะเป็นการคำนึงถึงการสร้างผลประโยชน์ของมนุษย์มากกว่าความเป็นอยู่ของระบบนิเวศบนโลก นอกจากนี้ กรณีของซัลลิแวนสามารถนำมาสำรวจเพื่อทบทวนถึงข้อจำกัดในการนิยาม “วิวัฒนาการ” ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์อย่างเป็นรูปธรรม เพราะวิวัฒนาการอาจมิได้หมายถึงการพัฒนาสู่คุณภาพชีวิตที่ดีเสมอไป และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็อาจมิได้สร้างคุณภาพชีวิตให้แก่มนุษย์ทุกคน พร้อมทั้งมนุษย์แต่ละคนย่อมมีความเห็นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่ดีแตกต่างกัน อันนำไปสู่การตั้งคำถามว่าทิศทางของวิวัฒนาการที่ขับเคลื่อนโดยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีภายใต้บทบาทของมนุษย์ที่เป็นศูนย์กลางจะนำไปสู่การพัฒนาเผ่าพันธุ์มนุษย์โดยรวมหรือเป็นเพียงการสร้างผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มผู้มีอำนาจเท่านั้น

กลุ่มลูกเรือวิกตอรี่และกนนิม: พัฒนาการทางเทคโนโลยีกับภาวะอยู่ร่วมกัน

ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่และการนำเสนอตัวละครกนนิมที่มีความสามารถในการสื่อสารกับนาโนบ็อตที่ล่องลอยอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศ ถือว่าเป็นประเด็นที่ควรได้รับความสนใจอย่างมาก หากพิจารณาแล้วสามารถตีความได้ว่า ภาพยนตร์เผยให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัย ซึ่งแตกต่างจากแนวทางของซัลลิแวน แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยของกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่และกนนิมขับเคลื่อนด้วยความร่วมมือ (cooperation) การปรับตัว (adaptation) และการดำรงอยู่ร่วมกัน (coexistence) กับระบบสายสัมพันธ์ชีวิตในอวกาศที่ไม่เพียงแต่กอบกู้ศักดิ์ศรีและคืนคุณค่าความเป็นมนุษย์ให้แก่ตนเอง แต่ยังรวมไปถึงการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมให้แก่โลก การดำเนินวิถีชีวิตในรูปแบบดังกล่าวจึงเป็นการตอกย้ำถึงความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกัน (symbiotic relationships) [5] ที่มิได้ดำรงอยู่ภายในกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่เท่านั้น แต่ขยายไปถึงการเสริมสร้างปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในอวกาศโดยอาศัยบทบาทของความก้าวหน้าของเครื่องมือทางเทคโนโลยีที่มีกนนิมเป็นสื่อกลาง ซึ่งเป็นการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยอย่างปรองดอง โดยที่ต่างฝ่ายต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกันมากกว่าการส่งเสริมอำนาจของมนุษย์ในฐานะผู้ครอบครอง อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของสิ่งแวดล้อมในกระบวนการนี้

ยานวิกตอรี่คือยานที่กลุ่มลูกเรือใช้ในการเก็บกวาดขยะอวกาศในน่านฟ้าของยูทีเอส เพื่อนำมาแลกกับเงินค่าตอบแทนจากบริษัทยูทีเอส ซึ่งยานได้รับการดัดแปลงและปรับปรุงโดยกลุ่มลูกเรือให้มีประสิทธิภาพเหนือกว่ายานกวาดขยะอวกาศลำอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรวดเร็วในการเคลื่อนไหว หรือประสิทธิภาพของเครื่องยนต์ในการเก็บกวาดขยะอวกาศที่มีขนาดใหญ่ ยานวิกตอรี่จึงเปรียบเสมือนเป็นเทคโนโลยีที่ได้รับการพัฒนาเพื่อเอาชนะความท้าทายในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในอวกาศและสร้างผลประโยชน์

ให้แก่ลูกเรือ อย่างไรก็ตาม ยานวิกตอรี่อาจมิได้เป็นเพียงยานพาหนะหรือเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์อย่างเดียว แต่เป็นสถานที่พำนักหรือสิ่งแวดล้อมสำหรับกลุ่มลูกเรือวิกตอรี่ที่อาศัยร่วมกันในอวกาศ ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือ การปรับตัวและการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างปรองดอง ถึงแม้ว่าในช่วงแรกของเนื้อเรื่อง ลูกเรือแต่ละคนต่างคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัวอันนำพาไปสู่การทะเลาะเบาะแว้ง แต่ก็มิอาจปฏิเสธได้ว่ายานวิกตอรี่เป็นพื้นที่ที่ลูกเรือแต่ละคนดำเนินชีวิตและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน การดำรงอาศัยในสิ่งแวดล้อมแห่งนี้จึงเปิดช่องทางให้กลุ่มลูกเรือปฏิบัติและทำกิจกรรมต่าง ๆ จนมีประสบการณ์ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว โดยที่กลุ่มลูกเรือต้องพึ่งพาอาศัยความแตกต่างของทักษะและความสามารถพิเศษของแต่ละบุคคลในการเอาชนะความท้าทายในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของอวกาศ ไม่ว่าจะเป็นทักษะการบินของแทโฮ ทักษะทางสติปัญญาอันชาญฉลาดและความเป็นผู้นำของกัปตันจาง ทักษะในการควบคุมและดูแลระบบกลไกเครื่องจักรของไทเกอร์พัค และทักษะในการเก็บกวาดขยะอวกาศของบั๊บส์ ซึ่งแต่ละสมาชิกล้วนมีความสามารถและทักษะที่เป็นเอกลักษณ์ ถ้าหากปราศจากสมาชิกคนใดคนหนึ่ง ประสบการณ์ร่วมภายในยานวิกตอรี่ก็จะถูกบั่นทอนและส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของพวกเขาที่มีความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันอย่างแน่นแฟ้น

ความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันมักได้รับการอธิบายในแวดวงนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างสองสิ่งมีชีวิตที่ต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการดำรงอาศัยอยู่ภายในสิ่งแวดล้อมแห่งนั้น เกิดการสมานฉันท์จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ หรือเกิดความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันยังได้รับการประยุกต์ในศาสตร์อื่น ๆ เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา หรือจิตวิทยา เพื่ออธิบายถึงกลไกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม Bruce Wilson (2013) กล่าวว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สามารถแบ่งแยกออกมาได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง (vertical relationship) กล่าวคือ

ความสัมพันธ์ที่บุคคลหนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าบุคคลหนึ่ง ซึ่งนำพาไปสู่การควบคุมวิถีชีวิตและพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ ซึ่งมักนำพาไปสู่การแข่งขันและการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ในขณะที่ประเภทที่สองคือความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) หรือความสัมพันธ์แบบฉันเพื่อน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่แต่ละบุคคลสามารถธำรงอัตลักษณ์ของตนเอง มีอำนาจและความรับผิดชอบเท่าเทียมกัน ปราศจากเงื่อนไขและอคติ เน้นความปรองดอง ความเคารพและการยอมรับ ซึ่งมิจำเป็นต้องมีผู้นำหรือผู้ตามแต่อย่างใด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความเลื่อนไหลและมีแนวโน้มที่จะสามารถพัฒนาอย่างเป็นธรรมชาติ

เมื่อนำมาพินิจความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่ การดำรงอาศัยในยานวิกตอรี่เอื้อให้ลูกเรือแต่ละคนแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบตามทักษะความสามารถของตนเองอย่างเท่าเทียม ถึงแม้ว่ากัปตันจางหรือแทโฮมักจะได้รับบทบาทเป็นผู้นำหรือผู้ควบคุมยาน แต่เป็นที่สังเกตว่าสถานะของลูกเรือแต่ละคนล้วนเท่าเทียมกัน ต่างให้ความเคารพและห่วงใยซึ่งกันและกัน สังเกตได้จากฉากที่ลูกเรือแต่ละคนบอกความรู้สึกในใจของตนเองที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความรัก ความห่วงใยและความเคารพ ในขณะที่ขับยานเพื่อหลอกล่อซัลลิแวนสู่จุดลากรานเจียน (Lagrangian Point) ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งรวมนาโนบ็อตอันตราย โดยแทโฮกล่าวว่า “Flying with you has been a great honor” (Sung-hee, 2021, 2.01.00). ส่วนไทเกอร์พัคกล่าวว่า “You guys are the best team I ever had. And my best friends” (Sung-hee, 2021, 2.01.06). ท้ายที่สุดบั๊บส์ก็กล่าวว่า “You guys know I love you, right?” (Sung-hee, 2021, 2.01.10). จากข้อความดังกล่าวเผยให้เห็นความสัมพันธ์แบบฉันเพื่อนของกลุ่มลูกเรือวิกตอรี่ที่ดำรงอยู่ภายในส่วนลึกของจิตสำนึกที่มีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้น สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง (sense of belonging) กลายเป็นครอบครัวภายในยานวิกตอรี่ โดยที่ลูกเรือต่างมีประสบการณ์และความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว จนกลายเป็นหมู่คณะที่ไม่สามารถพรากจากกันได้

ฉะนั้น ความสัมพันธ์แบบฉันเพื่อนส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มลูกเรือ โดยที่การมีส่วนร่วมของแต่ละคนช่วยเสริมสร้างและเพิ่มพูนความผูกพันต่อกันและกัน อันนำพาไปสู่อิสรภาพในการดำเนินวิถีชีวิตของตนเอง อย่างเช่น บั๊บส์ที่เป็นหุ่นยนต์เสียงเพศชาย แต่มีความปรารถนาที่จะแปลงโฉมร่างกายของตนเองให้กลายเป็นผู้หญิง หรือ ไทเกอร์พัค อดีตพ่อค้ายาที่แม้ว่าภายนอกจะมีรูปลักษณ์เฉกเช่นอันธพาลท้องถิ่น แต่กลับมีความอ่อนโยนและปรารถนาที่จะช่วยเหลือและดูแลกนนิมเปรียบเสมือนว่าเป็นหลานของเขา ซึ่งแตกต่างจากความสัมพันธ์ในแนวดิ่งที่เน้นการควบคุมและการครอบงำโดยบุคคลหนึ่งที่นำไปสู่การขัดขวางความเป็นอิสรภาพของแต่ละบุคคลเฉกเช่นทัศนคติของซัลลิแวนที่มองกนนิมเป็นเพียงแค่เครื่องมือเพื่อสร้างผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าที่จะเป็นมนุษย์ การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในรูปแบบของกลุ่มลูกเรือวิกตอรี่จึงเปรียบเสมือนเป็นการตอบโต้แนวทางการเปลี่ยนที่อยู่อาศัยของซัลลิแวน กล่าวคือ ในขณะที่ซัลลิแวนอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อก่อสร้างสังคมอุดมคติและเสริมสร้างอำนาจความเป็นผู้นำให้แก่ตนเอง กลุ่มลูกเรือวิกตอรี่อาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการสานสัมพันธ์ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่สิ่งแวดล้อมภายในยานสามารถมอบประสบการณ์ อารมณ์ และความรู้สึกผูกพัน จนนำพาไปสู่ความร่วมมือ การอยู่ร่วมกัน และการปรับตัวกับการดำรงอาศัยในอวกาศได้อย่างยืดหยุ่น โดยที่บทบาทของทุกคนสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและนำไปสู่การสนับสนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยที่ให้ความสำคัญกับการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อปกปักรักษาและการปรับตัวอย่างสร้างสรรค์

ถัดไป กนนิมถือว่าเป็นหนึ่งในตัวละครสำคัญต่อการดำเนินเรื่องราวในภาพยนตร์เป็นอย่างมาก โดยที่ภาพยนตร์ได้เผยให้เห็นถึงรูปแบบการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยที่มุ่งเน้นการปกปักรักษา การฟื้นฟู และสร้างความตระหนักต่อ

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่สามารถส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ที่สามารถนำพาไปสู่การเสริมสร้างความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอย่างแนบแน่น ใน *Space Sweepers* กนนิมเป็นเด็กพิการที่เกิดมาพร้อมกับโรคประจำตัวที่ทำลายระบบประสาท พ่อของเธอนามว่าคังฮยองอู (Kang Hyeon-u) นักวิจัยและผู้พัฒนานาโนบ็อตจึงได้ฉีดนาโนบ็อตที่ได้รับการพัฒนาและตั้งโปรแกรมไว้อย่างละเอียดเข้าไปในร่างกายของลูกสาวตนเอง เพื่อฟื้นฟูร่างกายเธอให้กลับมาเป็นดั่งปกติ แต่ผลพวงจากการรักษาที่ฮยองอูคาดมิถึงก็คือ กนนิมสามารถสื่อสารกับนาโนบ็อตที่ล่องลอยอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ โดยที่เธอมีความสามารถในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่กำลังเสื่อมสลาย กลายเป็นปาฏิหาริย์ในสายตาของมนุษย์ เมื่อพิจารณาถึงปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นกับกนนิม มีความเป็นไปได้ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความเลือนรางระหว่างจินตนิมิต (fantasy) กับวิทยาศาสตร์ในการดำเนินเนื้อเรื่อง เพราะไม่มีใครล่วงรู้ถึงสาเหตุที่กนนิมสามารถสื่อสารกับนาโนบ็อตได้ แม้แต่คังฮยองอูที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านนาโนบ็อตเทคโนโลยีก็มิอาจสามารถอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างเป็นเหตุเป็นผล จากความเลือนรางดังกล่าวองค์ประกอบทางด้านวิทยาศาสตร์เผยให้เห็นถึงความสามารถของมนุษย์ในการอาศัยทักษะทางปัญญาเพื่อยกระดับสมรรถภาพของเผ่าพันธุ์ตนเอง ในขณะที่องค์ประกอบทางด้านจินตนิยมเผยให้เห็นถึงความลึกลับของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติต่าง ๆ ในจักรวาลที่มนุษย์ยังมิอาจล่วงรู้ ซึ่งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็มิอาจสามารถมอบคำตอบอย่างเป็นเหตุเป็นผล เปรียบเสมือนเป็นการตอกย้ำตำแหน่งของมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลที่ยังคงมีปริศนาอีกหลากหลายประการที่มนุษย์มิอาจล่วงรู้

ปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาทบทวนถึงความคาดหวังของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ โดยเน้นให้เห็นว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่ควรเป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์ใช้เพื่อ

ควบคุมหรือครอบงำสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยมิอาจสามารถปฏิเสธความสำคัญของบทบาทสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตมนุษย์ด้วยเช่นกัน เมื่อนั้น การนำเสนอบทบาทของกนนิมจึงนำมาพินิจถึงผลลัพธ์จากการทำงานร่วมกันระหว่างความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มนุษย์ และสิ่งแวดล้อมที่ต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างแน่นแฟ้น จนนำพาไปสู่การเสริมสร้างความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกัน โดยที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีช่วยให้มนุษย์สามารถทำความเข้าใจและรู้จักปรับตัวต่อความซับซ้อนของกลไกตามธรรมชาติของจักรวาลที่เต็มไปด้วยเงื่อนไขและความพิศวงต่าง ๆ ฉะนั้นรูปแบบการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อพัฒนามนุษย์จึงควรดำเนินไปอย่างพิถีพิถันที่คำนึงถึงการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมที่มีสถานะเทียบเท่ากับมนุษย์ และสามารถนำไปสู่การฟื้นฟูและการรักษาสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในระยะยาว

ทั้งนี้ เป็นที่สังเกตว่าตัวละครกนนิมมีความลื่นไหลทางบทบาท (fluid character) เป็นอย่างมาก ซึ่งนำมาสู่การตั้งคำถามต่อประเด็นด้านจริยธรรมเกี่ยวกับการควบคุมและการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัย โดยที่สารัตถะของเครื่องมือทางเทคโนโลยีที่มิได้ดำรงสถานะเป็นกลางแต่อย่างใด จากภาพยนตร์ ความสามารถพิเศษของเธอสามารถนำมาใช้เป็นอาวุธอานุภาพทำลายล้างสูงหรือนำมาฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในขณะเดียวกัน ด้วยประการนี้ จึงกลายเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดการชิงตัวกนนิมระหว่างซัลลิแวนกับกลุ่มขบวนการต่อต้านนามว่าจิ้งจอกดำ (black fox) ที่มีความปรารถนาในการพึ่งพาความสามารถพิเศษของเธอมาฟื้นฟูโลก ถ้าหากกนนิมอยู่ภายใต้การควบคุมของซัลลิแวน สถานะของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะกลายเป็นเพียงเครื่องมือหรืออุปกรณ์ภายใต้การควบคุมโดยมนุษย์เพื่อแสวงหาผลประโยชน์เพื่อเสริมสร้างอำนาจของตนเอง โดยปราศจากการคำนึงถึงปัญหาเชิงจริยธรรมต่อเผ่าพันธุ์มนุษย์และสิ่งแวดล้อม ในทางกลับกัน ถ้าหากกนนิมใช้ความสามารถพิเศษของตนเอง

โดยปราศจากการถูกชักนำ จะเผยให้เห็นถึงการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอย่างปรองดอง โดยที่เครื่องมือทางเทคโนโลยีสามารถนำมาประยุกต์ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสังเกตได้จากเจตจำนงของกนนิมในการใช้ความสามารถพิเศษของตนเองเพื่อฟื้นฟูต้นมะเขือเทศที่เหี่ยวเฉาในยานวิกตอรี่หรือความปรารถนาที่จะฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของโลกให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อีกครั้งในตอนจบ

จากที่กล่าวมานั้น ผลกระทบทางเทคโนโลยีล้วนขึ้นอยู่กับเจตนารมณ์และจุดมุ่งหมายของผู้ใช้ทั้งสิ้น ถ้าหากเครื่องมือทางเทคโนโลยีถูกใช้และควบคุมเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์เพียงอย่างเดียว โดยมิได้คำนึงปัญหาด้านจริยธรรม ก็อาจสามารถส่งผลกระทบอย่างร้ายแรงในภายภาคหน้า ในขณะเดียวกัน ถ้าหากมนุษย์ตระหนักถึงปัญหาด้านจริยธรรมและใช้เครื่องมือทางเทคโนโลยีได้นำมาเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม เสริมสร้างและรักษาสายสัมพันธ์ชีวิตหรือระบบนิเวศ ก็อาจจะสามารถนำพาไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน ทั้งนี้ ในเมื่อกนนิมไม่ได้ถูกควบคุมโดยซัลลิแวน ความสามารถของเธอในการสื่อสารกับนาโนบ็อตเผยให้เห็นถึงการทำงานร่วมกัน โดยที่ทั้งสองฝ่ายสร้างประโยชน์ร่วมกัน กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศอวกาศ ซึ่งเป็นการสร้างความตระหนักถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งและมิอาจดำรงอยู่แยกออกจากกันได้ ดังนั้น การสำรวจความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีภายในตัวกนนิม นำมาสู่การพินิจแนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้รับการนำมาประยุกต์เพื่อพัฒนาเผ่าพันธุ์มนุษย์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมไปอย่างควบคู่กัน โดยที่สถานะของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นเสมือนสะพานที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมให้แน่นแฟ้น มากกว่าที่จะเป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่ถูกใช้เพื่อบรรลุความต้องการของมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยจำเป็นต้องตระหนักถึงสถานะของ

มนุษย์ที่เป็นเพียงองค์ประกอบส่วนหนึ่งของสายสัมพันธ์ชีวิต ซึ่งการอาศัยเครื่องมือทางเทคโนโลยีต้องมิเพียงนำมาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์เท่านั้น แต่ต้องพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติควบคู่ไปอย่างพร้อมเพรียงกัน หรืออีกนัยหนึ่งคือการค้ำจุนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกัน

ต่อมา ภาพยนตร์มิได้บอกเล่าถึงต้นกำเนิดของนาโนบ็อตแต่อย่างใด เพียงแต่นำเสนอว่าเป็นสสารที่ล่องลอยอยู่ในอวกาศเท่านั้น ภาพยนตร์จำแนกนาโนบ็อตเป็นสองประเภทกล่าวคือ นาโนบ็อตตามธรรมชาติที่ล่องลอยอยู่ในอวกาศ หากเกิดการรวมตัวจำนวนมากจะเกิดกลายเป็นมวลสนามนาโนบ็อตอันตรายที่ดำรงอยู่ในจุดลากรานเจียน ซึ่งมีความสามารถในการกัดกร่อนยานที่หลงเข้าไปอย่างราบคาบ ในขณะที่อีกประเภทคือนาโนบ็อตที่ได้รับการดัดแปลงและตั้งโปรแกรมโดยมนุษย์เพื่อนำมาฟื้นฟูสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ที่กำลังล้มตาย หากวิเคราะห์ถึงสารัตถะของนาโนบ็อต สามารถตีความได้ว่านาโนบ็อตเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศในอวกาศที่ดำรงอยู่อย่างเป็นธรรมชาติ เพียงแต่ได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการทางเทคโนโลยีเพื่อนำมาประยุกต์กับการปรับเปลี่ยนสมรรถภาพของมนุษย์ควบคู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ การนำเสนอความสำคัญของบทบาทนาโนบ็อตในภาพยนตร์จึงเป็นการเผยให้เห็นถึงการสลายขั้วตรงข้ามระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัย ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับความซับซ้อนและเงื่อนไขเกี่ยวกับกลไกการทำงานตามธรรมชาติของนาโนบ็อตที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในอวกาศ ถึงแม้ว่านาโนบ็อตจะได้รับการดัดแปลงให้กลายเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ แต่มนุษย์ก็มิอาจสามารถควบคุมนาโนบ็อตได้ทั้งหมด โดยเฉพาะนาโนบ็อตในจุดลากรานเจียนที่ปฏิเสธการถูกควบคุมโดยมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเป็นการวิพากษ์ว่ามนุษย์มิได้ดำรงสถานะเป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่มีอำนาจในการควบคุมสิ่งแวดล้อมแต่อย่างใด ในทางกลับกัน ต้องเป็นฝ่ายมนุษย์เสียด้วยซ้ำที่ต้องปรับตัวเพื่อ

ดำรงอาศัยควบคู่ไปกับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในอวกาศ อันนำไปสู่การตระหนักถึงสถานภาพของมนุษย์ที่ดำรงอยู่เป็นส่วนหนึ่งของสายสัมพันธ์ในระบบนิเวศอวกาศ มีการใช้ความก้าวหน้าของเครื่องมือทางเทคโนโลยีเพื่อสื่อสารกับสิ่งแวดล้อมอย่างปรองดอง

หากพิจารณาแล้ว สามารถตีความได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างกนนิมดำเนินในรูปแบบของการสื่อสารเพื่อเจรจากับสิ่งแวดล้อมเสียมากกว่า โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างกนนิมกับนาโนบ็อตได้รับการตอกย้ำจากการอธิบายในภาพยนตร์ (Sung-hee, 1.10.49, 2021) ว่า “The nanobots repaired the nerves, and Dorothy was able to walk again. But the real miracle would come later. The nanobots and Dorothy were programmed to send signals to each other. But the nanobots went further and started talking to bots outside her body, too.” จากคำอธิบายดังกล่าว ชี้ชัดว่านาโนบ็อตอาศัยร่างกายของกนนิมเป็นตัวกลางในการสื่อสารกับนาโนบ็อตที่ล่องลอยอยู่ในอวกาศ อันเป็นการเผยให้เห็นถึงการสื่อสารระหว่างตัวละครที่เป็นมนุษย์ (human actor) กับตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human actor) โดยที่ต่างฝ่ายต่างตอบสนองซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะเป็นการสื่อสารในรูปแบบสั่งการ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นาโนบ็อตอาจมิได้เป็นเพียงสสาร แต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ดำรงเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศอวกาศ มีอัตตาณัติ (autonomy) เป็นของตนเอง และมีศักยภาพตามธรรมชาติในการฟื้นฟูและเยียวยาสิ่งมีชีวิตตั้งแต่แรกอยู่แล้ว เพียงแต่อาจจำเป็นต้องได้รับการชี้แนะโดยมนุษย์เป็นสื่อกลาง หากเป็นเช่นนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยด้วยนาโนบ็อตมิได้เกิดจากการควบคุมหรือสั่งการโดยกนนิม แต่เกิดจากการสื่อสารระหว่างกันอย่างปรองดอง โดยที่นาโนบ็อตปรับตัวและตอบสนองความปรารถนาของกนนิมเพียงเท่านั้น

บทบาทของกนนิมจึงมิได้เป็นเพียงตัวแทนของพัฒนาการเครื่องมือทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็น

ถึงจริยธรรมในการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยที่ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์รูปแบบภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หรืออีกนัยหนึ่งคือการพึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยที่นาโนบ็อตมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและการเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ กนนิมจึงเป็นเสมือนตัวแทนของบริบทของการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อสานสัมพันธ์ภาวะอยู่ร่วมกันอย่างปรองดองระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่นำมาสู่การเสริมสร้างความร่วมมือ การปรับตัวและการดำรงอยู่ร่วมกันมากกว่าการควบคุม กล่าวคือมนุษย์มิได้มีสถานะเหนือกว่าและควบคุมธรรมชาติโดยสมบูรณ์ แต่ต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวและพึ่งพากลไกธรรมชาติเพื่อการอยู่ร่วมกันที่ยั่งยืน ฉะนั้น จากที่กล่าวมาทั้งหมด เมื่อวิเคราะห์ประเด็นความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันที่ดำรงอยู่ในกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่และความสามารถพิเศษของกนนิมจะสามารถเผยให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในอีกรูปแบบหนึ่งที่สามารถรักษาคุณค่าความเป็นมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืน อันนำไปสู่การตั้งข้อพิจารณาว่า แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยเพื่อวิวัฒนาการมนุษย์อาจมิจำเป็นต้องดำเนินการผ่านการควบคุมหรือการครอบงำเพียงอย่างเดียว แต่สามารถดำเนินผ่านการดำรงอยู่ร่วมกันและการปรับตัวเข้าหากันซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อความเป็นมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในเวลาเดียวกัน

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป จากการสำรวจภาพยนตร์เรื่องนี้เผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์กับการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยผ่านการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อวิวัฒนาการมนุษย์สู่สภาพการเปลี่ยนผ่าน โดยที่มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากการดำรงอาศัยในอวกาศ แต่กระนั้นก็อาจมีความเสี่ยงที่จะส่งผลกระทบเชิงลบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในระยะยาวเช่นกัน ซึ่งสามารถสำรวจได้จากกรณีการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการก่อสร้างโดยซัลลิแวนที่แม้ว่ามนุษย์จะสามารถดัดแปลงสิ่ง

แวดล้อมในอวกาศ เพื่อประกอบสร้างสังคมในอุดมคติ ให้กลายเป็นสถานที่รองรับประชากรมนุษย์ที่อพยพจากโลกที่อาจจะเสื่อมสลายในอนาคต แต่ในขณะเดียวกัน ก็เปิดช่องให้เกิดโครงสร้างสังคมในรูปแบบดิสโทเปียที่ถูกควบคุมโดยกลุ่มชนชั้นนำหรือกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเงินที่มีการสอดแทรกอุดมการณ์อันบิดเบี้ยวและส่งผลกระทบต่อการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้อาศัยและการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อม เมื่อเป็นเช่นนั้น แนวทางการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยในมุมมองการดำรงอาศัยจึงเข้ามามีบทบาทในการทบทวนวิสัยทัศน์ของกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ว่าด้วยการใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อขยับขยายถิ่นฐานสู่อวกาศ โดยพัฒนามนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างควบคู่กันเฉกเช่นกรณีของกลุ่มลูกเรือยานวิกตอรี่และความสามารถพิเศษของกนนิมในการสื่อสารกับนาโนบ็อต ฉะนั้น การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยอาจมิใช่การอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่เผ่าพันธุ์มนุษย์เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงการส่งเสริมความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยมนุษย์ต้องรู้จักที่จะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมเพื่อหลีกเลี่ยงความเสี่ยงต่อการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์และความเสื่อมสลายของระบบนิเวศในระยะยาว ในที่สุดแล้ว ถ้าหากเปรียบเทียบจักรวาลอันกว้างใหญ่ที่เต็มไปด้วยความลึกลับและความซับซ้อนมากมาย ไม่ว่าจะในมิติของเวลาหรือพื้นที่ที่ต่างมีเงื่อนไขและกลไกการทำงานตามธรรมชาติเป็นของตัวเอง เผ่าพันธุ์มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีสถานะเป็นส่วนหนึ่งของสายสัมพันธ์ชีวิตเฉกเช่นสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ หากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อวิวัฒนาการมนุษย์สู่สภาพการเปลี่ยนผ่านโดยการเปลี่ยนผ่าน ที่อยู่อาศัยสามารถเกิดขึ้นในอนาคต มนุษย์จำเป็นต้องโอบรับความรู้และบทเรียนต่าง ๆ จากธรรมชาติ นำมาประยุกต์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์อย่างมีจริยธรรมพร้อมกับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม ด้วยการให้คุณค่ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในฐานะที่มีความสัมพันธ์ทางชีวภาพกับมนุษย์โดยมิอาจแยกออกจากกันได้

เชิงอรรถ

[1] บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “แนวคิดทรานส์-ฮิวแมนนิสม์กับการขยายนิคมสู่อวกาศในบันเทิงคดีและเกมแนววิทยาศาสตร์ร่วมสมัย” (Transhumanism and Settlement Expansion to Space in Contemporary Science Fiction and Game)

[2] บทความวิจัยชิ้นนี้เลือกใช้ภาษาไทยจากคำว่า “Transhumanism” เป็นคำทับศัพท์ คือ “ทรานส์ฮิวแมนนิสม์” โดยอิงตามบทความ *Transhumanism, มนุษย์ภาวะและมานุษยวิทยา* (2565) ในฐานข้อมูลของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (ดูเพิ่มเติมใน วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์, 2565)

[3] คำว่า “การเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัย” มิได้เป็นคำที่ใช้อย่างเป็นทางการในกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ แต่ผู้วิจัยเลือกใช้คำดังกล่าวเพื่อสะท้อนถึงความปรารถนาของกลุ่มแนวคิดนี้ในการก้าวข้ามขีดจำกัดในประเด็นการดำรงอาศัยในดาวเคราะห์โลก โดยอ้างอิงจากคำประกาศกลุ่มแนวคิดทรานส์ฮิวแมนนิสม์ (ดูเพิ่มเติมใน Humanity+, n.d.)

[4] ผู้เขียนแปลคำว่า “Libertarian” เป็น “อิสรนิยม” โดยอ้างอิงจาก “อ่านบทความ : อิสรนิยมฝ่ายขวา (right-libertarian) คืออะไร” นำเสนอโดยรายการ The Daily Dose ของสำนักข่าวช่อง Voice Tv ที่มี ม.ล.ณัฏฐกรณ์ เทวกุลเป็นผู้ดำเนินรายการ

[5] ผู้วิจัยแปล “symbiotic relationship” เป็นภาษาไทยว่า “ความสัมพันธ์แบบภาวะอยู่ร่วมกัน” โดยอิงตามราชบัณฑิตยสถานจาก *ศัพท์บัญญัติของสำนักงานราชบัณฑิตยสภา* ที่แปล “symbiosis” เป็นภาษาไทย ในหมวดหมู่วิทยาศาสตร์ว่า “ภาวะอยู่ร่วมกัน”

บรรณานุกรม

วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์. (2565). *Transhumanism, มนุษย์ภาวะ และมานุษยวิทยา.* เข้าถึงได้จาก https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/405

Akinola, G. (2024). *Space Exploration in the 21st Century: Innovations and Discoveries.* Retrieved from https://medium.com/@gidi2904/space-exploration-in-the-21st-century-innovations-and-discoveries-eb49f07cf806

Armstrong, R. (2013). Alternative Biologies. In More, M., & More, N. V. (Eds.). *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future.* Chichester: John Wiley & Sons.

Armstrong, R. (Ed.). (2016). *Star Ark A Living, Self-Sustaining Spaceship.* Switzerland: Springer Cham

Bostrom, N. (2003). *Astronomical Waste: The Opportunity Cost of Delayed Technological Development.* Retrieved from https://nickbostrom.com/papers/astronomical-waste.pdf.

Bostrom, N. (2005a). A history of transhumanist thought. *Journal of Evolution and Technology,* 14(1), 1-30

Bostrom, N. (2005b). Transhumanist values. *journal of Philosophy research,* 30, 3–14.

Dellinger, A. (2021). *Personal Data of 533 Million Facebook Users Leaks Online.* Retrieved from https://www.forbes.com/sites/ajdellinger/2021/04/03/personal-date-of-533-million-facebook-users-leaks-online/

Environment + Energy Leader. (n.d.). *The environmental impact of space debris*. Retrieved from https://www.environmentenergyleader.com/stories/the-environmental-impact-of-space-debris,1177

Francis, M. R. (2023). *Musk and Bezos Offer Humanity a Grim Future in Space Colonies.* Retrieved from www.scientificamerican.com/article/musk-and-bezos-offer-humanity-a-grim-future-in-space-colonies/

Fung, B. (2023). *Analysis: There is now some public evidence that China viewed TikTok data*. Retrieved from https://edition.cnn.com/2023/06/08/tech/tiktok-data-china/index.html

Humanity+. (n.d.). *The Transhumanist Declaration.* Retrieved from https://www.humanityplus.org/the-transhumanist-declaration

Huxley, J. (1957). Transhumanism. In *New Bottles For New Wine* (pp. 13-17). London: Chatto & Windus.

Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill.* London: Routledge.

Jae-Lim, L. (2021). *'Space Sweepers' will have you in tears, but is that a good thing ?.* Retrieved from https://koreajoongangdaily.joins.com/2021/02/17/entertainment/movies/Space-Sweepers-space-scifi-space-opera/20210217164400390.html

Lee, C. (2012). *Director scores debut hit with coming-of-age beast tale.* Retrieved from https://web.archive.org/web/20121105182741/http://nwww.koreaherald.com/view.php?ud=20121105000956

Locke, T. (2020). *Elon Musk shares the science fiction book series that inspired him to start SpaceX.* Retrieved from https://www.cnbc.com/2020/02/21/elon-musk-recommends-science-fiction-book-series-that-inspired-spacex.html

Macdonald, J. (2021). *Director Jo Sung-Hee Delivers A Riveting Story In 'Space Sweepers'.* Retrieved from https://www.

forbes.com/sites/joanmacdonald/2021/02/05/director-jo-sung-hee-delivers-a-riveting--story-in-space-sweepers/

Meilaender, G. (2011). *Transitional humanity.* Retrieved from https://www.thenewatlantis.com/publications/transitional-humanity

Miller, S., Stoller, M., & Teachout, Z. (2020). *Addressing Facebook and Google's Harms Through a Regulated Competition Approach.* Retrieved from https://www.economicliberties.us/our-work/addressing-facebook-and-googles-harms- through-a-regulated-competition-approach/

Saage, R. (2013). New Man in Utopian and Transhumanist Perspective. Eur J Futures Res, 1(14), 1-7. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s40309-013-0014-5

Sowers, G. F. Jr. (2002). *The transhumanist case for space*. Retrieved from https://www.georgesowers.com/files/123449659.pdf

Sung-hee, J. (Director). (2021). *Space Sweepers* [Film]. Bidangil Picture.

Thomas, A. (2017). *Super-intelligence and eternal life: transhumanism's faithful follow it blindly into a future for the elite*. Retrieved from https://theconversation.com/super-intelligence-and-eternal-life-transhumanisms-faithful-follow-it-blindly-into-a-future-for-the-elite-78538

Ventura, T. (2019). *Natasha Vita-More on Transhumanism & Space Colonization.* Retrieved from https://medium.com/@timventura/natasha-vita-more-on-transhumanism-space-colonization-e68c6ffb1777

Voice Tv. (2023). *อ่านบทความ : อิสรนิยมฝ่ายขวา (right-libertarian) คืออะไร?* [สื่อออนไลน์] สืบค้นจาก https://www.youtube.com/watch?v=Ihtafjl_5sc&t=54s&ab_channel=VOICETV

Wilson, B. (2013). *Creating Human Symbiotic Relationships*. Retrieved from https://www.psychologytoday.com/intl/blog/explorations-in-positive-psychology/202309/creating-human-symbiotic-relationships

ไทยทำไทยใช้ เครื่องสำอางสร้างชาติ: การส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้วิทยาศาสตร์ในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480

Thai-Made Thai-Used Nation Building Cosmetic: Promoting and Disseminating Scientific Knowledge in Thai Society in the 1930s

ญาณี กลิ่นเมือง
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Yanee Klinmuang
Faculty of Social Sciences, Naresuan University
Email: yaneek65@nu.ac.th

วันรับบทความ: 12 มกราคม 2568 (Received January 12, 2025)
วันแก้ไขบทความ: 2 กุมภาพันธ์ 2568 (Revised February 2, 2025)
วันตอบรับบทความ: 13 กุมภาพันธ์ 2568 (Accepted February 13, 2025)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งแสดงให้เห็นถึงพลังความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ส่งผลต่อการผลิตและการบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 ผ่านการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ของกรมวิทยาศาสตร์และการสนับสนุนของภาครัฐ กล่าวคือ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ส่งผลให้เกิดการวางรากฐานทางความคิดในทางการเมืองเรื่องของการสร้างชาติด้วยการผลิตและบริโภคเครื่องสำอาง อีกทั้งยังส่งผลให้เกิดการวางแผนนโยบายควบคุมสินค้าภายในประเทศด้วยพระราชบัญญัติพิกัดศุลกากร ประกอบกับทำให้ความหมายของความงามในสังคมไทยกลายเป็นความงามที่ผูกกับความเป็นวิทยาศาสตร์ด้วยพืชพรรณสมุนไพรภายในประเทศ ขณะเดียวกันความรู้ทางวิทยาศาสตร์

ได้ส่งผลให้การบริโภคเครื่องสำอางเกิดการขยายตัวของการผลิตเครื่องสำอาง กล่าวได้ว่ารัฐนิยมได้วางรากฐานทางความคิดวิทยาศาสตร์และสนับสนุนเครื่องสำอางเพื่อสร้างชาติ ตลอดจนทำให้ผู้คนรู้สึกว่าการบริโภคเครื่องสำอางคือ การช่วยลดภาระของชาติ

คำสำคัญ: เครื่องสำอาง, วิทยาศาสตร์, ชาตินิยม, กรมวิทยาศาสตร์

ABSTRACT

This article explores how the dissemination of scientific knowledge by the Department of Science and government support shaped the production and consumption of cosmetics in Thai society during the 1930s. Scientific knowledge laid the foundation for nationalistic ideologies around the manufacturing and use of cosmetics, leading to policies to control domestic goods through the Customs Tariff Act. Furthermore, the meaning of beauty in Thai society became associated with domestically sourced, scientifically grounded botanicals. Concurrently, scientific knowledge facilitated the expansion of cosmetic production, as the state promoted cosmetics as a means of nation-building. This led the public to view cosmetic consumption as a way to reduce the burden on the nation.

Keywords: Cosmetic, Science, Nationalistic, Department of Science

บทนำ

“การส่งเสริมให้พี่น้องชาวไทยนิยมการทำสิ่งของหรือผลิตภัณฑ์บางอย่างขึ้นในครอบครัว หรือทำเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เพิ่มขึ้นนั้นได้เป็นที่สนใจของข้าพเจ้ามานานแล้ว เพราะการที่ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรืองได้ อยู่ที่ประชาชนมีนิสสัยประหยัด รักการก่อให้เกิดประโยชน์และช่วยให้ประเทศชาติของเราพึ่งตัวเองได้ให้มากที่สุด” (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2483, น. 3) จากคำปรารภของ ปุ่ย โรจนะบุรานนท์ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในช่วงทศวรรษ 2480 อย่างมาก อีกทั้งเขายังเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการสถานศึกษาเคมีปฏิบัติ และเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ และ หนังสือพิมพ์ Thai science bulletin ที่ได้สะท้อนให้เห็นถึงกา รส่งเสริมให้คนในประเทศผลิตสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ ในครัวเรือนเพื่อใช้สอยในครอบครัว และเป็นการช่วยให้ประเทศชาติก้าวไปข้างหน้า ทั้งนี้ ในช่วงทศวรรษ 2480 สังคมไทยมีการส่งเสริมการผลิตผลิตภัณฑ์และสินค้าต่างๆ เพื่อใช้เองรวมถึงจำหน่ายอันเป็นผลมาจากการส่งเสริมความรู้ในการประดิษฐ์สิ่งของต่างๆ ด้วยการใช้ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ อันสะท้อนให้เห็นจากการปรากฏว่ามีเอกสารของกรมวิทยาศาสตร์และหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์จำนวนมากที่พยายามเผยแพร่ความรู้ต่างๆ เช่น ยาทารองเท้าผ้าใบขาวและหมวกสังกะสีออคไซด์ (คำพันธ์ พลกนิษฐ์, 2480, น. 242) น้ำยาทาฉลากไม่ให้เสีย (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 281) การทำยาสีฟันแข็ง (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 281-282) และวิธีทำสารส้มจากดินขาว เป็นต้น (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 286) และสิ่งที่น่าสังเกต คือ ผลิตภัณฑ์ที่มีการส่งเสริมความรู้ในการผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆ ด้วยความรู้วิทยาศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ พบว่ามีเครื่องสำอางเป็นหนึ่งในการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และส่งเสริมให้ผู้คนผลิตใช้สอยกันเองด้วยเช่นกัน อาทิ เครื่องสำอางครีมประเทืองผิว (ศิริ ติวยานนท์, 2480, น. 55)

กล่าวได้ว่า สังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2480 ได้มีความพยายามส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อให้ผู้คนหันมาสนใจการผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆ

เพื่อใช้สอยในครัวเรือนและเป็นการผลิตเพื่อการจำหน่ายที่มีการสนับสนุนจากกรมวิทยาศาสตร์ ตลอดจนการสนับสนุนให้มีการบริโภคสินค้าภายในประเทศอันเป็นการทำให้ประเทศชาติก้าวไปข้างหน้า ดังสะท้อนให้เห็นจากคำปรารภของ ปุ๋ย โรจนะบุรานนท์ เป็นต้น นอกจากนี้ในด้านงานวิชาการที่มีการอธิบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการบริโภคสินค้าในสังคมไทยอย่างงานของ Villa Vilaithong (2006) เรื่อง “A Cultural History of Hygiene Advertising in Thailand, 1940s-early 1980s.” ที่ได้มีการอธิบายไว้ในช่วงหนึ่งของวิทยานิพนธ์โดยการเสนอให้เห็นถึงการตอบสนองของประชาชนเกี่ยวกับนโยบายการสนับสนุนสินค้าไทยเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมไทยโดยเฉพาะยาสีฟัน กล่าวคือ มีตัวอย่างของผู้คนที่คิดค้นยาสีฟันสูตรใหม่ ๆ อย่างเช่น สงวน สุวรรณพฤกษ์ (Sa-nguan Suwannapruek) เป็นชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ได้คิดค้นยาสีฟันอันมีส่วนผสมของเกลือ ดีบุกและสารส้ม ทั้งนี้สูตรยาสีฟันของสงวนดังกล่าวนี้กลับไม่ได้รับการอนุญาตให้ผลิตและไม่ผ่านการพิจารณาจากนักวิทยาศาสตร์ในกรมวิทยาศาสตร์ขณะนั้น เนื่องจากยาสีฟันดังกล่าวไม่มีความสอดคล้องกับยาสีฟันแบบตะวันตก กล่าวคือ กรณีตัวอย่างของการผลิตยาสีฟันโดยชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยานี้ วิลลา วิลัยทองได้วิเคราะห์ว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการส่งเสริมสุขอนามัยของประชาชนในประเทศและการผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆ ว่ามีความหมายกับรัฐบาลมากน้อยเพียงใด (Villa Vilaithong, 2006, น. 96) อย่างไรก็ตาม งานของวิลลา วิลัยทองเป็นวิทยานิพนธ์ที่ตั้งอยู่บนชุดข้อมูลโฆษณาผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสุขอนามัยและสุขภาพที่สะท้อนให้เห็นการใช้แนวคิดในการดูแลสุขอนามัยและสุขภาพเป็นการสร้างชาติเพื่อความเจริญของประเทศ จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องมีมาตรการในการดูแลร่างกายของประชาชน อีกทั้งโฆษณาสุขภาพและอนามัยต่างๆ วิลลายังวิเคราะห์ให้เห็นว่าภาพโฆษณาที่ปรากฏบนรูปภาพนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของสตรีชนชั้นกลางในเมืองที่มีความรู้และความงาม (Villa Vilaithong, 2006) กระนั้นแล้วงานของวิลลา ถึงแม้ว่าจะทำให้เห็นภาพของประวัติศาสตร์ในเชิงวัฒนธรรมของการโฆษณาสุขอนามัยและสุขภาพ หากแต่ยังมองไม่เห็น

ถึงการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยผ่านโฆษณา ทั้งๆ ที่งานของวิลลามีการกล่าวถึงการสนับสนุนสินค้าอุตสาหกรรมของกรมวิทยาศาสตร์ มีเพียงแค่การวิเคราะห์ว่าประชาชนมีการตอบสนองต่อนโยบายของภาครัฐอย่างไร

นอกจากนี้ยังมีงานวิชาการที่อธิบายเกี่ยวกับเครื่องสำอางในสังคมไทย โดยพบว่างานวิชาการส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการอธิบายการใช้เครื่องสำอางในสังคมไทย ถึงแม้ว่าจะมีงานของพวงร้อยที่มีความใกล้เคียงในการอธิบายเกี่ยวกับเครื่องสำอางในสังคมไทยด้วยการอธิบายเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางของสตรีสยาม หากแต่ยังคงเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางแต่ละชนิดเสียมากกว่าและยังไม่ได้มีการอธิบายการใช้เครื่องสำอางในแง่ของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ รวมถึงงานวิทยานิพนธ์และบทความวิชาการที่อธิบายเกี่ยวกับเครื่องสำอางส่วนใหญ่เป็นการอธิบายในแง่ของวาทกรรมความงาม ประวัติศาสตร์ความงามและพัฒนาการความงามในมุมมองพหุมิติ พร้อมกับการอธิบายในแง่ของรัฐเป็นสถาบันกระจายมาตรฐานความงาม ซึ่งมิได้มีการอธิบายให้เห็นถึงอำนาจของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในแง่ของการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย (พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, 2551; กชกรณ์ เสรีฉันทฤกษ์, 2551; ไปรยา พลศารทูล, 2549; เกรียงไกร กองเส็ง, 2559)

รวมถึงหนังสือของ จอมจิน จันทรสกุล เรื่อง “อดีต ปัจจุบัน อนาคต วิทยาการเคมีและเภสัชไทย” ที่ได้มีการอธิบายเกี่ยวกับวิวัฒนาการของวิทยาการด้านเภสัชศาสตร์จากอดีตสู่ยุคปัจจุบัน (2549) ซึ่งเป็นการอธิบายในเชิงพัฒนาการด้านการเรียนการสอนและความรู้ของเภสัชศาสตร์ หากแต่มิได้มีการอธิบายว่าความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ถูกส่งเสริมและทำให้เห็นพลังของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์อย่างไร ในลักษณะทำนองเดียวกันกับงานของประโชติ เปล่งวิทยา เรื่อง เภสัชกรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในรอบ 200 ปี (2526) ที่พยายามอธิบายพัฒนาการของความรู้ทางด้านเภสัชศาสตร์ในสังคมไทย แต่ก็ยังไม่ได้อธิบายให้เห็นถึงความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่เป็นส่วนสำคัญ

ของการผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทย กล่าวได้ว่างานวิชาการส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการอธิบายเกี่ยวกับแพทย์ปรุงยาในเชิงเกร็ดเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์มากกว่าเป็นงานศึกษาที่อธิบายอำนาจของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ว่าส่งผลต่อสังคมไทยอย่างไร และการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2480 นอกจากนี้ยังมีงานของ ทวีศักดิ์ เผือกสม (2550) เรื่อง *เชื้อโรค ร่างกายและรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย* ที่ได้อธิบายเกี่ยวกับการก่อตัวของระบบความรู้ในทางการแพทย์อันได้กลายมาเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจของรัฐ ถึงแม้ว่างานของทวีศักดิ์จะอธิบายให้เห็นเกี่ยวกับความรู้ทางการแพทย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์หากแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับช่วงเวลาทศวรรษ 2480 ในแง่ของการผลิตเครื่องสำอางด้วยความรู้วิทยาศาสตร์หรือการแพทย์ ในลักษณะทำนองเดียวกันกับงานของ ดารุณี สมศรี (2566) เรื่อง ราชบัณฑิตยสถาน สำนักวิทยาศาสตร์ กับการสร้างรัฐด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของรัฐบาลคณะราษฎร ที่อธิบายเกี่ยวกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างและกำกับเศรษฐกิจ การเมือง โดยมีองค์กรที่คอยสนับสนุนในการเผยแพร่ความรู้วิทยาศาสตร์ คือ ราชบัณฑิตยสถาน ถึงแม้ว่างานของดารุณีจะอธิบายให้เห็นเกี่ยวกับการใช้ความรู้วิทยาศาสตร์ในการสร้างความมั่นคงและชีวิตที่อยู่ดีกินดี อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงตั๋ว ลพานุกรมและอธิบายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ผ่านหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ หากแต่ในงานดังกล่าวล้วนอธิบายในแง่ของพลังทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองผ่านองค์กรหรือหน่วยงานของรัฐ กล่าวได้ว่างานส่วนใหญ่ล้วนอธิบายความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในฐานะการสร้างชาติและพัฒนาประเทศในแง่ของเศรษฐกิจ สังคมผ่านองค์กร หากแต่ยังมิได้มีงานชิ้นใดที่อธิบายให้เห็นถึงเครื่องสำอาง อันเป็นสิ่งของที่ผู้คนใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดร่างกายซึ่งถือว่าเป็นเครื่องสำอางอย่างหนึ่ง หรือแม้แต่ยาสีฟันก็ตาม หากพิจารณาจะพบว่าเครื่องสำอางนั้นมีการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องในการผลิตเครื่องสำอางเพื่อออกจำหน่ายสู่ตลาด และจะเห็นว่าความรู้วิทยาศาสตร์นั้นเป็นความรู้ที่

สำคัญอันสะท้อนให้เห็นถึงการผลิตและบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยอย่างชัดเจนที่แฝงอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน ซึ่งยังไม่พบว่ามีงานที่อธิบายให้เห็นเกี่ยวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในแง่ของการผลิตและบริโภคเครื่องสำอางในช่วงการสร้างชาติและการส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ของรัฐนิยมในช่วงทศวรรษ 2480

ส่วนแนวคิดที่ใช้ในบทความชิ้นนี้คือ อำนาจชีวะ ของมิเชล ฟูโกต์ กล่าวคืออำนาจในความหมายของฟูโกต์ เป็นอำนาจที่ทำงานกับสังคมได้อย่างแนบเนียนในระดับแนวนอน ซึ่งเรียกว่า อำนาจชีวะ (จารุณี วงค์ละคร, 2561, น. 140) โดยอำนาจชีวะหรือการเมืองชีวะนั้นในทัศนะของฟูโกต์มองว่าเป็นอำนาจในเชิงการผลิตสร้างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตภายใต้บริบทของรัฐสมัยใหม่ โดยมองว่าหน้าที่ของรัฐได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตก่อนยุคสมัยใหม่รัฐจะมีหน้าที่ช่วยให้คนไปสวรรค์ หากแต่เมื่อเป็นรัฐสมัยใหม่แล้ว หน้าที่ของรัฐคือการให้ความสำคัญกับโลกปัจจุบัน เช่น การมีนโยบายสามสิบบาทรักษาทุกโรค และการส่งเสริมการศึกษา สวัสดิการต่างๆ เป็นต้น กล่าวคือ รัฐมองว่าพลเมืองคือทรัพยากร จึงทำให้บทบาทของรัฐเป็นการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ด้วยการจัดการให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และมีความรู้ ตลอดจนสุขภาพที่ดีเพื่อให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555, น. 165-166) จึงกล่าวได้ว่าอำนาจชีวะนั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเครือข่ายหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกลุ่มย่อยๆ ในสังคม เช่น สถาบันศึกษา เป็นต้น โดยความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นแทรกซึมอยู่ในกิจกรรมทางสังคม เช่น การศึกษา ชีวะ จึงทำให้อำนาจดังกล่าวสนใจความสัมพันธ์ในระดับปลีกย่อย (จารุณี วงค์ละคร, 2561, น. 146) ฉะนั้นแล้ว บทความชิ้นนี้จะอธิบายให้เห็นถึงอำนาจที่แฝงฝังไปยังความคิดหรือกระบวนการสร้างและส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์เพื่อผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทย จนทำให้สังคมไทยรู้สึกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตเครื่องสำอาง และได้มีการส่งเสริมหรือ

ปูพื้นฐานความรู้ในการผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทยด้วยความรู้วิทยาศาสตร์ อีกทั้งจะอธิบายให้เห็นว่าการใช้ความรู้วิทยาศาสตร์นั้นเป็นไปเพื่อการสร้างชาติผ่านการผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทย ขณะเดียวกับการใช้ความรู้วิทยาศาสตร์ในการส่งเสริมการผลิตเครื่องสำอางเป็นการสะท้อนให้เห็นนิยามความหมายของความงามในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 ด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้แล้วจากที่กล่าวไปทั้งหมดจึงทำให้นำไปสู่การตั้งคำถามวิจัยของบทความชิ้นนี้คือ พลังของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ส่งผลให้การผลิตและการบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 อันเป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่ทำให้เห็นว่าสังคมไทยมีการผลักดันการผลิตความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตยา รวมถึงการส่งเสริมการผลิตเครื่องสำอางภายในประเทศ ทั้งนี้บทความชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพและใช้วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์บทความ รวมถึงใช้ข้อมูลเชิงเอกสาร (Document Research) ทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง (Primary and Secondary Document) ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลจากหนังสือ วารสาร นิตยสารและหนังสือพิมพ์ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเอกสารหลักที่ใช้ในบทความชิ้นนี้คือหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2480 เนื่องจากเป็นเอกสารที่ทำให้เห็นถึงการเผยแพร่ความรู้และการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทยโดยหน่วยงานภาครัฐอย่างชัดเจน ประกอบกับมีการสนับสนุนจากภาครัฐในช่วงเวลาเดียวกันอันทำให้เข้าใจถึงความคิดในการใช้วิทยาศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว และทำให้เห็นถึงการที่สังคมไทยมีความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ในห้วงเวลาหนึ่ง

คำถามวิจัย

พลังของความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ส่งผลให้การผลิตและการบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

พัฒนาการของการใช้เครื่องสำอางในสยามก่อน 2480

หากกล่าวถึงความงามในเรื่องของขั้นตอนและการใช้เครื่องสำอางของหญิงสาวชาวสยามในอดีตนับตั้งแต่ยุคจารีตจะพบว่าหญิงสาวชาวสยามมีการประทินโฉมด้วยพืชพรรณสมุนไพรต่างๆ อันเป็นผลผลิตจากธรรมชาติ เช่น ขมิ้นขัดผิวเหลือง ดอกเทียนในการย้อมเล็บให้เกิดสีแดง อันสะท้อนผ่านวรรณคดีและวรรณกรรมต่างๆ (ดูเพิ่มเติมใน วิภาภรณ์ กอจรัญจิตต์, 2545, น. 40-41) ตลอดจนการรักษาเส้นผมหรือการสระผมด้วยตระไคร้ ชะอม อัญชัน ทองพันชั่ง ฟ้าทะลายโจร ผักบุ้งไทย ส้มป่อย กะเบา เปลือกต้นขี้หนอน และใบขี้เหล็ก (สำนักงานเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ และ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559, น. 124) กล่าวได้ว่าความงามจากการใช้พืชพรรณสมุนไพรในสังคมสยามยุคจารีตผูกกับความเป็นธรรมชาติมาโดยตลอด จนถึงช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยเช่นกัน ซึ่งพบว่ามีการผัดหน้าด้วยการทาแป้งสารภีรื่นรวยที่มีส่วนผสมของเกสรดอกสารภีผสมกับแป้งและนำมาผัดหน้า ตลอดจนการขัดผิวด้วยส้มมะขาม (พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, 2551, น. 122-123) และยังนิยมทาปากด้วยขี้ผึ้ง อันมีส่วนผสมจากรวงผึ้ง มะพร้าว ดอกไม้หอม หัวน้ำมันหอม และเทียนอบ (ดูเพิ่มเติมใน สำนักงานเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ และ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2559, น. 140) กล่าวได้ว่าการเสริมสร้างความงามของหญิงสาวตั้งแต่ยุคจารีตจนถึงต้นรัตนโกสินทร์นั้นยังคงเป็นการใช้พืชพรรณสมุนไพรจากครัวเรือนและในท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างความงามเสียมากกว่า

จวบจนถึงช่วงยุคสยามสมัยใหม่เป็นต้นไป (รัชกาลที่ 5) มาตรฐานความงามที่ถูกกำกับด้วยพืชพรรณสมุนไพรเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากเริ่มหันไปนิยมการใช้เครื่องสำอางต่างประเทศมากขึ้น โดยชวกันต์ ปัญญาวงค์ชี้ว่าเป็นผลมาจากแนวคิดจากชาติตะวันตกเข้ามาพัฒนาประเทศส่งผลให้มาตรฐานความงามและการใช้เครื่องสำอางเปลี่ยนไป ด้วยการหันไปนิยมการมีผิวขาว (ชวกันต์ ปัญญาวงค์, 2557, น. 31) อาทิ แป้งฝุ่น ในขณะที่วิลลา วิลัยทอง

วิเคราะห์ว่า การที่สังคมสยามยอมรับมาตรฐานความงามแบบตะวันตก เช่น ความขาวและฟันขาว เป็นผลมาจากการที่สยามได้รับอิทธิพลจากกระแสอาณานิคมรอบนอกสยาม (Villa Vilaithong, 2006, น. 29) ฉะนั้นแล้วจึงกล่าวได้ว่าช่วงยุคสยามใหม่ ความงามที่ผูกขาดด้วยความรู้วิทยาศาสตร์และการส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางในสยามยังไม่ปรากฏชัดเจน โดยหญิงสาวชาวสยามจะนิยมการใช้เครื่องสำอางต่างประเทศที่ได้รับความนิยมทั้งในเรื่องของมาตรฐานความงามและการใช้เครื่องสำอางจากต่างประเทศ ดังเช่น นิยมใช้น้ำหอมตรารูปแหม่มดีดพิณ สบู่กรด สบู่ซันไลท์ และสบู่คาบอลิกในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่สามารถหาซื้อและวางจำหน่ายตามห้างร้านต่างๆ เช่น ห้างแบทแมน และห้างแซมสัน เป็นต้น (พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, 2551, น. 129-130) กล่าวได้ว่า การที่เครื่องสำอางจากต่างประเทศได้รับความนิยมในสังคมสยาม อาจเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลสยามยังมิได้มีแนวคิดในเรื่องของการจำกัดสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ และยังไม่ได้เพ่งเล็งเห็นถึงความสำคัญของเครื่องสำอางว่าเป็นพลังสำคัญในทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสยามในขณะนั้นยังคงมุ่งสนใจทางด้านการเมืองเพื่อพัฒนาประเทศเสียมากกว่า นอกจากนี้ยังเห็นถึงการเปลี่ยนผ่านการใช้เครื่องสำอางจากพืชพรรณสมุนไพรในครัวเรือนมาสู่การใช้เครื่องสำอางนำเข้าจากต่างประเทศ กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านการผลิตที่เริ่มเห็นเค้าลางของการบริโภคเครื่องสำอางในสังคมสยามมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เค้าลางความคิดความอ่านที่เริ่มสะท้อนให้เห็นถึงการผลิตเครื่องสำอางในสังคมสยามนั้นเพิ่งปรากฏขึ้นภายหลังสยามได้มีการก่อกำเนิดสถาบันการศึกษาของแพทย์ปรุงยา พ.ศ.2457 และหลังจากนั้นมาก็ได้มีการปรับปรุงการเรียนการสอนเกี่ยวกับแพทย์ปรุงยาเรื่อยมาโดยที่ได้ให้ความสำคัญกับความรู้จากตะวันตกอันเป็นความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์มากขึ้น เนื่องจากได้มีการถอดถอนรายวิชาของสยามออกไป คือ วิชาแพทย์แผนโบราณ จึงทำให้หลังจากปรับปรุงการเรียนการสอนของแพทย์ปรุงยาเรื่อยมาจนถึง

พ.ศ.2465-2479 นั้นพบว่าเป็นการเรียนที่ให้ความสำคัญกับการผลิตยาเป็นหลัก จึงทำให้ช่วงเวลาดังกล่าวก่อนช่วงทศวรรษ 2480 นั้นพบว่าการบริโภคเครื่องสำอางในสังคมสยามนิยมเครื่องสำอางจากต่างประเทศและเป็นไปเพื่อสุขอนามัย เช่น ยาสีฟัน สบู่ เป็นต้น (ญาณี กลิ่นเมือง, 2567, น. 48-49) ถึงแม้ว่าสังคมสยามในช่วงก่อนทศวรรษ 2480 จะนิยมบริโภคเครื่องสำอางจากต่างประเทศอันสอดคล้องกับองค์ความรู้ของสยามทางด้านแพทย์ปรุงยาหรือเภสัชศาสตร์ที่ยังมิได้สนใจการผลิตเครื่องสำอางนั้น อย่างไรก็ตาม การที่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมสยามพัฒนาก้าวหน้ามากขึ้นโดยเฉพาะในแง่ของการผลิตยากลับทำให้ความคิดความอ่านของการผลิตเครื่องสำอางภายใต้ความรู้วิทยาศาสตร์เพื่อให้การใช้เครื่องสำอางมีความปลอดภัยเริ่มมีเค้าลางและความชัดเจนมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งพบหลักฐานบันทึกของนิสิตแพทย์ปรุงยาจากบันทึกของเภสัชกร ชุม คำทอน เมื่อปี พ.ศ. 2468 ดังความว่า

> *“ข้าพเจ้าอยากฝันต่อไปอีกว่าไม่เพียงแต่จะเห็นเภสัชกรมีหน้าที่เฉพาะแต่ในด้านการผลิตยาอย่างเดียวเท่านั้น แต่อยากให้เภสัชกรก้าวหน้าไปในองค์การงานผลิตเวชอุปกรณ์ทุกชนิด ทุกประเภท ตลอดจนการผลิตแอลกอฮอล์บริสุทธิ์และ**เครื่องสำอาง**ให้มีมาตรฐานอย่างเดียวกันทั่วราชอาณาจักรจะเป็นการปลอดภัยแก่ประชาชนผู้เสพย์และผู้ใช้โดยทั่วถึงกันทุกซอกทุกมุมเมืองภายใต้อำนาจการคุ้มครองแห่งกฎหมาย”*
>
> (พรทิพย์ นิมมานนิตย์, 2552, น. 33-34, เน้นโดยผู้อ้าง)

อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสถาบันการศึกษาอย่างแพทย์ปรุงยาหรือเภสัชศาสตร์ก็ยังมีการปรับปรุงเรื่อยมาในช่วงก่อนทศวรรษ 2480 อีกทั้งหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนและการเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ รวมถึงการผลิตสิ่งของเพื่อให้สามารถบริโภคเองได้ในประเทศ คือ กรมวิทยาศาสตร์ได้มีเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับ

การทำเกลือให้ดีขึ้นในปี พ.ศ.2478 ที่มีการอธิบายอย่างละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการทำเกลือเพื่อช่วยกระตุ้นฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศและช่วยให้ชาวนาเกลือมีรายได้เพิ่มมากขึ้นภายในประเทศ (อารี สุพล และ ปุ้ย โรจนะบุรานนท์, 2478, น. 2-3) อีกทั้งยังมีการเผยแพร่ความรู้ในการทำแก้วจากทราย และชนิดของทรายต่างๆ ซึ่งได้มีการวิเคราะห์ทรายจากหลายๆ ตำบลในสยามขณะนั้นด้วยเช่นกัน (ซี.เจ.เฮาส์, 2478, น. 1-2) ตลอดจนการให้คำแนะนำในเรื่องของขิงเพื่อการเก็บรักษาและการตากแห้ง (ปุ้ย โรจนะบุรานนท์, 2478) และการให้คำแนะนำเรื่องน้ำมัน ยางสน และการทดลองทางวิทยาศาสตร์เพื่อกลั่นน้ำมันสนใช้ในประเทศ อาทิ สบู่ของโลหะ (เกลียว บุนนาค, 2478, น. 3) การทำวุ้นจากสาหร่ายทะเลที่มีการใช้สาหร่ายจากจังหวัดสงขลาเพื่อให้สามารถวางจำหน่ายในท้องตลาด (เกลียว บุนนาค, 2478) และการปลูก การใส่ปุ๋ยตลอดจนการกรีดยางมะละกอเพื่อใช้สอยและจำหน่ายในสยาม เนื่องจากเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมในประเทศยุโรปและอเมริกาขณะนั้น โดยยางมะละกอมีประโยชน์ทั้งการทำให้เนื้อนุ่มและรักษาโรคได้ (สง่า ษรสุวรรณ, 2478, น. 7-8)

นอกจากนี้ปี พ.ศ.2479 ยังเป็นปีที่หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ของกรมวิทยาศาสตร์ได้เผยแพร่เป็นฉบับแรกเพื่อส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ อาทิ การแยกตัวยาออกจากบอระเพ็ด เป็นต้น ทั้งนี้หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ที่ตีพิมพ์ฉบับแรกยังสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามวางรากฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ผ่านบทบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ดังความว่า

> *“ทุกวันนี้ชาวเรายอมรับกันแล้วว่าวิทยาศาสตร์เป็นรากฐานแห่งความวัฒนาการของโลก ประเทศมหาอำนาจทุกประเทศล้วนแต่บำรุงการวิทยาศาสตร์ของเขาให้รุ่งเรือง ถ้าเราหวังจะให้ประเทศของเราเจริญเท่าเทียมกับนานาอารยประเทศทั้งหลาย เราก็จะต้องเป็นประเทศที่ก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ด้วย แต่เรายังจะก้าวขึ้นไปเทียมบ่าไหล่กับเขาในบัดนี้ไม่ได้ก่อน เพราะเราเพิ่งจะสอน*

หัดเดิน อย่างไรก็ดี เราก็มีหวังอยู่ว่าถ้าอาการที่ก้าวเดินของเรานั้น เป็นก้าวที่หนักแน่นมั่นคง มีหลักแน่นอนและไม่ย่อท้อที่จะก้าวไม่หยุดยั้ง เราน่าจะก้าวไปทันเขาบ้าง แม้เวลานั้นจะยังเป็นอนาคตอันไกลก็ตาม”

(กรมวิทยาศาสตร์, 2479, น. 4)

ตลอดจนการเผยแพร่หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ในฉบับที่ 2 ก็ยังพบว่ากรมวิทยาศาสตร์ได้พยายามอธิบายให้ประชาชนเข้าใจว่าเหตุใดถึงต้องวางรากฐานทางด้านวิทยาศาสตร์ภายในประเทศเพื่อที่ต้องการให้ประเทศก้าวหน้า ดังความว่า

“ประชาชาติที่เจริญแล้วทุกแห่งได้ลงทุนในการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมากๆ เพราะดังได้กล่าวแล้วว่าการค้นคว้าต่างๆ นั้น คือ สิ่งที่ให้กำเนิดแก่การอุตสาหกรรม ถ้างานอุตสาหกรรมของประเทศเจริญ ผลของการกสิกกรรมย่อมจะเป็นวัตถุดิบสำหรับโรงงานอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี และผลอันเกิดจากอุตสาหกรรมนั้นจะทำให้เราลดการสั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศได้ไม่น้อย เดี๋ยวนี้เกือบจะไม่ว่าอะไร เราต้องใช้ของจากต่างประเทศ ทำให้เงินไหลออกปีละมากๆ ถ้าหากเรามีการอุตสาหกรรมเจริญขึ้น การเงินของประเทศก็ย่อมจะเขยิบขึ้นสู่ฐานะอันมั่นคงยิ่งขึ้น และด้วยเหตุผลเช่นนี้ เราจะสามารถลงทุนในการสร้างรั้วป้องกันอิสรภาพของเราให้เข้มแข็งขึ้นได้”

(กรมวิทยาศาสตร์, 2479, น.103)

กล่าวได้ว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 2480 จึงเริ่มเห็นเค้าลางของการวางรากฐานความรู้และความคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ตลอดจนการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตสินค้าภายในประเทศและเป็นการ

ทำให้ประเทศก้าวหน้าด้วยการใช้แนวคิดการวางรากฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นการทำให้เห็นถึงเค้าลางของการใช้วิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางจากความรู้พื้นฐานทางด้านวิทยาศาสตร์ด้วยเช่นกัน ซึ่งการบริโภคเครื่องสำอางช่วงก่อนทศวรรษ 2480 ยังคงพึ่งพาสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ หากแต่หลังการเปลี่ยนแปลงความรู้และการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2480 จะสะท้อนให้เห็นถึงการบริโภคเครื่องสำอางที่เปลี่ยนแปลงในสังคมสยาม ดังจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

อย่างไรก็ตามเครื่องสำอางที่ผลิตและบริโภคในช่วงก่อนทศวรรษ 2480 นั้นสะท้อนให้เห็นว่าเป็นเครื่องสำอางที่ได้รับความนิยมจากต่างประเทศ เช่น น้ำยาทาเล็บคิวเต็กซ์ (ประชาชาติ, 2478, น. 10) สบู่ยาเมดดีก้า (ประชาชาติ, 2478, น. 3) น้ำมันบำรุงผมแองเจิล (ประชาชาติ, 2478, น. 13) น้ำยาบำรุงผมสตาร์แฮร์โลเช่น (ประชาชาติ, 2478, น. 16) แป้งน้ำนีนา สกินทอนนิก (ประชาชาติ, 2478, น. 13) ตลอดจนผลิตภัณฑ์นำเข้าจากประเทศสิงคโปร์ เช่น ครีมซาดา ที่มีบริษัทนานาอุตสาหกรรมสยามเป็นผู้จำหน่าย (ประชาชาติ, 2478, น. 4) รวมถึงผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่วางจำหน่ายในห้างไนติงเกล เช่น แป้งผัดหน้าจากประเทศสหรัฐอเมริกาวางจำหน่ายในราคากระป๋องละ 50 สตางค์ (ประชาชาติ, 2478, น. 12) น้ำยาดัดผมปริ้นแฮร์โกเออ ยาน้ำแก้สิวฝ้าของสกินฟูด ยาโอฮิโอครีมจากประเทศเยอรมัน และยาลดความอ้วนนาโมลาร์ของอเมริกัน ในราคา 3.25 บาท เป็นต้น (ประชาชาติ, 2478, น. 16) หรือแม้แต่ย่านการค้าที่คึกคักอย่างมากในตลาดบำเพ็ญบุญ พบว่ามีสินค้าเครื่องสำอางจำหน่ายหลากหลายชนิด เช่น ยาน้ำชามมิงเฟสแก้สิว ฝ้า จุดด่างดำและทำให้หน้าขาว ครีมบำรุงผมสโนครีม ยาดับกลิ่นตัวโอสถ ครีมกำจัดไฝโอสถ และน้ำมันตะนีวิทยาศาสตร์ช่วยให้ผมขาวกลับมาเป็นสีดำเงางาม เป็นต้น (ประชาชาติ, 2478, น. 21) กล่าวได้ว่าเครื่องสำอางในช่วงก่อนทศวรรษ 2480 นั้นยังคงพบว่าส่วนใหญ่เป็นเครื่องสำอางจากต่างประเทศ ดังสะท้อนให้เห็นผ่านการตั้งชื่อผลิตภัณฑ์สินค้าเป็นคำทับศัพท์จากภาษาต่างประเทศ อีกทั้ง

ยังเป็นการโฆษณาเครื่องสำอางที่ไม่ได้มีหน่วยงานมากำกับการโฆษณาและประโยชน์ของการใช้ผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางต่างๆ

อุตสาหกรรมเครื่องสำอาง: การส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ทศวรรษ 2480

จากที่อธิบายเกี่ยวกับการวางรากฐานความคิดและการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมสยามช่วงก่อนทศวรรษ 2480 ไปแล้วนั้น อาจยังไม่ทำให้เห็นถึงการผลิตเครื่องสำอางด้วยความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เห็นชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย คือ การปรากฏตัวขึ้นของตั้ว ลพานุกรม ผู้ซึ่งเป็นทั้งเภสัชกรและนักวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นหนึ่งในสมาชิกผู้ก่อตั้งคณะราษฎรในการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นประชาธิปไตย (แผนงานสร้างกลไกเฝ้าระวังและพัฒนาระบบยา คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552, น. 8-11)

ก่อนจะทำความรู้จัก ตั้ว ลพานุกรม ขอกล่าวประวัติและเบื้องหลังการทำงานของตั้ว ลพานุกรม กล่าวคือ ตั้ว ลพานุกรมนั้นได้กำเนิดเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2411 โดยตั้ว ลพานุกรมเป็นบุคคลที่ได้รับการศึกษาตั้งแต่ยังเด็ก จนกระทั่งได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศเยอรมนีจากทุนการศึกษาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ (พระอิสริยยศขณะนั้น) เมื่อปี พ.ศ.2453 และช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ตั้วก็ได้ศึกษาวิชาสามัญที่เมืองฟัลเกนแบรก์ อย่างไรก็ตามมีหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นว่าตั้วได้ไปศึกษาที่ประเทศเยอรมนีจากบันทึกความทรงจำของ พระยาพหลพลพยุหเสนาเชษฐบุรุษว่า “ข้าพเจ้าเคยรู้จักชอบพอกันมาแต่เดิม ครั้งยังเป็นเด็กนักเรียนอยู่ในประเทศเยอรมันนี ข้าพเจ้าจำภาพเมื่อครั้งกระโน้นได้อย่างติดตาว่าแต่งตัวอย่างเด็กฝรั่ง ผูกผ้าผูกคอโบว์ สวมกางเกงขาสั้นรัดน่อง พูดจาคล่อง หัวเราะร่วน เป็นคนร่าเริงเสมอ ซึ่งเป็นที่ชอบพออัธยาศัยของบรรดานักเรียนไทยหลายคนที่ได้รู้จักมักคุ้น”

(วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2552, น. 7) ทั้งนี้ ตั้ว ลพานุกรมยังเป็นบุคคลที่มีความรู้วิชาการทางด้านภาษา เช่น ภาษาเยอรมัน ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ ตลอดจนความรู้ทางด้านคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เนื่องจากในช่วงปี พ.ศ.2460 ประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี ทำให้ตั้ว ลพานุกรมถูกจับเป็นเชลย หากแต่ได้รับการศึกษาทางวิชาต่างๆ ขณะถูกจับเป็นเชลยอยู่ในที่คุมขัง นอกจากนี้ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2462 ตั้ว ลพานุกรมได้รับทุนการศึกษาต่อจากสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรฯ พระบรมราชชนก หลังจากที่เดินทางกลับไปยังทวีปยุโรป จึงทำให้ตั้ว ได้มีความรู้เกี่ยวกับวิชาเคมี เนื่องจากได้เข้าศึกษาวิชาเคมีที่มหาวิทยาลัยกรุงเบิร์น ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จนสอบได้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตชั้นเกียรตินิยมในสาขาวิชาเคมี (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2552, น. 7-8)

ปี พ.ศ. 2470 ตั้ว ลพานุกรมพร้อมกับสหายอีก 6 คน ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด จึงส่งผลให้มีการก่อตั้งเป็นคณะราษฎร และมีตั้ว ลพานุกรมเป็นสมาชิกของคณะราษฎรด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ภายหลังจากเข้าร่วมคณะราษฎรดังกล่าวแล้ว ตั้วจึงได้ไปศึกษาต่อทางด้านเภสัชกรรมศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยกรุงปารีสในช่วงปี พ.ศ. 2473 กล่าวได้ว่าตั้ว ลพานุกรมเป็นผู้มีความรู้วิชาที่หลากหลายแขนงอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังจบการศึกษา ตั้ว ลพานุกรมได้เดินทางกลับมายังประเทศไทยและเข้ารับราชการในศาลาแยกธาตุ กระทรวงพาณิชย์และคมนาคมในตำแหน่งผู้ช่วยแยกธาตุชั้น 2 ซึ่งหน่วยงานดังกล่าวมีหน้าที่รับผิดชอบหลายอย่าง เช่น ตรวจวิเคราะห์ยาพิษและฝิ่น รวมถึงตรวจวิเคราะห์วัตถุดิบ เช่น ไม้ไผ่ รวมถึงผลิตน้ำมันสบู่ นอกจากนี้ตั้ว ลพานุกรมยังได้อุทิศตนเองให้กับงานทางด้านวิทยาศาสตร์อย่างมาก เนื่องจากได้เข้ารับราชการหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กล่าวคือ ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์คนแรกหลังจากหน่วยงาน

ศาลาแยกธาตุได้รับยกฐานะเป็นกรมวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ภายหลังรับตำแหน่งดังกล่าวจึงได้มีการขยายสถานที่ทำงานโดยมีการจัดตั้งสถานศึกษาเคมีปฏิบัติในกรมวิทยาศาสตร์ เพื่อฝึกอบรมนักศึกษาและมอบความรู้ให้กับนักเคมีและนักศึกษา (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2552, น. 8-12) อีกทั้ง ตั้ว ลพานุกรมยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ในขณะที่มีตำแหน่งอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ ช่วง พ.ศ. 2481 อันทำหน้าที่หลากหลายด้านเพื่อพัฒนาประเทศ และภารกิจสำคัญของตั้วในห้วงเวลานี้ คือ เป็นประธานพิจารณางานอุตสาหกรรมของรัฐบาล ประธานกรรมการส่งเสริมกิจการถั่วเหลือง รวมถึงเป็นหัวหน้าแผนกอิสระเภสัชกรรมศาสตร์ ตลอดจนนายกเภสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทย (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2552, น. 16) ทั้งนี้ในช่วงเวลาที่ตั้ว ทำงานให้กับกรมวิทยาศาสตร์ ตั้วได้แบ่งงานในกรมออกเป็นกองเคมี กองอุตสาหกรรมเคมี กองเกษตรศาสตร์ และกองเภสัชกรรม เพื่อส่งเสริมให้ใช้วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ในการสร้างชาติ (ณัฐพล ใจจริง, 2566)

การปรากฏตัวของ ตั้ว ลพานุกรมที่กล่าวไปข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นว่าเขามีบทบาทต่อวงการวิทยาศาสตร์ไทยอย่างมาก โดยเฉพาะหน่วยงานกรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งเขาได้ทุ่มเทการทำงานอย่างมากอันปรากฏให้เห็นผ่านการออกหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมารวมถึงเอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ที่มีการเผยแพร่ความรู้และพยายามส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์สู่สาธารณชนผ่านหนังสือพิมพ์ ถึงแม้ว่าตั้ว จะให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ตลอดจนการให้คำแนะนำในการประดิษฐ์สิ่งของเพื่อใช้ภายในครัวเรือนเองนั้น หากแต่ยังพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2480 มีการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อใช้ในการผลิตเครื่องสำอางด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2480 มีการส่งเสริมความรู้ด้วยการผลิตยาทาเล็บให้มันด้วยการใช้สารสกัดจากพืชอย่างมะกายหยุม (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2480, น. 49)

อีกทั้งยังมีการส่งเสริมการผลิตเครื่องสำอางอันเป็นครีมประเทืองผิว ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ช่วยชำระผิวกายให้สะอาด ผิวผ่องใส รูขุมขนสะอาด ตลอดจนช่วยให้สิว ฝ้าดำ หยาบกร้านหายไปอีกทั้งทำให้ผิวอ่อนนุ่ม ทั้งนี้สูตรเครื่องสำอางประเทืองผิวมีทั้งหมด 4 ตำรับ และสูตรดังกล่าวนี้ยังถูกนำเสนอโดยศิริ ติวยานนท์ผู้ที่จบปริญญาเภสัชศาสตร์ด้วยเช่นกันอันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางด้วยผู้เชี่ยวชาญ (ศิริ ติวยานนท์, 2480, น.55-56) อีกทั้งยังมีตำรับทำเครื่องสำอางที่มีส่วนผสมของน้ำกุหลาบด้วยเช่นกัน คือ น้ำยารักษาผิวชนิดเข้ากำมะถัน (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 124) อีกทั้งยังมีการเผยแพร่ตำรับการทำยาสีฟันแข็งในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ปีเดียวกัน ฉบับที่ 2 (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 281) ตำรับการทำน้ำยาทาเล็บและเคลือบทาเล็บ ในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ฉบับที่ 3 พ.ศ.2480 (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 435) ทั้งนี้ลักษณะการเผยแพร่ความรู้ในการทำตำรับเครื่องสำอางเพื่อบริโภคภายในประเทศเองแล้วนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงการพยายามผลิตเครื่องสำอางที่เป็นสินค้าของประเทศไทยแข่งกับสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ ดังพบว่าในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ได้มีผู้เขียนข้อความให้กรมวิทยาศาสตร์คิดค้นตำรับน้ำมันใส่ผมชนิดเป็นครีมข้นขาวที่มีลักษณะคล้ายกับผลิตภัณฑ์แต่งผมไบล์ครีมอันเป็นสินค้าต่างประเทศ (กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 592) ดังภาพที่ 1

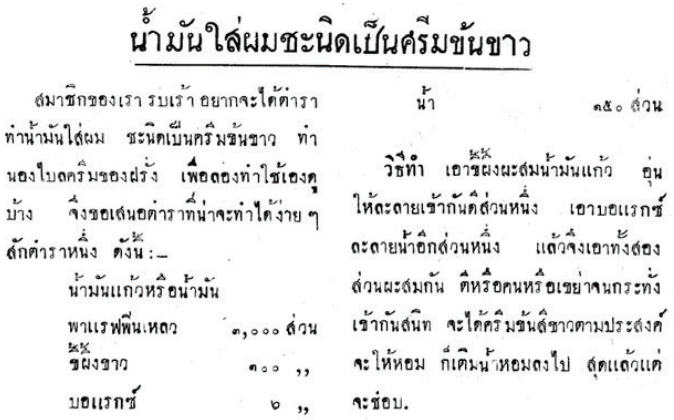

น้ำมันใส่ผมชะนิดเป็นครีมข้นขาว

สมาชิกของเรา รบเร้า อยากจะได้ตำรา ทำน้ำมันใส่ผม ชะนิดเป็นครีมข้นขาว ทำนองใบครีมของฝรั่ง เพื่อลองทำใช้เองดูบ้าง จึงขอเสนอตำราที่น่าจะทำได้ง่าย ๆ สักตำราหนึ่ง ดังนี้ :—

น้ำมันแก้วหรือน้ำมัน พาเรฟฟินเหลว ๓,๐๐๐ ส่วน
ขผึ้งขาว ๑๐๐ ,,
บอแรกซ์ ๖ ,,
น้ำ ๑๕๐ ส่วน

วิธีทำ เอาขผึ้งผสมน้ำมันแก้ว อุ่นให้ละลายเข้ากันดีส่วนหนึ่ง เอาบอแรกซ์ละลายน้ำอีกส่วนหนึ่ง แล้วจึงเอาทั้งสองส่วนผสมกัน ตีหรือกนหรือเขย่าจนกระทั่งเข้ากันสนิท จะได้ครีมข้นดีขาวตามประสงค์ จะให้หอม ก็เติมน้ำหอมลงไป สุดแต่จะชอบ.

ภาพที่ 1 ภาพตำรับน้ำมันใส่ผมชนิดเป็นครีมข้นขาวโดยกรมวิทยาศาสตร์ พ.ศ.2480
ที่มา: กรมวิทยาศาสตร์, 2480, น. 592.

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการเผยแพร่และส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ในการผลิตครีมทาให้ชุ่มชื่นหลังจากโกนหนวดปี พ.ศ. 2481 โดยหลังทาครีมดังกล่าวควรทาด้วยแป้งผัดหน้าทับอันเป็นคำแนะนำโดยกรมวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เครื่องสำอางครีมทาผิวดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากรมวิทยาศาสตร์มิได้ละเลยในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการผลิตเครื่องสำอางสำหรับผู้ชาย หากแต่ยังใส่ใจและให้ความสำคัญในการส่งเสริมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วยเช่นกัน ดังภาพที่ 2 (กรมวิทยาศาสตร์, 2481, น.161) ในลักษณะทำนองเดียวกันกับการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตเครื่องสำอาง แล้วยังพบว่ากรมวิทยาศาสตร์ยังทำหน้าที่คอยตอบคำถามเกี่ยวกับเครื่องสำอางสำหรับผู้อ่านทางบ้านที่มีความสงสัย เช่น เรื่องการใช้สบู่ฟอกร่างกายกับน้ำฝน (กรมวิทยาศาสตร์, 2481, น.311)

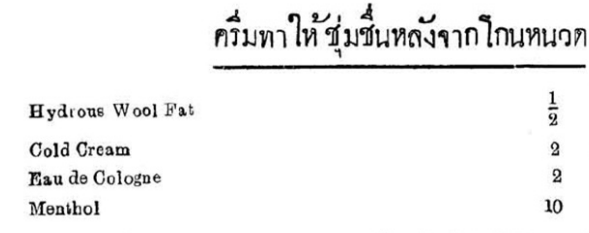

ครีมทาให้ชุ่มชื่นหลังจากโกนหนวด

Hydrous Wool Fat	$\frac{1}{2}$	oz.
Cold Cream	2	oz.
Eau de Cologne	2	fl. dr.
Menthol	10	gr.

ใช้ทาถูหลังจากการโกนหนวด ทาถูเสร็จแล้วเช็ดให้แห้ง, แล้วทาด้วยแป้งผัดหน้าทับ.

ภาพที่ 2 ภาพตำรับครีมทาให้ชุ่มชื่นหลังจากโกนหนวด พ.ศ.2481
ที่มา: กรมวิทยาศาสตร์, 2481, น.161.

การเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมของชาติในทศวรรษ 2480 นี้ยังคงเผยแพร่ผ่านหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์อย่างสม่ำเสมอโดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำยาดัดผมและน้ำยาเซ็ตผมภายในประเทศเป็นสินค้าเครื่องสำอางที่ได้รับความนิยมอย่างมากเนื่องจากหญิงสาวชาวไทยนิยมดัดผมและเซ็ตผม การที่ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเส้นผมถูกเผยแพร่และส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ด้วยกรมวิทยาศาสตร์สะท้อนให้เห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์มีบทบาทต่อการผลิตเครื่องสำอางอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องของสารเคมีที่มีความปลอดภัยต่อเส้นผม อันสอดคล้องกับการให้คำแนะนำของปุ่ย โรจนะบุรานนท์ที่กล่าวว่า

> *“การดัดผมในประเทศสยามสมัยนี้ได้กลายเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญขึ้นประเภทหนึ่ง ร้านดัดผมมีดาดดื่น ทั่วไป แทบทุกตำบล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระนคร วิทยาศาสตร์ได้มีบทบาทอันสำคัญไม่น้อยในการช่วยส่งเสริมให้การดัดผมและเซ็ตผมเป็นไปด้วยดียิ่งขึ้น น้ำยาดัดผมนั้นใช้สำหรับร้านดัดผม เพื่อดัดเส้นผมที่มีลักษณะเหยียดยืดให้กลายเป็นลอนงามตามแต่การม้วนและตบแต่งของผู้ดัด ส่วนน้ำยาเซ็ตผมเป็นน้ำยาสำหรับผู้ที่ดัดผมแล้วใช้เป็นครั้งคราว เช่น 2 สัปดาห์ต่อครั้งหรือ 3 สัปดาห์ต่อครั้ง*
>
> (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2481, น. 445)

ขณะเดียวกันน้ำยาดัดผมและเซ็ตผมยังถูกส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้โดยกรมวิทยาศาสตร์ด้วยเช่นกัน ภายในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ ปี พ.ศ. 2481 ที่พบว่ามีการแบ่งตำรับการผลิตเครื่องสำอางเกี่ยวกับเส้นผม กล่าวคือ น้ำยาดัดผมชนิดคลื่นถาวร มีจำนวน 3 สูตร และน้ำยาเซ็ตผมมีตำรับ 3 สูตร (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2481, น. 445-447) อีกทั้งยังมีตำรับการผลิตแชมพูสำหรับสระผมและมีการใส่ส่วนผสมของน้ำหอม โดยการผลิตแชมพูดังกล่าวนี้ กรมวิทยาศาสตร์ได้แนะนำให้ใช้แอลกอฮอล์ธรรมดาเพื่อกำหนดราคาของสินค้าในการวางจำหน่ายแชมพูที่มีราคาถูกลง เนื่องจากประเทศไทยในห้วงเวลาดังกล่าวนี้ยังไม่มีแอลกอฮอล์ชนิดพิเศษ หากต้องการใช้จะต้องมีการสั่งวัตถุดิบนำเข้าอันทำให้การผลิตแชมพูมีราคาแพงเมื่อต้องการผลิตเพื่อขาย (กรมวิทยาศาสตร์, 2481, น. 453)

ทั้งนี้จากการที่อธิบายไปพอสมควรเกี่ยวกับการส่งเสริมความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางเพื่ออุตสาหกรรมของชาติที่ได้รับการสนับสนุนจากกรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีตั้ว ลพานุกรมเป็นอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 อันสะท้อนให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ภายในหน่วยงานดังกล่าวและทำให้เห็นถึงความก้าวหน้าในการเริ่มต้นผลิตเครื่องสำอางด้วยความรู้วิทยาศาสตร์เพื่อบริโภคภายในประเทศอันเป็นการสนับสนุนสินค้าของไทย ซึ่งความรู้วิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางดังกล่าวยังเป็นผลมาจากการที่ตั้ว ลพานุกรมได้ทำการแบ่งแผนกในกรมวิทยาศาสตร์ โดยพบว่ามีกองเภสัชกรรมอันเป็นองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องสำอาง ดังสะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องระหว่างเครื่องสำอางและกองเภสัชกรรมในกรมวิทยาศาสตร์ที่มีการจัดการแสดงแผนกวิทยาศาสตร์ในงานรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีการแสดงงานเกี่ยวกับเภสัชกรรมในปี พ.ศ.2481 ดังความว่า “ที่ผนังของร้าน มีเครื่องแบบกลั่นของหอมชนิดต่างๆ และมีตัวอย่างของหอมซึ่งกลั่นได้ดี กรมวิทยาศาสตร์ตั้งแสดงไว้ด้วย เป็นที่น่าสนใจสำหรับผู้ประกอบอาชีพทางการทำ**เครื่องสำอางค์**และของหอมอื่นๆ” (คณะสถานศึกษาเคมีปฏิบัติ, 2481, น.566, เน้นโดยผู้อ้าง)

การเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตเครื่องสำอางสำหรับบริโภคและวางจำหน่ายในประเทศนั้นยังดำเนินเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ.2482 ที่พบว่ามีตำรับหลายสูตร เช่น การผลิตสบู่ที่ทำจากน้ำมันละหุ่ง (ฮาโรลด ซิลแมน, 2482, น. 133) ตลอดจนการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวิตามิน F ในเครื่องสำอางที่มีการอธิบายเกี่ยวกับวิธีการผสมวิตามินลงในผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางต่างๆ เช่น ครีมทาหน้า วิธีการผสมวิตามินใช้กับเส้นผม วิธีการผสมวิตามินกับผลิตภัณฑ์แต่งเล็บ อีกทั้งมีตำรับแสดงให้ผู้อ่านเห็นว่าควรผลิตเครื่องสำอางดังกล่าวอย่างไร (เล็ก ลักษณหุต, 2482, น. 195-198) ในลักษณะทำนองเดียวกันนั้นพบว่ามีการเผยแพร่ความรู้เรื่องโคเลสเตอรอลในเครื่องสำอาง และมีการอธิบายการตั้งตำรับผลิตเครื่องสำอางประเภทต่างๆ เช่น ครีมบำรุงผิว ครีมซึ่งใช้ได้ทั่วไป น้ำหอมบำรุงผม ครีมทาเรียกเนื้อ น้ำยาบำรุงผิว (สำเริง วิมุกตะนันท์, 2482, น. 221-224) อีกทั้งยังมีการเผยแพร่ตำราอุตสาหกรรมในการผลิตเครื่องสำอาง เช่น สบู่คาบอร์ลิค (ผู้รวบรวมตำราสูตรอุตสาหกรรม, 2482, น. 245)

ความใส่ใจในการส่งเสริมสินค้าของไทยด้วยการพยายามส่งเสริมให้ผู้คนใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตสินค้าต่างๆ รวมถึงอุดหนุนสินค้าภายในประเทศในช่วงทศวรรษ 2480 ยังคงถูกผลักดันจากหน่วยงานของกรมวิทยาศาสตร์อย่างเข้มงวด ดังที่บรรณาธิการหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ คือ พระกระษาปณพิภาค ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากตั้ว ลพานุกรมให้มาทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2482 นั้นได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประชาชนชาวไทยในเรื่องของการสนับสนุนสินค้าภายในประเทศและการส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการผลิตสินค้าเพื่ออุตสาหกรรมของชาติด้วยการใช้ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ พร้อมกับการมีหน่วยงานคอยตรวจสอบคุณภาพของสินค้าอุปโภค บริโภคภายในประเทศเพื่อส่งเสริมการใช้สินค้าของไทย ดังความว่า

“กรมวิทยาศาสตร์ในฐานะที่ได้รับความมอบหมายให้ดำเนินการร่วมมือกับกรมพาณิชย์ในอันที่จะช่วยกันส่งเสริมเครื่องอุปโภคบริโภค และสิ่งประดิษฐ์ขึ้นในเมืองไทยดังกล่าวแล้ว ก็มิได้นิ่งนอนใจ พยายามและพร้อมที่จะหาหนทางปฏิบัติให้เป็นไปตามความมุ่งหมายที่ได้รับมอบมา อย่างไรก็ตามได้สังเกตเห็นชาวเราส่วนมากพากันหลงเชื่อว่าของต่างประเทศต้องดีเสมอ มักจะไว้ใจเป็นอย่างมากในสิ่งของที่จำหน่ายในท้องตลาดว่าเป็นของดี มีคุณภาพดีจริงตามประกาศโฆษณา และยิ่งกว่านั้นบุคคลบางจำพวกนิยมใช้ของต่างประเทศ เพราะเหตุว่าเป็นของต่างประเทศ และดูถูกของไทยว่าไม่ดีเพราะเป็นของไทย ทั้งนี้จึงใคร่ขอปรับความเข้าใจแก่พี่น้องชาวไทยเสียใหม่ในโอกาสนี้ ในวงการต่างๆ การโฆษณาให้ประโยชน์คุ้มค่า ฉะนั้นการโฆษณาจึงใช้เล่ห์เหลี่ยมด้วยประการต่างๆ จึงการโฆษณาพร้อมด้วยหลักฐานอันเป็นที่เชื่อถือได้เท่านั้น ที่ควรเป็นหลักวินิจฉัยของผู้เกี่ยวข้องในวงการนั้นๆ อย่าหลงไว้ใจในคำโฆษณา ซึ่งปรุงแต่งขึ้นและปราศจากหลักฐาน เมื่อได้ปรับความเข้าใจแล้วก็ขอชี้แจงเฉพาะในเรื่องการโฆษณาว่าทางการของกรมวิทยาศาสตร์ได้ตระหนักเป็นอย่างดีถึงคุณอย่างอนันต์ของการโฆษณาอันซื่อตรงสุจริตและโทษอย่างมหันต์ของการโฆษณาด้วยเล่ห์เหลี่ยมทุจริต หลอกลวง จึงได้เลือกส่งเสริมเครื่องอุปโภคบริโภค และสิ่งประดิษฐ์เฉพาะสิ่งที่ทำการวิเคราะห์ได้ตามหลักวิชาทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักฐานประกอบการโฆษณาได้”

(พระกระษาปณพิภาค, 2483, น. ข-ค)

นอกจากนี้ เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ ในเรื่องคำแนะนำการประกอบอุตสาหกรรมบางอย่างในครอบครัว โดยมี ปุ่ย โรจนะบุรานนท์ เป็นบรรณาธิการและนักเคมีในสถานปฏิบัติในขณะนั้น ได้ส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางผ่านเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. 2483 เช่น การทำแป้งผัดหน้า รวมถึงมีการทำยาสีฟันผงเพื่อสุขอนามัยและความสะอาดตลอดจนเรื่องของความงามของฟัน โดยการผลิตยาสีฟันของกรมวิทยาศาสตร์มีการผลิตยาสีฟันเพื่อให้เทียบเท่าสินค้าต่างประเทศ ดังปรากฏว่ามีสูตรการผลิตยาสีฟันสองแบบคือแบบผงและชนิดมีฟองที่เหมือนสินค้าต่างประเทศ ดังความว่า “ยาสีฟันชนิดมีฟอง และมีกลิ่นรสซ่าๆ แบบฝรั่งจะทำได้ดังต่อไปนี้” ดังภาพที่ 3 นอกจากนี้ยังพบว่ามีผลิตสูตรการทำครีมใส่ผมชนิดข้นและการทำครีมใส่ผมชนิดเป็นน้ำมันขาวด้วยเช่นกัน (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2483, น. 21-24) และมีการทำสบู่ไลโซลฆ่าเชื้อโรค (ปุ่ย โรจนะบุรานนท์, 2483, น. 28)

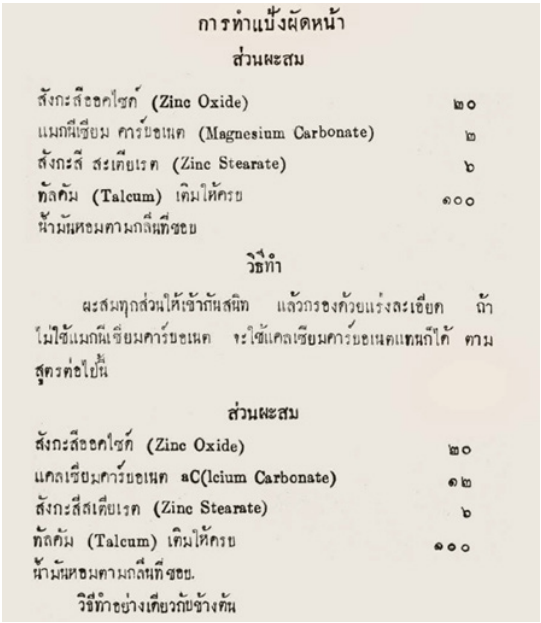

การทำแป้งผัดหน้า

ส่วนผะสม

สังกะสีออคไซก์ (Zinc Oxide)	๒๐
แมกนีเซียม คาร์บอเนต (Magnesium Carbonate)	๒
สังกะสี สะเตียเรต (Zinc Stearate)	๖
ทัลคัม (Talcum) เติมให้ครบ	๑๐๐

น้ำมันหอมตามกลิ่นที่ชอบ

วิธีทำ

ผะสมทุกส่วนให้เข้ากันสนิท แล้วกรองด้วยแร่งละเอียด ถ้าไม่ใช้แมกนีเซียมคาร์บอเนต จะใช้แคลเซียมคาร์บอเนตแทนก็ได้ ตามสูตรต่อไปนี้

ส่วนผะสม

สังกะสีออคไซก์ (Zinc Oxide)	๒๐
แคลเซียมคาร์บอเนต aC(lcium Carbonate)	๑๒
สังกะสีสเตียเรต (Zinc Stearate)	๖
ทัลคัม (Talcum) เติมให้ครบ	๑๐๐

น้ำมันหอมตามกลิ่นที่ชอบ.

วิธีทำอย่างเดียวกับข้างต้น

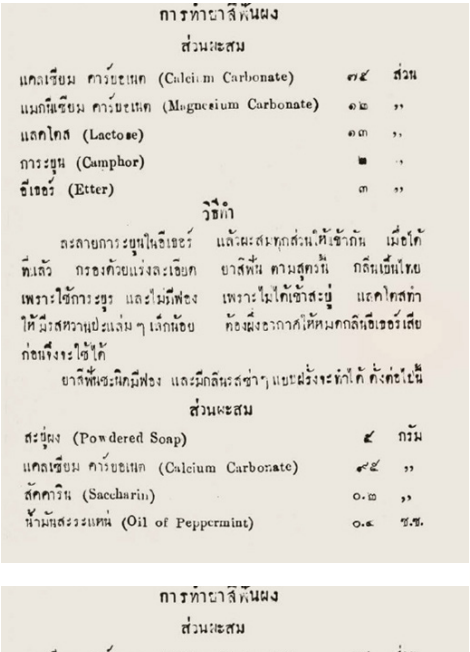

การทำยาสีฟันผง

ส่วนผะสม

แคลเซียม คาร์บอเนต (Calcium Carbonate)	๗๕	ส่วน
แมกนีเซียม คาร์บอเนต (Magnesium Carbonate)	๑๒	,,
แลคโตส (Lactose)	๑๓	,,
การะบูน (Camphor)	๒	,,
อีเธอร์ (Ether)	๓	,,

วิธีทำ

ละลายการะบูนในอีเธอร์ แล้วผะสมทุกส่วนให้เข้ากัน เมื่อได้ที่แล้ว กรองด้วยแร่งละเอียด ยาสีฟัน ตามสูตรนี้ กลิ่นเย็นไพร เพราะใช้การะบูร และไม่มีฟอง เพราะไม่ได้เข้าสะบู่ แลคโตสทำให้มีรสหวานปะแล่ม ๆ เล็กน้อย ต้องผึ่งอากาศให้หมดกลิ่นอีเธอร์เสียก่อนจึงจะใช้ได้

ยาสีฟันชะนิดมีฟอง และมีกลิ่นรสต่าง ๆ แบบฝรั่งจะทำได้ ดังต่อไปนี้

ส่วนผะสม

สะบู่ผง (Powdered Soap)	๕	กรัม
แคลเซียม คาร์บอเนต (Calcium Carbonate)	๙๕	,,
ซัคคาริน (Saccharin)	๐.๒	,,
น้ำมันสะระแหน่ (Oil of Peppermint)	๐.๔	ซ.ซ.

การทำยาสีฟันผง

ส่วนผะสม

แคลเซียม คาร์บอเนต (Calcium Carbonate)	๗๕	ส่วน
แมกนีเซียม คาร์บอเนต (Magnesium Carbonate)	๑๒	,,
แลคโตส (Lactose)	๑๓	,,
การะบูน (Camphor)	๒	,,
อีเธอร์ (Ether)	๓	,,

วิธีทำ

ละลายการะบูนในอีเธอร์ แล้วผะสมทุกส่วนให้เข้ากัน เมื่อได้ที่แล้ว กรองด้วยแร่งละเอียด ยาสีฟัน ตามสูตรนี้ กลิ่นเย็นไพร เพราะใช้การะบูร และไม่มีฟอง เพราะไม่ได้เข้าสะบู่ แลคโตสทำให้มีรสหวานปะแล่ม ๆ เล็กน้อย ต้องผึ่งอากาศให้หมดกลิ่นอีเธอร์เสียก่อนจึงจะใช้ได้

ยาสีฟันชะนิดมีฟอง และมีกลิ่นรสต่าง ๆ แบบฝรั่งจะทำได้ ดังต่อไปนี้

ส่วนผะสม

สะบู่ผง (Powdered Soap)	๕	กรัม
แคลเซียม คาร์บอเนต (Calcium Carbonate)	๙๕	,,
ซัคคาริน (Saccharin)	๐.๒	,,
น้ำมันสะระแหน่ (Oil of Peppermint)	๐.๔	ซ.ซ.

ภาพที่ 3 ภาพสูตรการทำแป้งผัดหน้า ยาสีฟันและครีมใส่ผมชนิดข้นโดยกรมวิทยาศาสตร์

ที่มา: ปุ้ย โรจนะบุรานนท์, 2483, น. 21-23.

ในปีเดียวกันเองนั้นก็ยังพบว่ากรมวิทยาศาสตร์ได้มีการประกาศรับรองการส่งเสริมคุณภาพสินค้าอุปโภคบริโภคภายในประเทศอันเป็นการบ่งบอกถึงการยอมรับว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่สร้างชาติให้มีความเจริญผ่านผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น มีการประกาศรับรองยาสีฟันหมอสีและแป้งน้ำบาหยันว่าเป็นสินค้ามีคุณภาพ สมควรที่จะอยู่ในความนิยมของคนไทย ดังภาพที่ 4 (กรมวิทยาศาสตร์, 2483, น. 298.)

ประกาศกรมพาณิชย์
เรื่อง
ส่งเสริมเครื่องอุปโภคบริโภคที่ทำเนิดหรือประดิษฐ์ขึ้นในประเทศไทย

ด้วยยัติกรมวิทยาศาสตร์ได้ทำการวิเคราะห์ตัวอย่างยาสีฟันหมอสี ของโรงงานหมอสีแล้ว เห็นว่ายาสีฟันหมอสีนี้นับเข้ายาสีฟันที่จัดอยู่ในทำพวกที่มีคุณภาพดีกรมพาณิชย์จึงขอประกาศให้บรรดาประชาชนทราบโดยทั่วกันว่ายาสีฟันหมอสีซึ่งทำขึ้นในประเทศไทยนั้นเป็นยาสีฟันซึ่งนับว่ามีคุณภาพดี สมควรที่จะอยู่ในความนิยมสำหรับประชาชนชาวไทยจะใช้ต่อไป.

กรมพาณิชย์
กระทรวงเศรษฐการ
๓๐ เมษายน ๒๔๘๓

ประกาศกรมพาณิชย์
เรื่อง
ส่งเสริมเครื่องอุปโภคบริโภคที่ทำเนิดหรือประดิษฐ์ขึ้นในประเทศไทย

ด้วยยัติกรมวิทยาศาสตร์ได้ทำการวิเคราะห์ตัวอย่างแป้งน้ำบาหยันของโรงงานเพ็ญประภาแล้ว เห็นว่า แป้งน้ำบาหยัน ประกอบขึ้นด้วยสิ่งซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อผิวหนัง ใช้เป็นเครื่องสำอางค์ได้ กรมพาณิชย์จึงขอประกาศให้บรรดาประชาชนทราบโดยทั่วกันว่าแป้งน้ำบาหยัน ซึ่งทำขึ้นในประเทศไทยนั้น มีคุณสมบัติใช้เป็นเครื่องสำอางค์บำรุงผิวซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อผิวหนัง นับว่ามีคุณภาพดี สมควรที่จะอยู่ในความนิยมสำหรับประชาชนชาวไทยจะใช้ต่อไป

วันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

ภาพที่ 4 ภาพการประกาศรับรองคุณภาพยาสีฟันหมอสีและแป้งน้ำบาหยันของโรงงานเพ็ญประภาโดยกรมพาณิชย์
ที่มา: กรมวิทยาศาสตร์, 2483, น. 298.

อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เพื่อให้ผู้คนสามารถผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคภายในประเทศนั้นมีความหมายเพื่อการสร้างชาติ กล่าวคือ การเผยแพร่และส่งเสริมการผลิตสินค้าภายในประเทศเป็นการบ่งบอกถึงการสร้างชาติมิใช่เป็นการบ่งบอกถึงความมีอารยะ ดังสะท้อนจากข้อความบรรณาธิการหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ดังความว่า “งานของเราแต่ละคนอาจมีลักษณะแตกต่างกันได้ แต่เรามีอุดมคติร่วมกันประการเดียว กล่าวคือ เพื่อสร้างชาติ ฉะนั้นการสร้างชาติอันเป็นอุดมคติของเราดังกล่าวข้างต้นจึงมิใช่เพื่อให้ไทยเป็นอารยะ เพราะเราเป็นอยู่แล้ว อันการสร้างชาติของเรานั้น เรามีความมุ่งหมายอันสูงศักดิ์ คือสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจชาติหนึ่งของโลก” (กรมวิทยาศาสตร์, 2483, น. ก) นอกจากนี้ ปี พ.ศ.2483 กรมวิทยาศาสตร์ได้เผยแพร่ตำรับยาสำหรับบำรุงเส้นผมที่ช่วยแก้ปัญหาศีรษะล้าน ตำรับยาสำหรับนวดหนังศีรษะ และตำรับน้ำมันใส่ผมสำหรับกำจัดรังแค (ป่วน เจริญพาณิช, 2483, น. 336-337) ตลอดจนการเผยแพร่สูตรครีมโกนหนวดประเภทต่างๆ เช่น ครีมโกนหนวดค่อนข้างแข็ง และครีมโกนหนวดธรรมดา (กรมวิทยาศาสตร์, 2483, น. 443-444) ทั้งนี้การสนับสนุนการผลิตเครื่องสำอางโดยกรมวิทยาศาสตร์ยังคงดำเนินเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2484 โดยพบว่ามีการผลิตสบู่หอมจุฬาในปี พ.ศ. 2484 อันผลิตโดยคนไทยและได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายในประเทศ โดยสบู่หอมชนิดนี้ได้รับการสนับสนุนและประกาศให้เป็นสินค้าที่มีความน่าเชื่อถืออันผ่านการวิเคราะห์ของกรมวิทยาศาสตร์และได้รับการประกาศรับรองคุณภาพจากกรมพาณิชย์ในช่วงนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2483 อีกทั้งยังมีการประกาศรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์อื่นๆ ที่ผลิตภายในประเทศด้วยเช่นกัน เช่น ผลิตภัณฑ์ยาสีฟันบาหยัน พ.ศ. 2483 ผลิตภัณฑ์ครีมใส่ผม 1.77 โรงงาน 1.77 และผลิตภัณฑ์ยาสีฟันระเด่น ตลอดจนน้ำมัน “แต่งผมระเด่นเคอลเซ็ท” อันสะท้อนให้เห็นถึงการสนับสนุนผลิตภัณฑ์ภายในประเทศ (ญาณี กลิ่นเมือง, 2567, น. 156-157)

ผลิตภัณฑ์ที่กล่าวมาทั้งหมดดังที่สะท้อนให้เห็นผ่านการเผยแพร่และการส่งเสริมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของกรมวิทยาศาสตร์นั้นพบว่ามีการประกาศใบรับรองคุณภาพของสินค้าภายในประเทศจากกรมวิทยาศาสตร์นั้นอาจทำให้เกิดความผิดพลาดหรือการตรวจสอบคุณภาพของสินค้า จึงนำไปสู่การแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาคุณภาพของสินค้าที่เกี่ยวกับการรับรองคุณภาพสินค้าต่างๆ ภายในประเทศในปี พ.ศ. 2483 อันมีการลงนามเห็นชอบจากความคิดเห็นของตั้ว ลพานุกรมที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ในขณะนั้น ซึ่งภายในคณะกรรมการมีจำนวนทั้งสิ้น 13 คน โดยหนึ่งในคณะกรรมการพบว่ามีหัวหน้ากองเภสัชกรรมและหัวหน้ากองเคมีอันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เพื่อตรวจสอบคุณภาพสินค้าภายในประเทศอย่างเข้มข้น (กรมวิทยาศาสตร์, 2484, น. 133-134) ต่อมา พ.ศ.2486 ก็ยังพบว่ามีการส่งเสริมความรู้วิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางผ่านการเผยแพร่สูตรหรือตำรับเครื่องสำอางต่างๆ เช่น การทำสบู่อ่อนให้เป็นสบู่แข็ง (เปรม พาณิชผล, 2486, น. 20) และการผลิตน้ำมันและครีมใส่ผม (กรมวิทยาศาสตร์, 2486, น. 96-97) อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมสินค้าอุปโภคและบริโภคภายในประเทศผ่านหน่วยงานอย่างกรมวิทยาศาสตร์นั้นจะพบว่ามีสินค้าเครื่องสำอางอยู่หลากหลายชิ้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวของกรมวิทยาศาสตร์อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการผลิตสินค้าอันเป็นการแย่งอาชีพและทรัพยากรภายในประเทศ จึงส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2486 รัฐบาลต้องออกแถลงการณ์เกี่ยวกับการสร้างความเชื่อใจในเรื่องของการส่งเสริมอุตสาหกรรมในประเทศแก่ประชาชน โดยมีนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ทั้งนี้การออกแถลงการณ์ของรัฐบาลดังกล่าวเป็นการประกาศเกี่ยวกับนโยบายการส่งเสริมเศรษฐกิจและการค้าเพื่อต้องการฟื้นฟูเศรษฐกิจภายในประเทศอันเป็นการสร้างชาติ จึงทำให้รัฐบาลไทยได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนการประกอบอาชีพทุกด้านของประชาชนภายในประเทศ โดยรัฐบาลกล่าวว่า การส่งเสริมนโยบายเศรษฐกิจภายในประเทศมิได้เป็นการแก่งแย่งชิงสินค้าและอาชีพของผู้คนในประเทศ หากแต่เป็นการส่งเสริม

และสนับสนุนอาชีพของผู้คนโดยการออกนโยบายที่เรียกว่า “กอุพากรรม” โดยส่งเสริมทั้งในด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม, 2486, น. 25-28)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ของกรมวิทยาศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2480 โดยมีตั้ว ลพานุกรม เป็นอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์สะท้อนให้เห็นว่ามีความพยายามวางรากฐานความรู้วิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตเครื่องสำอางด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อสร้างชาติ กล่าวคือ ความรู้วิทยาศาสตร์ส่งผลให้การผลิตเครื่องสำอางมีความเป็นวิทยาศาสตร์หรือความรู้ที่ถูกรับรับรองคุณภาพสินค้าโดยกรมวิทยาศาสตร์ และมีความปลอดภัย อันเป็นความงามแบบวิทยาศาสตร์ เนื่องจากมีการตรวจสอบคุณภาพสินค้าเครื่องสำอาง และมีคณะกรรมการพิจารณาคุณภาพสินค้าต่างๆ ภายในกรมวิทยาศาสตร์ กล่าวได้ว่า การวางรากฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ส่งผลให้เกิดรากฐานการผลิตเครื่องสำอางภายในประเทศอันเป็นความพยายามในการผลิตเครื่องสำอางให้มีมาตรฐานโดยความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์จากองค์กรของภาครัฐ อีกทั้งความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ยังส่งผลให้การผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทยถูกปรับเปลี่ยนกลายเป็นสินค้าที่สร้างชาติและเกิดการหมุนเวียนเศรษฐกิจภายในประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของวิลลา วิลัยทองที่ได้มีการอธิบายเกี่ยวกับการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวกับสุขอนามัยในสังคมไทยในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านอุตสาหกรรมต่างๆ ในสังคมไทย กล่าวคือ รัฐบาลไทยได้มีความพยายามในการสร้างชาติและพยายามพึ่งพาตนเองด้วยการสร้างแนวคิดเกี่ยวกับชาตินิยมทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดการบริโภคภายในประเทศ อันมีเหตุผลสองประการที่สำคัญส่งผลให้เกิดแนวคิดดังกล่าวในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ การแก้ไขสนธิสัญญาการค้ากับชาติตะวันตกช่วงพ.ศ. 2470 เพื่อทำให้เกิดการเพิ่มรายได้ในประเทศและสามารถเก็บภาษีศุลกากรได้มากขึ้น ส่วนเหตุผล

อีกประการคือ ประเทศไทยได้ผ่านช่วงเวลาที่เศรษฐกิจตกต่ำจึงทำให้รัฐบาลไทยหันมาสนใจแนวคิดเรื่องของการพึ่งพาตนเองในประเทศด้วยเช่นกัน โดยแนวคิดการพึ่งพาตนเองหรือการเป็นอิสระที่สามารถเลี้ยงตนเองได้ และการที่สนับสนุนให้เศรษฐกิจประเทศไทยมีไว้เพื่อคนไทยนั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากในการสร้างชาติสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (Villa Vilaithong, 2006, น. 94)

โดยแนวคิดในการพึ่งพาตนเองและสนับสนุนภาคอุตสาหกรรมภายในประเทศของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามนั้นปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนจากการร่างเสนอแผนพัฒนาอุตสาหกรรมแห่งชาติในช่วงปี พ.ศ. 2484 ซึ่งมีอุตสาหกรรมหลายประเภท ทั้งอุตสาหกรรมผลิตสินค้าที่จำเป็นแก่รัฐ อาทิ แก้ว ตลอดจนอุตสาหกรรมที่เป็นการผลิตสินค้าอุปโภค บริโภคต่างๆ ของผู้คนในชีวิตประจำวัน เช่น หมวก เป็นต้น ส่วนในด้านการผลิตอุตสาหกรรมเกี่ยวกับสุขอนามัยและสุขภาพก็ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลไทยในช่วงเวลาดังกล่าว เช่น ยาสีฟัน แปรงสีฟัน เป็นต้น โดยอุตสาหกรรมสุขอนามัยดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอันปรากฏให้เห็นจากการเกิดโรงงานอุตสาหกรรมในสังคมไทย เช่น โรงงานเพ็ญประภา และบริษัทเครื่องสำอางระเด่น เป็นต้น โดยในหลายกิจการและโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับสุขอนามัยล้วนเป็นกิจการที่อยู่ในความครอบครองของคนไทย (Villa Vilaithong, 2006, น. 95-96)

นอกจากนี้ยังกล่าวได้อีกว่า การที่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ส่งผลให้การผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทยมีมาตรฐานที่ปลอดภัยและใช้ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์จากการเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ของตั้ว ลพานุกรมแล้วนั้น ยังพบอีกว่าความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2480 ได้ถูกพัฒนาให้มีความก้าวหน้าในแง่ของการเรียนการสอนทางด้านเภสัชศาสตร์ จากการดำรงตำแหน่งของตั้ว ลพานุกรม ในตำแหน่งหัวหน้าแผนกอิสระเภสัชกรรมศาสตร์ ในวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2482 โดยได้รับการแต่งตั้งจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทั้งนี้ เนื่องจากการที่ ตั้ว ลพานุกรมได้เข้า

ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกอิสระเภสัชกรรมศาสตร์ จึงได้ส่งผลให้มีการบริหารการศึกษาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยมีการแยกแผนกอิสระเภสัชกรรมศาสตร์ออกจากคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล (พรทิพย์ นิมมานนิตย์, 2552, น. 39) รวมถึงได้พัฒนาก่อให้เกิดการขยายหลักสูตรการศึกษาเภสัชกรรมศาสตร์เป็นแผนกเพิ่มขึ้น 10 แผนกจากเดิมมีเพียง 5 แผนกในช่วงต้น พ.ศ. 2480 โดยมี แผนกวิชาเภสัชกรรม แผนกวิชาเภสัชอุตสาหกรรม แผนกวิชาเคมี แผนกวิชาเภสัชวินิจฉัย แผนกวิชาพฤกษศาสตร์ แผนกวิชาบัคเตรีวิทยา แผนกวิชาสรีรวิทยา แผนกวิชาเภสัชวิทยา แผนกวิชาชีวเคมี และแผนกวิชาอาหารเคมี (พรทิพย์ นิมมานนิตย์, 2549, น. 54) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าการวางรากฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการเรียนการสอนทางด้านเภสัชกรรมศาสตร์ของตั้ว ลพานุกรมสะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องในการผลิตเครื่องสำอางและการผลิตยานั้นมีลักษณะการทำงานที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นการผลิตที่จะต้องคำนึงถึงในเรื่องของความปลอดภัย ถึงแม้ว่าในช่วงทศวรรษ 2480 จะยังไม่ปรากฏรายวิชาเกี่ยวกับการผลิตเครื่องสำอางอย่างชัดเจนก็ตาม แต่การกระทำเช่นนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการวางรากฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอางอย่างชัดเจนในอนาคต

การบริโภคเครื่องสำอางไทยในสังคมไทยช่วง 2480

สังคมไทยช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีนโยบายการผลิตอุตสาหกรรมภายในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ และเป็นการดำเนินนโยบายภายในประเทศเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมภายในประเทศ เช่น มีการตั้งกองอุตสาหกรรมขึ้นในกรมพาณิชย์ กระทรวงเศรษฐกิจอันมีหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนในการค้นคว้าเพื่อควบคุมอุตสาหกรรมต่างๆ (เทียมจันทร์ อ่ำแหวว, 2521, น. 191-192) ในขณะเดียวกันปี พ.ศ. 2479 รัฐบาลยังได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพิกัดอัตราศุลกากรเพื่อตั้งกำแพงภาษีการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศอันเป็นปัจจัยภายในที่ส่งผลให้การนำเข้าสินค้าเครื่องสำอางจากต่างประเทศมีการเสียภาษีที่สูงมาก ทั้งนี้การกำหนดการเสียภาษีนำเข้าสินค้าที่แพงขึ้นและการสนับสนุนการใช้

ผลิตภัณฑ์ในประเทศนั้นเป็นนโยบายที่ต้องการป้องกันสินค้านำเข้าจากต่างประเทศรวมถึงเป็นการทดแทนการนำเข้าสินค้าจากยุโรปเนื่องจากเกิดสงครามในยุโรปจึงส่งผลให้นับตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ. 2479 เป็นต้นมา สินค้าจากต่างประเทศโดยเฉพาะน้ำหอมจึงมีราคาแพงและทำให้เครื่องหอมต่างๆ ที่ถูกจดทะเบียนไว้ไม่ได้ถูกสั่งมาจำหน่ายอีกต่อไป กล่าวได้ว่า การออกนโยบายตั้งกำแพงภาษีเกี่ยวกับการกำหนดราคาสินค้าจากต่างประเทศนั้นย่อมเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการสนับสนุนให้มีการบริโภคเครื่องสำอางในประเทศและเป็นการส่งเสริมกิจการเครื่องสำอางในประเทศไทยด้วยเช่นกัน ดังพบว่ามีเครื่องสำอางประเภทน้ำหอมได้รับความนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะน้ำอบไทยและน้ำปรุงต่างๆ เช่น ยอดน้ำปรุงชื่อวันสมรสของร้านฉวีวงศ์ น้ำหอมสุคนธรสและน้ำอบไทยสุคนธรสของคุณหญิงนงเยาว์ ธรรมาธิกรณ์ น้ำอบปรุงบาหยัน น้ำหอมกลิ่นมะลิป่า และน้ำหอมจำปาสัก เป็นต้น โดยน้ำหอมทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นผลผลิตฝีมือคนไทยในปี พ.ศ. 2483 (พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, 2551, น. 139)

อย่างไรก็ตาม การกำหนดราคาในการตั้งกำแพงภาษีด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติพิกัดอัตราศุลกากรนั้นเป็นผลมาจากการมีความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการสร้างชาติ เนื่องจากว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะช่วยให้เกิดการแยกประเภทของสินค้าต่างๆ ได้ และสามารถเรียกเก็บภาษีได้อย่างชัดเจน ดังสะท้อนให้เห็นจากบทบรรณาธิการในหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ ปี พ.ศ. 2479 ดังความว่า

> *“ในการเก็บภาษีต่างๆ ตามพระราชบัญญัติพิกัดอัตราศุลกากร ฉะบับใหม่ที่ประกาศใช้เมื่อปลายปีที่แล้วนั้น จะเห็นว่าสินค้าถูกเก็บภาษีตามประเภทโดยอัตราต่าง ๆ กัน สำหรับสินค้าบางอย่างจะรู้ว่าอยู่ในประเภทใดนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้วิทยาศาสตร์ช่วย มิฉะนั้นจะแยกประเภทและเก็บภาษีไม่ได้โดยเด็ดขาด ก็ถ้าหากวิทยาศาสตร์ไม่ช่วยในการนี้แล้ว ภาษีศุลกากรของเราก็จะขาดไปมากทีเดียว”*
>
> *(กรมวิทยาศาสตร์, 2479, น. 104)*

นอกจากการที่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ส่งผลให้การบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยได้รับความนิยมมากขึ้นจากการกำหนดภาษีราคาสินค้าเครื่องสำอาง พ.ศ. 2479 แล้วนั้นยังพบอีกว่า รัฐบาลยังได้มีการสนับสนุนนโยบายสร้างชาติด้วยการประกาศรัฐนิยม 12 ประการ ที่มีการสนับสนุนให้ผู้คนในประเทศใช้เครื่องอุปโภคที่จำหน่ายภายในประเทศ (เทียมจันทร์ อ่ำแหวว, 2521, น. 193) จึงส่งผลให้สินค้าภายในประเทศ โดยเฉพาะเครื่องสำอางสำหรับใบหน้ามีการโฆษณาที่ขยายวงกว้างมากขึ้น และสินค้าจากต่างประเทศเริ่มน้อยลงกว่าในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่เครื่องสำอางตะวันตกเฟื่องฟูในไทย เช่น แป้งน้ำบาหยัน ของโรงงานเพ็ญประภา เป็นต้น (ญาณี กลิ่นเมือง, 2567, น. 154)

นอกจากนี้ยังมีประเด็นเพิ่มเติมจาก พวงร้อย กล่อมเอี้ยง ที่ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับบริษัทที่ผลิตเครื่องสำอางยี่ห้อบาหยันว่าเป็นบริษัทเครื่องสำอางที่มีการโฆษณาอย่างเอิกเกริกและข้อความในการโฆษณาสินค้าเกี่ยวกับเครื่องสำอางนั้นส่วนใหญ่พบว่าเป็นข้อความที่พยายามโจมตีเครื่องสำอางจากต่างประเทศ ฉะนั้นแล้วจึงกล่าวได้ว่าการโฆษณาของบริษัทเครื่องสำอางบาหยันนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการต่อต้านอิทธิพลความสวยความงามจากชาติตะวันตก เช่น มีการโฆษณาเครื่องสำอางของไทย คือ แป้งผิว น.ส. ที่นิยมใช้ขมิ้นเป็นส่วนผสมหลักในการผลิตเครื่องสำอาง (พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, 2551, น. 136) ทั้งนี้การกล่าวโจมตีวาทกรรมความงามในการนำเข้าสินค้าจากตะวันตกของบริษัทบาหยันนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการตอบสนองจากประชาชนผู้ผลิตเครื่องสำอางและบริโภคเครื่องสำอางต่อภาครัฐที่มีการส่งเสริมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งในกรมวิทยาศาสตร์ได้มีการวางรากฐานความรู้ทางด้านสมุนไพรต่างๆ ภายในประเทศด้วยเช่นกัน ดังที่กล่าวไปก่อนหน้าว่ากรมวิทยาศาสตร์ได้มีกองเภสัชกรรมเป็นแผนกทำงานร่วมกันภายในหน่วยงาน

ขณะเดียวกันนั้น การบริโภคและการผลิตเครื่องสำอางภายในประเทศนั้นยังสะท้อนให้เห็นว่าเริ่มปรากฏเครื่องสำอางที่ใช้ภายในประเทศหลากหลาย

ชนิดจำนวนมากในช่วงทศวรรษ 2480 อันสอดคล้องกับงานของญาณี กลิ่นเมือง (2567) ที่มีการรวบรวมผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อันเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางที่ได้รับความนิยมอย่างมาก เนื่องจากเป็นผลิตภัณฑ์ของคนไทยที่ผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศ เช่น เครื่องสำอางสบู่คาร์บอลิก 1.77 น้ำมันยาเซ็ตลอนของคอมเปาน์ออยส์ ผลิตภัณฑ์ดัดผม แต่งผม เซ็ตผม บำรุงผมด้วยครีมผมเย็น 1.77 และสบู่ไลโซ 1.77 (ญาณี กลิ่นเมือง, 2567, น. 160-161) ผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางที่กล่าวมาข้างต้นเป็นของกิจการ 1.77 อันสะท้อนให้เห็นถึงการบริโภคเครื่องสำอางที่ได้รับความนิยมในช่วงทศวรรษ 2480 โดยเป็นผลมาจากการส่งเสริมและการสนับสนุนของภาครัฐจากการกำหนดตั้งกำแพงภาษี รวมถึงการออกนโยบายรัฐนิยม ตลอดจนการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้วิทยาศาสตร์ผ่านหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางของ 1.77 ยังได้รับการสนับสนุนประชาสัมพันธ์ผ่านหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ด้วยเช่นกัน นอกจากจะปรากฏการบริโภคเครื่องสำอางในเครือ 1.77 ดังกล่าวแล้ว ยังพบอีกว่าผู้คนนิยมบริโภคเครื่องสำอางประเภทอื่นๆ หลากหลายชนิด เช่น น้ำหอมรัฐนิยมของกรมสรรพสามิตต์ สบู่ปาล์มโอลีฟ แป้งนวลดวงเดือน และแป้งร่ำบาหยัน เป็นต้น (ญาณี กลิ่นเมือง, 2567, น. 162)

การปรากฏเครื่องสำอางในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 ที่หลากหลายประเภทมากขึ้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความหมายของความงามที่ขยายกว้างตามไปด้วย เช่น ไร้สิวฝ้า ผมเงางาม มีกลิ่นกายที่หอม มีผิวที่สะอาด เป็นต้น และการที่ความหมายของความงามขยายกว้างมากขึ้นเป็นผลมาจากการมีผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางที่ได้รับการสนับสนุนในการผลิตเครื่องสำอางด้วยนโยบายรัฐนิยม 12 ประการ ประกอบกับการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการผลิตเครื่องสำอาง รวมถึงการตั้งกำแพงภาษีสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ กล่าวได้ว่า รัฐนิยมได้กลายมาเป็นตัวกลางที่สำคัญในการวางรากฐานทางความคิดในการผลิตเครื่องสำอางภายในประเทศและปฏิบัติการทางการตลาดอันส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการบริโภคเครื่องสำอาง

ภายในประเทศ รวมถึงก่อให้เกิดการกระตุ้นการค้าทางด้านเศรษฐกิจ

บทสรุป

บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นถึงพลังความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ได้ส่งผลต่อการผลิตและบริโภคเครื่องสำอางในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2480 กล่าวคือ พลังความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ส่งผลให้การผลิตเครื่องสำอางในสังคมไทยเป็นแนวคิดทางการเมืองในเรื่องของการสร้างชาติผ่านผลิตภัณฑ์ความงามโดยสนับสนุนสินค้าภายในประเทศ รวมถึงทำให้เกิดการวางแผนนโยบายควบคุมสินค้าเครื่องสำอางภายในประเทศและการผลิตสินค้าเครื่องสำอางผ่านการออกพระราชบัญญัติพิกัดศุลกากรด้วยการใช้ความรู้วิทยาศาสตร์ในการจำแนกประเภทและตรวจสอบสินค้าเครื่องสำอางอันนำไปสู่การสนับสนุนสินค้าภายในประเทศ นอกจากนี้ความรู้วิทยาศาสตร์ยังส่งผลให้การผลิตเครื่องสำอางต่างๆ ได้ถูกรับรองอย่างมีมาตรฐานเพื่อความปลอดภัยต่อผู้บริโภคโดยหน่วยงานของภาครัฐที่เป็นปัจจัยหลักในการผลิตความรู้วิทยาศาสตร์อย่างชัดเจน อีกทั้งยังส่งผลให้เกิดการวางรากฐานทางความคิดเกี่ยวกับการผลิตเครื่องสำอางที่มาพร้อมกับความปลอดภัย สามารถพิสูจน์และตรวจสอบได้ จนทำให้ความหมายของความงามในสังคมไทยกลายเป็นความงามที่ผูกกับความเป็นวิทยาศาสตร์อันมีลักษณะเฉพาะของประเทศไทยด้วยการพยายามใช้ส่วนผสมอันเป็นพืชพรรณสมุนไพรในประเทศ อาทิ ขมิ้น ทั้งนี้ ความรู้วิทยาศาสตร์ที่ส่งเสริมและเผยแพร่โดยกรมวิทยาศาสตร์ผ่านหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์นั้นกลับทำให้เห็นว่ามีการคัดเลือก การกีดกัน และเลือกรับสินค้าบางอย่างเพื่อรับรองคุณภาพสินค้าเครื่องสำอาง กล่าวคือ ทำให้การผลิตเครื่องสำอางบางประเภทที่ไม่ตรงตามตำราหรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์กลายเป็นสินค้าไม่มีคุณภาพ

นอกจากนี้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังได้ส่งผลต่อการบริโภคเครื่อง

สำอางในสังคมไทย กล่าวคือ รัฐนิยมได้กลายมาเป็นตัวกลางที่สำคัญในการวางรากฐานทางความคิดเนื่องจากจะเห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นถูกผลิตและส่งเสริมผ่านหน่วยงานของภาครัฐ เช่น กรมวิทยาศาสตร์และหน่วยงานต่างๆ ฉะนั้นจึงทำให้รัฐนิยมได้กลายมาเป็นตัวกลางในการวางรากฐานทางความคิดผ่านการผลิตเครื่องสำอางและปฏิบัติการทางการตลาดอันส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการบริโภคเครื่องสำอางภายในประเทศ รวมถึงก่อให้เกิดการกระตุ้นการค้าทางด้านเศรษฐกิจเพื่อสร้างผลกำไร อีกทั้งความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ยังได้ส่งผลต่อการบริโภคเครื่องสำอางด้วยการทำให้เกิดแนวคิดในเรื่องของการบริโภคเครื่องสำอางนั้นจะเป็นการช่วยชาติหรือลดภาระของชาติในขณะเดียวกันความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ส่งเสริมโดยภาครัฐนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการบริโภคเครื่องสำอาง

บรรณานุกรม

กชกรณ์ เสรีฉันทฤกษ์. (2551). *วาทกรรมความงามของผู้หญิงในสังคมไทย: มุมมองพหุมิติ* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

กรมวิทยาศาสตร์. (2479). บทบรรณาธิการ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 3-8.

กรมวิทยาศาสตร์. (2479, 6 กันยายน). บทบรรณาธิการ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 99-106.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 15 มิถุนายน). การส่งเสริมอุตสาหกรรมของประชาชาติ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น.120-121.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 15 มิถุนายน). น้ำยารักษาผิวชนิดเข้ากำมะถัน. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 124.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 15 มิถุนายน). วิธีทำน้ำมันใส่ผมชะนิดเป็นครีมข้นขาว พ.ศ.2480. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.*

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 20 มกราคม). น้ำยาทาเล็บและเคลือบทาเล็บ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 435.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 22 พฤศจิกายน). น้ำยาทาฉลากไม่ให้เสีย. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 281.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 22 พฤศจิกายน). ยาสีฟันแข็ง. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 281-282.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 22 พฤศจิกายน). วิธีทำสารส้มจากดินขาว. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 286.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 22 มีนาคม). น้ำมันใส่ผมชนิดเป็นครีมข้นขาว. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 592.

กรมวิทยาศาสตร์. (2480, 22 มีนาคม). ปกิณณกะวิทยาศาสตร์. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 588-592.

กรมวิทยาศาสตร์. (2481, 12 ตุลาคม). แชมพู. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 453.

กรมวิทยาศาสตร์. (2481, 23 กรกฎาคม). สะบู่กับน้ำฝน. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 311.

กรมวิทยาศาสตร์. (2481, 31 พฤษภาคม). ครีมทาให้ชุ่มชื่นหลังจากโกนหนวด. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 161.

กรมวิทยาศาสตร์. (2483, 15 กรกฎาคม). ประกาศกรมพาณิชย์. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 296-298.

กรมวิทยาศาสตร์. (2483, 15 ตุลาคม). บทบรรณาธิการ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. ก-ค.

กรมวิทยาศาสตร์. (2483, 15 ตุลาคม). ปกิณณกะวิทยาศาสตร์. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 442-444.

กรมวิทยาศาสตร์. (2484, 15 มกราคม). ภาคราชการ เรื่อง ตั้งกรรมการออกใบพิจารณารับรองส่งเสริมคุณภาพสินค้า. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 133-134.

กรมวิทยาศาสตร์. (2486, 25 มกราคม). แผนกคำถามคำตอบ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 96-101.

กระทรวงเศรษฐการ. (2483). “ระเบียบสำหรับปฏิบัติการส่งเสริมเครื่องอุปโภคบริโภคที่กำเนิดหรือประดิษฐ์ในประเทศไทย”. *วารสารวิทยาศาสตร์,* 5(1), 44-48.

เกรียงไกร กองเส็ง. (2559). ร่างกายภายใต้บงการ: การเปลี่ยนแปลงความหมาย ‘ความงาม’ ของสตรีไทย-จีนตามวิถีสมัยใหม่. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง*, 5(2), 235-249.

เกลียว บุนนาค. (2478). เ*อกสารของกรมวิทยาศาสตร์ อันดับที่ 4 เรื่องน้ำมันสนและยางสน.* เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์.

เกลียว บุนนาค. (2478). *เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ อันดับที่ 5 วุ้นจากสาหร่ายทะเลของสยาม.* เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์.

คณะสถานศึกษาเคมีปฏิบัติ. (2481, มกราคม). การแสดงของแผนกวิทยาศาสตร์แห่งกองเศรษฐกรรมในงานฉลองรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2481. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 559-577.

คำพันธ์ พลกนิษฐ์. (2480, 22 พฤศจิกายน). ยาทารองเท้าผ้าใบขาวและหมวกสังกะสีออคไซด์. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 242-245.

จอมจิน จันทรสกุล. (2549). "วิวัฒนาการของวิทยาการด้านเภสัชศาสตร์จากอดีตสู่ยุคปัจจุบัน". ใน ยงยุทธ ยุทธวงศ์ และคณะ (บ.ก.), *อดีต ปัจจุบัน อนาคต วิทยาการเคมีและเภสัชไทย* (179-213). ปทุมธานี: มูลนิธิบัณฑิตยสภาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม. (2487, 15 เมษายน). แถลงการณ์เรื่องการส่งเสริมเสถกิจและการค้า. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. 25-28.

จารุณี วงค์ละคร. (2561). อำนาจชีวะในทัศนะของมิเชล ฟูโกต์. *วารสารปณิธาน*, 14(1), 135–162.

ชวกันต์ ปัญญาวงค์. (2557). *อิทธิพลของสื่อต่อความต้องการเปลี่ยนสีผิวของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ซี.เจ.เฮาส์. (2478). *เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ อันดับที่ 2 เรื่องทรายสำหรับทำแก้ว.* เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์.

ญาณี กลิ่นเมือง. (2567). "จากเครื่องสำอางสู่เวชสำอาง: พัฒนาการความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เครื่องสำอาง ในสถาบันการศึกษาของไทย". ใน *หนังสือรวมบทความ Soft ไหน-ละมุนใด: ผัสสะ สภาวะและคุณค่า ในชีวิตร่วมสมัย.*

ญาณี กลิ่นเมือง. (2567). *จากเครื่องสำอางสู่เวชสำอาง: โบราณคดีความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์เครื่องสำอางในประเทศไทย* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยนเรศวร, พิษณุโลก. (อยู่ระหว่างการเผยแพร่)

ณัฐพล ใจจริง. (2566). *ดร.ตั้ว ลพานุกรม เภสัชกรนักปฏิวัติ: ผู้สร้างชาติด้วยวิทยาศาสตร์และสุขภาพอนามัย. มติชนสุดสัปดาห์.* สืบค้นจาก https://www.matichonweekly.com/column/article_442095

ดารุณี สมศรี. (2566). ราชบัณฑิตยสถาน สำนักวิทยาศาสตร์กับการสร้างรัฐด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของรัฐบาลคณะราษฎร. *วารสารประวัติศาสตร์ มศว,* 48(1), 183–202.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2550). *เชื้อโรค ร่างกายและรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทียมจันทร์ อ่ำแหวว. (2521). *บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม พ.ศ.2475-2487* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ประชาชาติ. (2478, 10 มกราคม). คิวเต็กซ์. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 10 สิงหาคม). ตลาดบำเพ็ญบุญ. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 10 สิงหาคม). ห้างไนติงเกลสโตร์. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 2 มกราคม). น้ำมันบำรุงผมแองเจิล. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 2 มกราคม). น้ำยาบำรุงผมสตาร์แฮร์โลเช่น. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 2 มกราคม). สบู่ยาเมดดีก้า. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 31 ธันวาคม). แป้งน้ำนีนาสกินทอนนิก. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 5 ตุลาคม). ครีมซาดา. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ.*

ประชาชาติ. (2478, 5 ตุลาคม). ไนติงเกล. *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ*.

ประโชติ เปล่งวิทยา. (2526). *เภสัชกรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในรอบ 200 ปี* (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณวิทยาลัย.

ป่วน เจริญพาณิช. (2483, 15 ตุลาคม). การบำรุงรักษาผม. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 335-338.

ปุ่ย โรจนะบุรานนท์. (2480, 15 มิถุนายน). มะกายหยุม. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. 45-50.

ปุ่ย โรจนะบุรานนท์. (2481, 12 ตุลาคม). เครื่องสำอางค์ น้ำยาดัดผมและเซ็ทผม. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. 445-447.

ปุ่ย โรจนะบุรานนท์. (2483). *คำแนะนำการประกอบอุตสาหกรรมบางอย่างในครอบครัว.* ม.ป.ท.: สถานศึกษาเคมีปฏิบัติ กรมวิทยาศาสตร์.

เปรม พาณิชผล. (2486, 25 มกราคม). การทำสบู่อ่อนที่ทำด้วยด่างจากเถ้าไห้เปนสบู่แขง. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 20-23.

ไปรยา พลศารทูล. (2549). *มายาคติความงามของสตรีไทย พ.ศ. 2481-2516* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ผู้รวบรวมตำรา “สูตรอุตสาหกรรม”. (2482, กรกฎาคม). เบ็ดเตล็ดอุตสาหกรรม. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 244-245.

แผนงานสร้างกลไกเฝ้าระวังและพัฒนาระบบยา คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2552). *ดร.ตั้ว ลพานุกรม เภสัชกรผู้ยิ่งใหญ่ รัฐบุรุษวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย*. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.

พรทิพย์ นิมมานนิตย์. (2549). “90 ปี เภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”. ใน *90 ปี การศึกษาเภสัชศาสตร์ และคณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* (น. 46-67). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรทิพย์ นิมมานนิตย์. (2552). “95 ปี เภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”. ใน *95 ปี คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* (น. 32-48). กรุงเทพฯ: คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรเพ็ญ เปรมโยธิน, และ สรชัย จำเนียรดำรงการ. (2556). *จดหมายเหตุ 100 ปี วิชาชีพเภสัชกรรม.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิเภสัชศาสตร์เพื่อสังคม.

พระกระษาปณพิภาค. (2483, 15 เมษายน). บทบรรณาธิการ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. ก-ค.

พวงร้อย กล่อมเอี้ยง. (2551). “การใช้เครื่องสำอางของสตรีสยาม/ไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2”. *วารสารประวัติศาสตร์*, 120-142.

เล็ก ลักษณหุต. (2482, กรกฎาคม). วิตามิน F ในเครื่องสำอาง. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. 193-199.

วารสารเภสัชกรรมไทย. (2554). บุคคลสำคัญ ดร.ตั้ว ลพานุกรม. *วารสารเภสัชกรรมไทย*, 5(2), 33-34.

วารสารวิทยาศาสตร์. (2483). ประกาศกรมพาณิชย์ เรื่อง สะบู่หอมจุฬา-ยาสีฟันบาหยัน. *วารสารวิทยาศาสตร์,* 5(4), 583-588.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. (2552). ดร.ตั้ว ลพานุกรม รัฐบุรุษวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย. ใน แผนงานสร้างกลไกเฝ้าระวังและพัฒนาระบบยา คณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *ดร.ตั้ว ลพานุกรม เภสัชกรผู้ยิ่งใหญ่ รัฐบุรุษวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย.* กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.

วิภาภรณ์ กอจรัญจิตต์. (2545). *การวิเคราะห์ภาพเสนอความขาวในโฆษณาโทรทัศน์.* (ปริญญานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

ศิริ ติวยานนท์. (2480, 15 มิถุนายน). เครื่องสำอางค์ครีมประเทืองผิว. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์*. น. 55-58.

สง่า ษรสุวรรณ. (2478). *เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ อันดับที่ 6 เรื่องยางมะละกอ*. เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์.

สำนักงานเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ และ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษณศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2559). *สารานุกรมความงามด้วยภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ.

สำเริง วิมุกตะนันท์. (2482, กรกฎาคม). โคเลสเตอรอลในเครื่องสำอาง. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 219-224.

หลวงบุณยมานพพาณิชย์. (2479, 6 กันยายน). วิทยาศาสตร์ในระบอบรัฐธรรมนูญ. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 97-98.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *ถกความคิดสังคมศาสตร์ในสังคมไทย.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อารี สุพล, และ ปุ่ย โรจนะบุรานนท์. (2478). *เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์ อันดับที่ 1 เรื่องการทำเกลือให้ดีขึ้น.* เอกสารของกรมวิทยาศาสตร์.

เอนก นาวิกมูล. (2559). *พ่อค้าไทยยุค 2480-2490*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

ฮาโรลด ซิลแมน. (2482, กรกฎาคม). น้ำมันละหุ่ง. *หนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์.* น. 123-138.

Villa Vilaithong. (2006). *"A Cultural History of Hygiene Advertising in Thailand, 1940s-early 1980s."* (Doctoral dissertation). Australian National University, Australia.

ยุคสมัยแห่งทุน ณ บางบาล: ภาพสะท้อนการจัดการน้ำในเขตลุ่มน้ำภาคกลางตอนล่าง

Bang Ban Capitalocene: Reflection on water governance in the lower Chao Pharya basin area

อาทิตย์ ภูบุญคง
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
Artit Phuboonkong
Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre
(Public Organization)
Email: atit.johnny20@gmail.com

วันรับบทความ: 31 มกราคม 2568 (Received January 31, 2025)
วันแก้ไขบทความ: 21 กุมภาพันธ์ 2568 (Revised February 21, 2025)
วันตอบรับบทความ: 25 มีนาคม 2568 (Accepted March 25, 2025)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้คือการวิจัยเชิงเอกสารซึ่งใช้แนวคิดการเมืองของการจัดการน้ำ ยุคสมัยแห่งทุน และการจัดการพื้นที่ (spatial fix) มาใช้ทำความเข้าใจการจัดการพื้นที่แก้มลิงบางบาลโดยระบบทุนนิยมเพื่อป้องกันพื้นที่อุตสาหกรรมจากปัญหาน้ำท่วม พบว่ารัฐและระบบทุนนิยมได้กำหนดนโยบายเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่กิจกรรมของทุนนิยมในลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งก็คือโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ โดยการเข้ามาจัดการ ยึดครองและจัดสรรส่วนต่าง ๆ ของโลกเพื่อเอื้อต่อการสะสมทุน ภายใต้หลักการจัดการน้ำป้องออก พักตก ระบายใต้ กล่าวคือป้องออกคือการป้องกันพื้นที่อุตสาหกรรม

และพักตกคือการจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาลซึ่งรัฐได้เข้ามาจัดการพื้นที่ใหม่ ได้แก่ การประกาศใช้ปฏิทินการปลูกข้าวใหม่เพื่อเตรียมพื้นที่ให้พร้อมรับน้ำท่วม การเปลี่ยนหน้าที่ของโครงสร้างพื้นฐานของระบบชลประทานจากเดิมถูกออกแบบมาเพื่อจัดสรรน้ำทำนาให้แก่ชาวนา ให้กลายเป็นระบบชลประทานที่มุ่งจัดการน้ำเพื่อรองรับน้ำท่วม และการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่แก้มลิงเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ผลกระทบได้เกิดขึ้นตามมาหลายประการ เช่น ปัญหาน้ำท่วมที่มีระยะเวลายาวนานกว่าเดิม ความไม่เป็นธรรมในการจัดการน้ำ เป็นต้น

คำสำคัญ: ยุคสมัยแห่งทุน, การจัดการพื้นที่ของทุนนิยม, การจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาล

Abstract

This article is documentary research which uses three frameworks: politics of water governance, Capitalocence, and spatial fix, to understand how capitalism fix space and geography in Capitalocene which elucidates through case study in Bang Ban Monkey Cheek area, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. The study's findings revealed that capitalism and Thai state implemented Bang Ban Monkey Cheek policy which aims at safeguarding capitalism's activities in the lower Chao Pharya basin area such as urban and industrial zones by the management, the possession, and the distribution of each part of the world. This has been achieved through the introduction of a new rice planting calendar, the reproduction of water infrastructure functions from water distribution for planting rice to water distribution for protecting urban and

industrial zones from flooding. This water governance within the Bang Ban Monkey Cheek resulted in restructuring of water flow and has led to negative impacts on local community such as long-time flooding, environmental injustice and so on.

Keywords: Capitalocene, Spatial fix, Water governance in Bang Ban Monkey Cheek area

บทนำ

การเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ให้คำมั่นสัญญาว่าจะนำพาวิถีชีวิตที่สะดวกสบายและหรูหรามาสู่มนุษย์ แต่ความจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการเติบโตทางเศรษฐกิจได้สร้างวิกฤตสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นถือเป็นการทำลายปัจจัยพื้นฐานในการที่จะมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ (Saito, 2014) ภายใต้สถานการณ์วิกฤตทางสิ่งแวดล้อมและความผันผวนของสภาพภูมิอากาศโลกอย่างรุนแรงในปัจจุบันทำให้ในปี 2566 อันโตนิโอ กูเตร์เรส เลขาธิการสหประชาชาติ ประกาศยุติยุคโลกร้อน (Global Warming) และเรียกยุคสมัยใหม่ในทางสภาพภูมิอากาศนี้ว่ายุคโลกเดือด (Global Boiling) เนื่องจากได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวเลขอุณหภูมิความร้อนของโลกที่สูงขึ้นเป็นประวัติการณ์ (Niranjan, 2023)

ในยุคนี้เราสามารถพบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้อย่างดาษดื่น ตั้งแต่ปัญหาภัยแล้ง น้ำท่วม มลพิษ ไฟป่า ฯลฯ ภายใต้วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงข้างต้นพบว่ามหาเศรษฐีในประเทศพัฒนามีความสามารถในการรักษาชีวิตความเป็นอยู่ที่หรูหราของพวกเขา สวนทางกลับประชาชนคนธรรมดาที่ดำรงชีวิตวันต่อวันที่ต้องสูญเสียวิถีชีวิตไปอย่างสิ้นเชิง และถูกบังคับให้ต้องดิ้นรนอย่างสิ้นหวังเพื่อเอาชีวิตรอดในแต่ละวัน ด้วยเหตุดังนี้จึงเกิดการเรียกร้องให้มีการหันกลับมาทบทวนสาเหตุของความแตกต่างทาง

ชนชั้นที่นับวันช่องว่างยิ่งสูงขึ้นอย่างรุนแรงและสาเหตุของการทำลายสิ่งแวดล้อมโลก (Saito, 2014)

แนวคิดที่ได้รับความนิยมอย่างมากในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือมนุษยสมัย (Anthropocene) ที่ชี้ว่าวิกฤตการเปลี่ยนแปลงสภาพสภาพภูมิอากาศที่เรากำลังเผชิญอยู่เป็นผลมาจากมนุษย์ (man) ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ปะทะธรรมชาติ (humans versus nature) อย่างไรก็ตาม แนวคิดยุคสมัยแห่งทุน (Capitalocene) กลับมองว่าวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เราเผชิญอยู่มิได้เกิดขึ้นจากมนุษย์ หากแต่มีต้นตอมาจากทุนนิยม (Moore, 2015; 2016) เนื่องจากแนวคิดมนุษยสมัยมองข้ามเรื่องชนชั้น รวมทั้งยังคงติดอยู่บนกรอบคิดที่แยกระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และไม่ได้ให้ความสำคัญกับลักษณะแบบวิภาษวิธีหรือรูปแบบของโครงข่ายชีวิตซึ่งมนุษย์กับธรรมชาติไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกันได้ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 131)

ความสำคัญของวิวาทะนี้คือการชี้ให้เห็นต้นตอของปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมและข้อเสนอในการแก้ไขปัญหา กล่าวคือหากมองว่ามนุษย์คือปัญหาย่อมทำให้การแก้ปัญหาก็มุ่งเน้นไปที่มนุษย์ เช่น ใช้ถุงผ้ารักษ์โลก การใช้รถไฟฟ้า ซึ่งถือเป็นแนวทางการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมกระแสหลัก อย่างไรก็ตาม การจะหาทางออกที่ถูกต้อง เราต้องย้อนกลับไปศึกษาว่า วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมีต้นตอมาจากอะไร ซึ่ง Saito (2014) ชี้ว่าวิกฤตระบบนิเวศเกิดขึ้นจากการทำงานของระบบทุนนิยม

ด้วยเหตุดังนี้ การทำความเข้าใจทุนนิยมจึงเป็นกุญแจสำคัญ ในแง่นี้เองการอธิบายปรากฏการณ์ความวิบัติของระบบนิเวศในยุคปัจจุบันจึงต้องให้ความสำคัญกับอำนาจของระบบทุนนิยมที่เข้ามาครอบงำความเป็นไปของสังคมในมิติต่าง ๆ เนื่องจากไม่ได้มีแค่มนุษย์เท่านั้นที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น แต่ทุนนิยมเองก็ต้องปรับตัวกับปัญหาที่มันสร้างขึ้นมาอีกด้วย เพื่อให้การสะสมทุนดำเนินไปอย่างราบรื่น รวมถึงมุ่งเน้นการสร้างผลกำไรให้ได้มากที่สุดผ่านการจัดการพื้นที่ (spatial fix) (Harvey, 2001)

การจัดการน้ำในพื้นที่รับน้ำบางบาลภายหลังเหตุการณ์มหาอุทกภัยปี 2554 คือภาพสะท้อนการจัดการน้ำในยุคสมัยแห่งทุนได้เป็นอย่างดี เหตุเพราะรัฐได้มีการกำหนดนโยบายเพื่อป้องกันไม่ให้กิจกรรมของทุนนิยมในพื้นที่เมืองและอุตสาหกรรมได้รับผลกระทบ ความสำคัญของพื้นที่แก้มลิงบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือการเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในลุ่มน้ำภาคกลาง เหตุเพราะพื้นที่นี้ตั้งอยู่เหนือและอยู่ห่างจากพื้นที่อุตสาหกรรม วิถีการผลิตส่วนใหญ่ในพื้นที่คือการทำนา และรัฐอ้างว่าเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่น้ำท่วมถึงอยู่แล้ว

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งศึกษาว่าทุนนิยมได้จัดการภูมิศาสตร์และพื้นที่อย่างไรในยุคสมัยแห่งทุน (the age of capital) ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้ที่ผ่านมามีการศึกษาการจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาลที่สำคัญ 2 ชิ้น ได้แก่ การศึกษาคมลักษณ์ ไชยยะ (2566) เรื่องแก้มลิงกับชุมชน: ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐาน การจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาลซึ่งแนวคิดในการวิเคราะห์ได้แก่กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลพบว่า แก้มลิงบางบาลเกิดขึ้นจากสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อาทิ ทุ่งนา ชุมชน บ้านเรือน บ่อทราย โครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิดพันธุ์ที่ดำรงอยู่ในทุ่งซึ่งเคลื่อนไหวและส่งผลต่อข่ายใยความสัมพันธ์ของทุ่งบางบาลในสถานการณ์น้ำท่วมที่คาดเดาไม่ได้ ในแง่นี้ สาเหตุของน้ำท่วมจึงไม่ได้เกิดขึ้นจากปัจจัยทางธรรมชาติโดยตรงหากแต่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติของน้ำการบริหารจัดการโดยมนุษย์ และโครงสร้างพื้นฐานทางวัตถุ จึงนำมาสู่ปฏิบัติการควบคุมกักเก็บน้ำไว้ในพื้นที่แก้มลิงบางบาล เป็นเหตุให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงตามมาต่อผู้คนและสรรพสิ่งในพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาของอาทิตย์ ภูบุญคง (2566) เรื่องพลวัตของแนวคิดและการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในยุคหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2557 และผลกระทบต่อชุมชนพื้นที่รับน้ำ อ.บางบาล ชี้ให้เห็นว่านโยบายแก้มลิงบางบาลไม่ได้มาจากกระบวนการการมี

ส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง รวมถึงนโยบายแก้มลิงบางบาลสร้างผลกระทบหลายมิติทั้งน้ำท่วมและน้ำแล้ง จนเป็นเหตุให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรองเพื่อสร้างการจัดการน้ำที่เป็นธรรมยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการศึกษาทั้งสองชิ้นยังไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าจากเหตุการณ์น้ำท่วมในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ระบบทุนนิยมเข้ามาจัดการธรรมชาติและภูมิศาสตร์อย่างไรเพื่อให้การสะสมทุนของระบบทุนนิยมสามารถดำเนินต่อไปได้ เช่น ความเชื่อมโยงของกิจกรรมของทุนนิยมในจังหวัดอยุธยาซึ่งจะช่วยขยายความให้เห็นว่าเหตุใดการจัดการน้ำในแก้มลิงบางบาลจึงต้องให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงกว่าพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน ด้วยเหตุดังนี้ การศึกษาผ่านมุมมองมาร์กซิสต์ (Marxist) จึงมีส่วนช่วยขยายองค์ความรู้ด้านการจัดการน้ำในสังคมไทย รวมถึงยังช่วยชี้ให้เห็นถึงแนวทางการแก้ปัญหาระยะยาวที่ให้ความสำคัญผลกระทบที่เกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมและความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมทั้งต่อมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ในสังคม

ระเบียบวิธีในการศึกษา

การศึกษาชิ้นนี้คือการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร 2 ส่วนหลัก ดังนี้

1) เอกสารปฐมภูมิ (primary source data) ซึ่งให้ข้อมูลการจัดการน้ำ (water governance) ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่แก้มลิงบางบาล ไม่ว่าจะเป็น ข้อมูลการใช้ประโยชน์ในพื้นที่จังหวัดอยุธยาทั้งในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ข้อมูลของการเปลี่ยนให้บางบาลกลายเป็นพื้นที่รับน้ำ อาทิ ความเป็นมาของนโยบายแก้มลิงบางบาล หน่วยงานและคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำในพื้นที่ รายละเอียดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้กลายเป็นพื้นที่แก้มลิง ฯลฯ ทั้งหมดที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นจากเอกสารหลายชิ้น ได้แก่ ประกาศจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แผนบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เอกสารประกอบการประชุม แผนการปฏิบัติงาน แผนยุทธศาสตร์ เป็นต้น

2) เอกสารทุติยภูมิ (secondary source data) ที่ฉายภาพให้เห็นถึงการจัดการน้ำที่สัมพันธ์กับพื้นที่แก้มลิงบางบาล เช่น ความเป็นมาของการพื้นที่แก้มลิงบางบาล ลักษณะการจัดการน้ำในพื้นที่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการน้ำ ฯลฯ ประกอบด้วย หนังสือ เอกสารการวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร หนังสือพิมพ์ และเว็บไซต์ เป็นต้น

แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา

1. การเมืองของการจัดการน้ำ (Politics of Water governance)

"น้ำ" ในมุมมองมานุษยวิทยา ไม่ใช่แค่สสารที่หล่นมาจากฟ้า เคลื่อนไหวไปตามแม่น้ำ และไหลออกมาจากก๊อกเท่านั้น แต่น้ำยังเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างใกล้ชิด ยกตัวอย่างเช่นในวิถีชีวิตประจำวันของมนุษย์น้ำมีบทบาทในการช่วยดับกระหาย การผลิตพลังงาน การระบายความร้อนในภาคอุตสาหกรรม ไปจนถึงการรักษาระบบนิเวศ ในแง่นี้การมองน้ำเป็นเพียงทรัพยากรโดดเดี่ยวจึงไม่ถูกนัก ดังนั้นการศึกษาน้ำในทางมานุษยวิทยาจึงชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างน้ำ การเมือง จิตวิญญาณ วัฒนธรรม และสังคม หาได้แยกขาดออกจากกัน หากแต่มีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด (Barnes & Alatout, 2012) ด้วยเหตุนี้ การจัดการน้ำจึงเป็นเรื่องของการตัดสินใจทางการเมือง เช่น การใช้อำนาจกำหนดว่าน้ำควรไหลไปที่ไหน ใครคือผู้มีอำนาจตัดสินใจ และความรู้ใดถูกใช้จัดการน้ำ (Zwarteveen et al., 2017)

การศึกษาของ Zwarteveen et al. (2017) ชี้ให้เห็นถึงประเด็นการศึกษาว่าด้วยการเมืองของการจัดการน้ำ ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาการจัดสรรน้ำ (distribution of water) ซึ่งเริ่มจากคำถามที่ว่าน้ำถูกจัดสรรอย่างไรท่ามกลางตัวแสดงที่หลากหลาย (who gets what?) อาทิ ภาคอุตสาหกรรม ภาคการเกษตร กลุ่มชาติพันธุ์ เพศภาพ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการจัดสรรความเสี่ยง (distribution of risks) เช่น การบรรเทาปัญหาอุทกภัยให้พื้นที่อุตสาหกรรมโดยบังคับทิศทางน้ำให้ไปท่วมพื้นที่เกษตรกรรมแทน ฯลฯ

และการศึกษาการจัดการน้ำในมิติการจัดสรรความรู้ (distributions of knowledge and expertise) (Zwarteveen et al., 2017)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการเมืองของการจัดการน้ำชี้ให้เห็นว่าการจัดการน้ำไม่ได้เป็นเรื่องธรรมชาติและเรื่องเทคนิคเท่านั้น หากแต่ยังสัมพันธ์กับเรื่องการเมือง เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่รัฐ การจัดสรรความเสี่ยง และการกระจายผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ฯลฯ ดังนั้น แนวคิดการเมืองของการจัดการน้ำในการศึกษาชิ้นนี้จึงช่วยฉายภาพให้เห็นว่าการจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาลเป็นเรื่องของอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างพื้นที่อุตสาหกรรมกับพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน

2. การจัดการพื้นที่เพื่อคงไว้ซึ่งการขูดรีดในยุคสมัยแห่งทุนนิยม (Spatial fix in Capitalocene)

2.1 ยุคสมัยแห่งทุน (the age of capital)

วิกฤตสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันมีความรุนแรงและคาดเดาไม่ได้ การจะแก้ปัญหานี้ได้อย่างยั่งยืนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจต้นตอของปัญหาที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่าแนวคิดที่มีอิทธิพลอย่างมากในการทำความเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันคือแนวคิดมนุษยสมัย (anthropocene) แนวคิดนี้ชี้ว่าวิกฤตการเปลี่ยนแปลงสภาพสภาพภูมิอากาศที่เรากำลังเผชิญอยู่เป็นผลมาจากมนุษย์ (man) ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ปะทะธรรมชาติ (humans versus nature) จนเป็นเหตุให้สภาวะพื้นฐานทางกายภาพและชีวภาพของโลกกำลังเปลี่ยนไป มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ จึงอาจไม่สามารถอยู่ในโลกได้ จุดเริ่มต้นของยุคมนุษยสมัยเกิดขึ้นตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมของประเทศอังกฤษซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของวิกฤตระบบนิเวศ (the cause for the ecological crisis) (Moore, 2015; 2016; เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, : 112)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาของเจสัน ดับเบิลยู มัวร์ (Jason W. Moore) นักวิชาการมาร์กซิสต์ชี้ว่าแนวคิดมนุษยสมัยมีข้อจำกัดหลายประการ กล่าวคือ

พวกนิยมความคิดแบบมนุษยสมัยมองข้ามการวิเคราะห์เรื่องมิติทางชนชั้นและระบบทุนนิยม รวมถึงยังคงอยู่ภายในกรอบคิดที่แบ่งแยกระหว่างมนุษย์ออกจากธรรมชาติตามแบบทวิภาวะของโลกสมัยใหม่ อีกทั้งยังละเลยลักษณะแบบวิภาษวิธีหรือรูปแบบของโครงข่ายชีวิตซึ่งมนุษย์กับธรรมชาติไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกันได้ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 131) นอกจากนี้ แนวคิดมนุษยสมัยจัดวางการทำความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ที่มีต่อวิกฤตระบบนิเวศไว้ 2 ศตวรรษ ได้แก่ ช่วงเริ่มต้นการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 19 จนมาถึงศตวรรษที่ 20 อย่างไรก็ตาม มัวร์ชี้ว่าในความเป็นจริง จุดเริ่มต้นของการยึดครองและทำลายล้างระบบนิเวศเริ่มต้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 15 กล่าวคือ วิกฤตระบบนิเวศเริ่มต้นขึ้นจากความพลิกผันทางประวัติศาสตร์ในศตวรรษที่ 15 จนมาถึงศตวรรษที่ 17 ช่วงเวลาข้างต้นได้เกิดการปฏิวัติและพลิกผัน 3 ประการ ได้แก่ 1) การปฏิวัติเกษตรกรรมที่เจ้าที่ดินล้อมรั้วและเปลี่ยนที่ดินทั้งหมดให้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิต 2) การปฏิวัติทางปรัชญาโดยเฉพาะปรัชญาทวิภาวะนิยมแบบ Cartesianism ของ เรอเน เดการ์ตส์ (Rene Descartes) ที่สถาปนาทวิภาวะ แนวคิดนี้แยกระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ออกจากกัน ในแง่นี้เอง ฐานคิดในการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ของยุโรปจึงวางอยู่บนวิธีคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางและเป็นองค์ประธาน ขณะที่สิ่งอื่น ๆ เป็นเพียงวัตถุกรรมเท่านั้น และ 3) การแผ่ขยายของจักรวรรดิยุโรปไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 119)

ด้วยเหตุดังนี้ ทุนนิยมจึงกลายเป็นระบบนิเวศทางสังคมอันใหม่ที่ครอบคลุมพื้นที่เกือบทั่วโลก ทุนนิยมได้เข้ามาจัดการ ยึดครอง และจัดสรรส่วนต่าง ๆ ของโลก ตั้งแต่แรงงานของมนุษย์ไปจนถึงสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของการสร้างมูลค่าและการสะสมความมั่งคั่ง ดังนั้น ทุนนิยมจึงกลายเป็นระบบนิเวศโลก (world ecology) ที่เข้ามาจัดการและขูดรีดมูลค่าฟรีจากโลกธรรมชาติ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564) ดังนั้น ปัญหาวิกฤตระบบนิเวศจึงเป็นปัญหาร่วมกันที่เต็มไปด้วยมิติทางชนชั้น มิติของระบบ

นิเวศ ซึ่งทั้งสองส่วนถูกดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตในระบบทุนนิยมเป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่าห้าร้อยปี ในแง่นี้ จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมวิกฤตที่เราเผชิญอยู่หาได้เป็นเรื่องของมนุษยสมัย ซึ่งเป็นวิกฤตที่เกิดจากน้ำมือของมนุษย์ เหตุเพราะทุนนิยมคือสาเหตุหลักของวิกฤตในครั้งนี้ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 123)

จากทั้งหมดที่กล่าวมา มัวร์เสนอว่าเราไม่ได้อยู่ในยุคมนุษยสมัยที่เชื่อว่ามนุษย์กระทำต่อโลกธรรมชาติอย่างรุนแรง เนื่องจากเราอยู่ใน “ยุคสมัยแห่งทุน” หรือ “capitalocene” เพื่อชี้ให้เห็นว่า ทุนนิยมมิใช่แค่ระบบเศรษฐกิจและสังคม แต่ทุนนิยมในปัจจุบันคือ “นิเวศโลก” (world ecology) ซึ่งเป็นวิถีที่กำหนดโครงข่ายชีวิต (web of life) กำหนดธรรมชาติ (nature) (Moore, 2016: 6) ในแง่นี้ ระบบทุนนิยมได้สร้างวิธีการในการควบคุมจัดการการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมกำลังแรงงานของมนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และการผลักภาระไปให้กับโลกธรรมชาตินั่นเอง (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 131)

ทั้งนี้คำว่านิเวศโลกหมายถึงปฏิสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์ ประวัติศาสตร์และวิภาษวิธีระหว่างและภายในโลกธรรมชาติมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 125) เมื่อนิเวศโลกหมายรวมถึงระบบสังคมและนิเวศตามธรรมชาติในฐานะที่เป็นระบบเดียวกัน ดังนั้น เราจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ระบบสังคมในฐานะที่มันเป็นส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์เกาะเกี่ยวกับนิเวศธรรมชาติด้วย ในแง่นี้เอง มัวร์เสนอว่าเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจบทบาทของระบบทุนนิยม ในฐานะที่มันสร้างระบบนิเวศประเภทหนึ่งขึ้นมาเพื่อบริหารจัดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตประเภทต่าง ๆ ฉะนั้นแล้วระบบทุนนิยมจึงไม่เพียงแต่จัดการแรงงานของมนุษย์ในกระบวนการผลิตแต่ยังจัดการโลกธรรมชาติอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ระบบทุนนิยมจึงเป็นนิเวศโลกแบบหนึ่งที่เข้ามากำกับควบคุมและปกครองโครงข่ายชีวิตมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 127)

ดังนั้นระบบทุนนิยมจึงเป็นระบบนิเวศทางสังคมที่ใช้อำนาจบริหารจัดการเพื่อเปลี่ยนแปลงเส้นแบ่งหรือขอบเขตระหว่างสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงพรมแดนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพื่อเอื้อต่อการสะสมทุนในแต่ละช่วงเวลา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดวิกฤตในระบบทุนนิยม ทุนนิยมจะทำการแก้ไขวิกฤตผ่านการเปลี่ยนหรือขยับเส้นแบ่งดังกล่าวให้สอดคล้องกับการสะสมทุนและการปกครองในรูปแบบต่าง ๆ ดังนั้นแล้วการขีดเส้นแบ่งว่าสิ่งใดมีมูลค่าหรือไม่มีมูลค่าจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของระบบทุนนิยม เพื่อที่จะทำให้สิ่งที่ไม่มีมูลค่าถูกยึดครองได้โดยไม่ต้องจ่าย (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564: 130)

จากสาระสำคัญของยุคสมัยแห่งทุนที่ว่าวิกฤตสิ่งแวดล้อมปัจจุบันเกิดขึ้นจากระบบทุนนิยม และทุนนิยมคือระบบนิเวศโลกที่เข้ามาบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เช่น กำลังแรงงานของมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และการผลักภาระไปให้กับธรรมชาติ เพื่อให้เอื้อต่อการสะสมทุนที่ไม่สิ้นสุดของทุนนิยม (the endless accumulation of capital) ด้วยเหตุนี้ ในส่วนต่อไปจะฉายภาพให้เห็นว่า อำนาจระบบทุนนิยมเข้ามาบริหารจัดการธรรมชาติ พื้นที่ ผู้คน และจัดการน้ำอย่างไรผ่าน “แนวคิดการจัดการพื้นที่ (spatial fix)” เพื่อใช้เป็นกรอบในการอธิบายบทบาทของทุนนิยมในการเข้ามาจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดอยุธยา

2.2 การจัดการพื้นที่ (spatial fix)

ลักษณะสำคัญของระบบทุนนิยมคือการต้องแสวงหากำไร สะสมทุนและขูดรีดให้ได้มากที่สุด ในแง่นี้เมื่อเกิดวิกฤตสิ่งแวดล้อมซึ่งอาจมีต้นตอมาจากกิจกรรมของทุนนิยมเองที่เข้าไปขูดรีดธรรมชาติดังที่กล่าวไปในแนวคิดยุคสมัยแห่งทุน จนเป็นเหตุให้การสะสมทุนได้เกิดการติดขัดและไม่ราบรื่น ด้วยเหตุดังนี้ ทุนนิยมจำเป็นต้องแสวงหาช่องทางใหม่ในการสะสมทุน ดังที่ Harvey (2001) ได้อธิบายให้เห็นถึงกลไกการทำงานของทุนนิยมในยุคปัจจุบัน

ผ่านกรอบการวิเคราะห์การจัดการพื้นที่ (space)ของทุนนิยม เช่น การสร้างพื้นที่ (the production) การผลิตซ้ำพื้นที่ (reproduction) และการจัดวางพื้นที่ใหม่ (reconfiguration) ดังนั้น Harvey จึงเสนอแนวคิดการจัดการพื้นที่ (spatial fix) เพื่ออธิบายให้เห็นถึงความปรารถนาที่ไม่สิ้นสุดของทุนนิยมในการแก้ไขวิกฤตที่เกิดขึ้นจากตัวมันเอง ผ่านการขยายภูมิศาสตร์ (geographical expansion) และการจัดวางโครงสร้างทางภูมิศาสตร์ใหม่ (geographical restructuring)

Harvey ชี้ให้เห็นว่า “การจัดการ” (Fix) หมายถึงการจัดการพื้นที่ชั่วคราว (temporary spatial fix) เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นจากการสะสมทุนอย่างล้นเกิน (overaccumulation) ของทุนนิยม ซึ่งหมายถึงวิธีการในการแก้ไขปัญหา นอกจากนี้ยังหมายถึงการจัดการที่ไม่สิ้นสุด (insatiable fix) ของทุนนิยมเพื่อให้ทุนนิยมสามารถเติบโตได้อีก และอีกความหมายคือการจัดการพื้นที่ของทุนต่อพื้นที่ (place) ผ่านการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจ (spatial restructuring of socio-economic space) (Harvey, 2001)

ในแง่นี้ ทุนนิยมไม่ต่างจากมดหรือบีเวอร์ที่ต้องผลิตภูมิทัศน์ทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการผลิตซ้ำตัวมันเอง พูดอีกอย่างคือทุนนิยมจำเป็นต้องจัดการพื้นที่เพื่อเสาะหาพื้นที่และเขตแดนใหม่เพื่อรองรับกิจกรรมของทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็น การสร้างกำไรจากระบบขนส่งมวลชนและต้นทุนการติดต่อสื่อสารที่ราคาถูก เครือข่ายการสื่อสาร การจัดพื้นที่ของโรงงาน ถนน และบ้าน การสร้างระบบการจัดสรรน้ำ ไปจนถึงการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (Harvey, 2001: 25; เดวิด ฮาร์วี, 2562: 225) ดังนั้น ในโลกที่มีวิวัฒนาการอย่างบ้าคลั่งนี้ ระบบทุนนิยมก็ต้องปรับตัวและมีบทบาทสำคัญในการปั้นแต่งโลกให้มีลักษณะที่เอื้อต่อการสะสมทุนได้อย่างต่อเนื่อง (เดวิด ฮาร์วี, 2562: 225)

ด้วยเหตุดังนี้ การจัดการพื้นที่เพื่อรับมือกับความยากลำบากในการสะสมทุนของระบบทุนนิยมจึงมีส่วนสำคัญในการรักษาให้ระบบทุนนิยม

สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงมากยิ่งขึ้นในสภาวะวิกฤตและยังสอดคล้องกับลักษณะสำคัญของระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นการสะสมทุนอย่างไม่สิ้นสุด

ดังนั้น ผู้เขียนจะนำแนวคิดทฤษฎีทั้งหมดมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเมืองของการจัดการน้ำในพื้นที่รับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่การชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของจังหวัดอยุธยาทั้งในด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมเพื่อชี้ให้เห็นว่าระบบทุนนิยมคือระบบนิเวศโลกที่เข้ามากำกับความเป็นไปของพื้นที่จังหวัดอยุธยาและประเทศไทยซึ่งเชื่อมต่อกับทุนนิยมโลกผ่านการดำเนินธุรกิจในภาคอุตสาหกรรมร่วมกัน ตั้งแต่การกำหนดที่ตั้งของพื้นที่ทางเศรษฐกิจ รายได้หลักของจังหวัด จากนั้นเมื่อเกิดวิกฤตน้ำท่วมปี 2554 จนเป็นเหตุให้พื้นที่กิจกรรมของทุนนิยมในพื้นที่อุตสาหกรรมได้รับผลกระทบอย่างมหาศาล รัฐจึงต้องกำหนดนโยบายแก้ปัญหาน้ำท่วม ซึ่งก็คือการจัดการพื้นที่ (spatial fix) เพื่อบริหารจัดการธรรมชาติ เช่น น้ำ ที่ดิน และภูมิศาสตร์ของพื้นที่ใหม่ เพื่อให้การสะสมทุนอันล้นเกินสามารถดำเนินต่อไปได้

บทความนี้จึงมุ่งนำเสนอให้เห็นรายละเอียดในแต่ละประเด็น ส่วนแรกคือการฉายภาพให้เห็นความเชื่อมโยงของระบบทุนนิยมกับพื้นที่อยุธยาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2554 ส่วนที่สองมุ่งนำเสนอให้เห็นถึงรูปแบบการจัดการน้ำในภาพรวมของลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่จังหวัดอยุธยา และส่วนสุดท้ายคือการวิเคราะห์การจัดการพื้นที่ (spatial fix) เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพื้นที่อุตสาหกรรมที่มีมูลค่าสูงทางเศรษฐกิจผ่านกรณีศึกษาพื้นที่แก้มลิงบางบาล

วิถีทุนนิยมกับมหาอุทกภัยปี 2554 ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ผลจากการปฏิวัติและการพลิกผันที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 15 ไม่ว่าจะเป็นการปฏิวัติเกษตรกรรม การปฏิวัติทางปรัชญาทวิภาวะนิยมแบบ Cartesianism และการขยายอำนาจของจักรวรรดิยุโรป เป็นเหตุให้ระบบทุนนิยมกลายมาเป็นระบบนิเวศโลกซึ่งเข้ามาจัดการ ยึดครอง จัดสรรส่วนต่าง ๆ ของโลกทั้งที่เป็นมนุษย์และมิใช่มนุษย์ เพื่อให้ง่ายต่อการสร้างมูลค่าและการสะสมความมั่งคั่ง (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564) อย่างไรก็ตาม การเติบโตขึ้นของระบบทุนนิยมได้มาพร้อมกับผลกระทบต่อระบบนิเวศที่รุนแรง ในบริบทเช่นนี้ เจสัน ดับเบิลยู มัวร์ จึงเรียกยุคสมัยที่ทุนนิยมครอบงำความเป็นไปของโลกว่า “ยุคสมัยแห่งทุน” (capitalocene) (Moore, 2016: 6)

ภาพสะท้อนอำนาจของทุนนิยมที่ซึมลึกไปสู่ทุกอณูของสังคมในหลายพื้นที่ทั่วโลก ตั้งแต่แนวทางการดำเนินเศรษฐกิจ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ไปจนถึงวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคม สามารถทำความเข้าใจผ่านกรณีศึกษาพื้นที่แก้มลิงบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาของประเทศไทย กล่าวคือพื้นที่แถบนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีทุนนิยมมาอย่างยาวนาน พื้นที่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาได้เชื่อมต่อกับวิถีทุนนิยมมาตั้งแต่ช่วงหลังสนธิสัญญาบาวริ่งในปี 2398 ในช่วงเวลานี้มนุษย์ได้เข้ายึดครองพื้นที่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้าที่ค่อย ๆ ขยายตัวขึ้น และเป็นแรงผลักดันให้เกิดการรุกเข้ายึดธรรมชาติเพื่อหมุนฟันเฟืองเศรษฐกิจใหม่ให้มีความต่อเนื่อง เช่น การเปลี่ยนธรรมชาติให้กลายเป็นวัตถุดิบเพื่อผลิตสินค้าสู่ ฯลฯ (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2566: 70-72)

ในปัจจุบันบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาคือที่ตั้งของพื้นที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญของไทย ไม่ว่าจะเป็นด้านการเกษตร อุตสาหกรรม ท่องเที่ยว และพาณิชยกรรม พื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยามีขนาดพื้นที่ประมาณ 20,441.94 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 19 จังหวัด อาทิ พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี

นนทบุรี กรุงเทพฯ นครปฐม นครสวรรค์ สมุทรปราการ สมุทรสาคร ฯลฯ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563)

อย่างไรก็ตาม ในปี 2554 ได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ในประเทศไทย ส่งผลให้พื้นที่เศรษฐกิจสำคัญในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง เหตุการณ์ “มหาอุทกภัย” ปี 2554 เป็นเหตุการณ์น้ำท่วมที่รุนแรงที่สุดในรอบ 70 ปีของประเทศไทย ระยะเวลาการท่วมเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2554 – พฤศจิกายน 2554 ธนาคารโลกชี้ว่าน้ำท่วมครั้งนี้คืออุทกภัยที่สร้างความเสียหายมากที่สุดอันดับที่ 4 ของโลก ทั้งในแง่ของปริมาณน้ำและจำนวนผู้ที่ได้รับผลกระทบ สะท้อนให้เห็นจากจำนวนพื้นที่ประสบภัยพิบัติทั่วทั้งประเทศ 87 อำเภอ 6,670 ตำบล ผู้เสียชีวิตหลายราย ประชาชน 4,039,459 ครัวเรือนได้รับความเดือดร้อน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่การเกษตรได้รับความเสียหายอย่างหนักกว่า 11.20 ล้านไร่ (อมรินทร์ทีวีออนไลน์, 2565)

มากไปกว่านั้น นิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ภาคกลาง 7 แห่ง ได้ถูกน้ำท่วมอย่างหนัก พื้นที่อุตสาหกรรมในภาคกลางมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยอย่างมาก เนื่องจากร้อยละ 17 ของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมของไทยมาจากนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ภาคกลาง อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางการผลิตอุตสาหกรรมและมีเครือข่ายการผลิตที่หลากหลาย อาทิ ยานยนต์ อิเล็กทรอนิกส์ ฮาร์ดดิสก์ไดรฟ์ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ดังนั้น เหตุการณ์น้ำท่วมจึงส่งผลให้กิจกรรมของทุนนิยมหยุดชะงัก ผลที่ตามมาคือปัญหาการขาดแคลนชิ้นส่วน (supply chain disruption) ในห่วงโซ่การผลิตของทุนนิยม ด้วยเหตุดังนี้ ธนาคารโลก (world bank) จึงได้ทำการประเมินความเสียหายทางเศรษฐกิจจากเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2554 โดยพบว่ามีมูลค่าสูงถึง 1.44 ล้านล้านบาท (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563; อมรินทร์ทีวีออนไลน์, 2565)

กล่าวโดยสรุป ตัวเลขความเสียหายที่สืบมาเนื่องจากเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งนี้คือ GDP ในไตรมาส 4 ของปี 2554 ติดลบร้อยละ 9 กล่าวคือเศรษฐกิจไทยในปี 2554 ทั้งปี ขยายตัวได้เพียงร้อยละ 0.1 ผลกระทบต่อผลิตภัณฑ์

มวลรวมในประเทศในราคาประจำปี คิดเป็นมูลค่า 328,154 ล้านบาท มากไปกว่านั้นยังพบว่าภาคอุตสาหกรรมหดตัวร้อยละ 21.8 เมื่อเทียบกับขยายตัวในไตรมาสที่ผ่านมาคือร้อยละ 3.1 อีกทั้งอัตราการใช้กำลังการผลิตรวมอยู่ที่ระดับร้อยละ 46.4 ลดลงจากร้อยละ 64.5 รวมถึงการใช้จ่ายภาคครัวเรือนเกิดการหดตัวร้อยละ 3.0 ยอดจำหน่ายสินค้าคงทนลดลงมากถึงร้อยละ 21.8 ด้วยเหตุนี้เอง ความเชื่อมั่นของผู้บริโภคจึงลดลงอยู่ที่ระดับ 62.3 เทียบกับ 73.5 ในไตรมาสก่อนหน้านี้ รวมทั้งผู้บริโภคมีความกังวลต่อสถานการณ์ค่าครองชีพที่อาจปรับตัวสูงขึ้นหลังจากที่ราคาสินค้าทรงตัวในระดับสูง (อมรินทร์ทีวีออนไลน์, 2565)

แผนการรับมือเหตุการณ์อุทกภัยในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาของไทยโดยสังเขป

ภายหลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2554 คลี่คลายลง รัฐไทยกำหนดนโยบายหลายด้านเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างซึ่งก็คือแผนบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา 9 แผนงาน เป้าหมายหลัก ได้แก่ การเพิ่มศักยภาพในการระบายน้ำเหนือออกสู่ทะเล รวมถึงมุ่งลดความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือการสร้างความเชื่อมั่นของนักลงทุนให้คืนกลับมาอีกครั้ง ทั้งนี้ การกำหนดแผนจัดการน้ำท่วมยังได้รับการช่วยเหลือจากองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศญี่ปุ่น (JICA) ในการเตรียมแผนการจัดการน้ำท่วมของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563)

แผนบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา 9 แผน ประกอบด้วย 1) โครงการปรับปรุงระบบชลประทานเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกตอนล่าง 2) โครงการก่อสร้างคลองระบายน้ำหลากชัยนาท-ป่าสัก-อ่าวไทย 3) โครงการก่อสร้างคลองระบายน้ำควบคู่กับถนนวงแหวนรอบที่ 3 4) โครงการปรับปรุงโครงข่ายระบบชลประทานฝั่งตะวันตก 5) โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการระบายน้ำเจ้าพระยา 6) โครงการบริหารจัดการพื้นที่นอกคันกั้นน้ำ 7) โครงการเพิ่ม

ประสิทธิภาพการระบายน้ำแม่น้ำท่าจีน 8) โครงการก่อสร้างคลองระบายน้ำหลากบางบาล-บางไทร 9) โครงการบริหารจัดการพื้นที่รับน้ำนอง นโยบายทั้งหมดมุ่งแก้ไขปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ 14 จังหวัด ซึ่งมีขนาดพื้นที่ 1.70-3.58 ล้านไร่ รวมถึงยังช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563) ตำแหน่งที่ตั้งของแผนการจัดการน้ำท่วมข้างต้นสะท้อนให้เห็นจากภาพด้านล่างนี้

ภาพที่ 1 แผนที่แผนบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา
ที่มา: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563

จากแผนบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาข้างต้นพบว่า จังหวัดอยุธยาถูกจัดให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญในการรับมือกับปัญหาน้ำท่วม เนื่องจากแผนที่รัฐกำหนดออกมาหลายส่วนถูกนำไปใช้ในพื้นที่จังหวัดอยุธยา ไม่ว่าจะเป็น 1) การเสริมคันกั้นน้ำเจ้าพระยาความยาว 54 กิโลเมตร, 2) ก่อสร้างประตูระบายน้ำ 2 แห่ง คือ ประตูระบายน้ำคลองบางหลวง และประตูระบายน้ำคลองบางบาล 3) คลองระบายน้ำบางบาล-บางไทร 22.5 กิโลเมตร และ 4)

เขื่อนพระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้ โครงการบางส่วนสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้ทันที เนื่องจากมีขนาดเล็กงบประมาณไม่สูงนัก อาทิ โครงการขุดคลองระบายน้ำบางบาล-บางไทร แต่บางโครงการงบประมาณหลายพันล้านบาท และมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างจึงต้องรอการอนุมัติจากรัฐต่อไป โดยเฉพาะโครงการที่อาจมีกระแสคัดค้านจากประชาชนในพื้นที่มาก (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2562)

ภาพที่ 2 แผนที่แผนบรรเทาอุทกภัยในจังหวัดอยุธยา
ที่มา: คมลักษณ์ ไชยยะ, 2562

นอกจากนั้น รัฐยังใช้รูปแบบการจัดการน้ำท่วมในจังหวัดอยุธยาอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งก็คือการกำหนดให้พื้นที่บางส่วนของจังหวัดอยุธยาเป็นพื้นที่รับน้ำเพื่อหน่วงน้ำไม่ให้เข้าท่วมพื้นที่เมืองและพื้นที่กิจกรรมของทุนนิยม ภายใต้หลักการที่ว่า **ป้องออก พักตก ระบายใต้** (โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.) ดังที่ปรากฏให้เห็นผ่านแผนที่ด้านล่างดังนี้

ภาพที่ 3 แผนที่พื้นที่รับน้ำในจังหวัดอยุธยา
ที่มา: โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.

สาระสำคัญของการจัดการน้ำในพื้นที่จังหวัดอยุธยาจากแผนที่ข้างต้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การป้องออก

การจัดการน้ำบนหลักการป้องออกหมายถึง การป้องกันที่ฝั่งทิศตะวันออกของจังหวัดอยุธยาซึ่งเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมให้รอดพ้นจากสถานการณ์น้ำท่วมเพื่อไม่ให้ซ้ำรอยเหตุการณ์อุทกภัยเมื่อปี 2554 พื้นที่ฝั่งทิศตะวันออกของจังหวัดอยุธยามีความสำคัญเนื่องจากเป็นที่ตั้งของพื้นที่เศรษฐกิจหรือพื้นที่อุตสาหกรรมที่สำคัญหลายแห่ง รวมทั้งบริษัทยักษ์ใหญ่ในต่างประเทศได้เข้ามาดำเนินธุรกิจหลายประเภท (โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.) กล่าวคือ กิจกรรมของทุนนิยมในพื้นที่จังหวัดอยุธยาประกอบด้วย นิคมอุตสาหกรรม 3 แห่ง ได้แก่ 1) นิคมอุตสาหกรรมบางปะอินมีพื้นที่ทั้งหมด 1,926 ไร่ 2) นิคมอุตสาหกรรมบ้านหว้า (ไฮเทค) มีพื้นที่ทั้งหมด 2,465 ไร่ 3) นิคมอุตสาหกรรมนครหลวงมีพื้นที่ทั้งหมด 1,441 ไร่ นอกจากนี้ จังหวัดอยุธยายังมีเขตประกอบการอุตสาหกรรม 2 แห่ง

ได้แก่ แฟคอรี่แลนด์วังน้อยมีพื้นที่ทั้งหมด 176 ไร่ และบริษัทสวนอุตสาหกรรมโรจนะ จำกัด (มหาชน) มีพื้นที่ทั้งหมด 11,000 ไร่ (กองอำนวยการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2564)

สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมของระบบทุนนิยมในพื้นที่ฝั่งตะวันออกจังหวัดอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลจำนวนโรงงาน เงินลงทุน และจำนวนคนงาน สามารถสะท้อนให้เห็นจากตารางดังต่อไปนี้

	พื้นที่กิจกรรมของทุนนิยม	จำนวนโรงงาน	เงินทุน (ล้านบาท)	คนงานในโรงงาน
1	นิคมอุตสาหกรรมบางปะอิน	95	167,000	55,000
2	นิคมอุตสาหกรรมบ้านหว้า (ไฮเทค)	135	63,679	49,000
3	นิคมอุตสาหกรรมนครหลวง	29	43,000	7,000
4	เขตประกอบการอุตสาหกรรมแฟคเตอรีแลนด์วังน้อย	116	11,984.48	6,463
5	เขตประกอบการอุตสาหกรรม บริษัท สวนอุตสาหกรรมโรจนะ จำกัด (มหาชน)	238	72,209.05	41,351
6	โรงงานอุตสาหกรรม	2197	318,445.40	158,927
	รวมทั้งหมด	2,810	676,317.93	317,741

ตารางที่ 1 รายละเอียดของพื้นที่อุตสาหกรรมของจังหวัดอยุธยาปี 2565
ที่มา: สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2567

นอกจากนี้ยังพบอีกว่าประเภทโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการลงทุนมากที่สุด 5 อันดับแรกของจังหวัดอยุธยาคือ 1) อุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ 2) อุตสาหกรรมผลิตเครื่องจักรกล 3) อุตสาหกรรมเครื่องมืออุปกรณ์ขนส่ง 4) อุตสาหกรรมอาหาร 5) อุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์พลาสติก (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2567) สำหรับตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่อุตสาหกรรมในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของจังหวัดอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียงสามารถสะท้อนให้เห็นจากแผนที่ด้านล่างดังต่อไปนี้

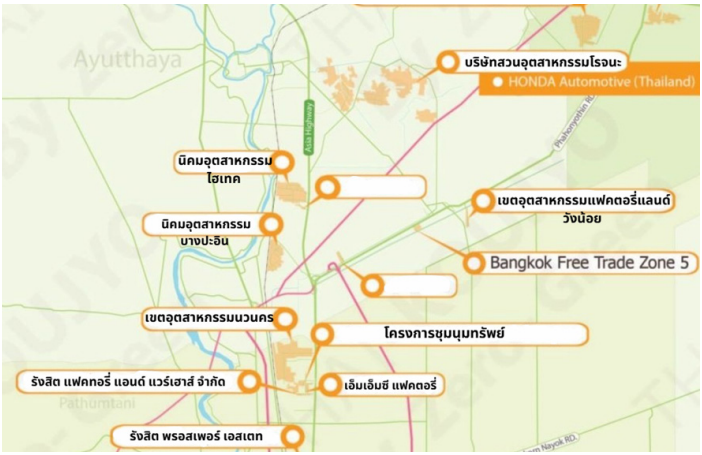

ภาพที่ 4 แผนที่พื้นที่อุตสาหกรรมอยุธยา
ตำแหน่งที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมในจังหวัดอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง
ผู้เขียนปรับปรุงมาจาก Thai-koujyo, n.d.

จากข้อมูลทางเศรษฐกิจของจังหวัดอยุธยาชี้ให้เห็นว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) ในปี 2566 มีมูลค่า 428,548 ล้านบาท โดยรายได้หลักมาจากภาคอุตสาหกรรมซึ่งมีรายได้สูงถึง 419,008 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 75.52 รองลงมาคือภาคบริการ 126,250 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 22.76 และลำดับสุดท้ายคือภาคการเกษตร 9,541 คิดเป็นร้อยละ 1.72 (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2567)

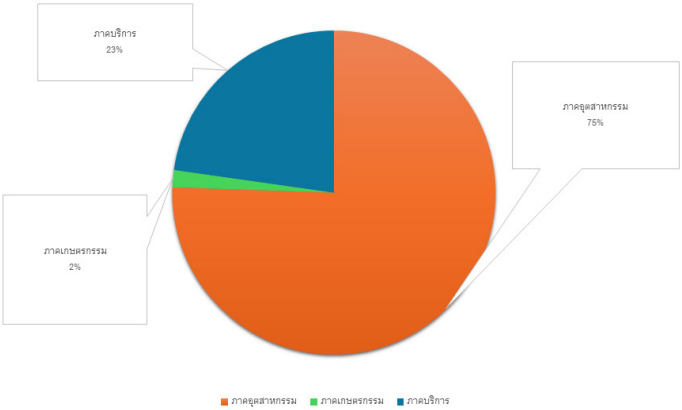

ภาพที่ 5 ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดอยุธยาปี 2566
ที่มา: สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2567

มากไปกว่านั้น ภาคอุตสาหกรรมในจังหวัดอยุธยายังมีความเชื่อมโยงกับวิถีทุนนิยมโลกโดยการศึกษาของ Midleton และ Ito (2020) ชี้ให้เห็นว่าภาคอุตสาหกรรมของจังหวัดอยุธยาสำคัญต่อห่วงโซ่สินค้าข้ามชาติ (global commodity chains) มาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เหตุเพราะประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นได้มีความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างแนบแน่น ญี่ปุ่นได้ลงทุนขนาดใหญ่ในประเทศไทย จนเกิดการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว (rapid industrialization) ในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นการกลายเป็นเมือง การเติบโตขึ้นของกรุงเทพฯ และการเกิดพื้นที่อุตสาหกรรมในภาคตะวันออก (the eastern seaboard) และในจังหวัดอยุธยา ด้วยเหตุดังนี้ กิจกรรมของทุนนิยมในจังหวัดอยุธยาจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่เชื่อมต่อกับวิถีทุนนิยมระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมต่อกับห่วงโซ่สินค้าข้ามชาติ (global commodity chain) และมีรายได้หลักมาจากภาคอุตสาหกรรม

กระนั้นก็ดี ผลจากเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2554 ทำให้พื้นที่แถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่อุตสาหกรรมได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง

สะท้อนให้เห็นจากในช่วงเดือนตุลาคม 2554 ระดับน้ำในจังหวัดอยุธยาได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนเป็นเหตุให้นิคมอุตสาหกรรมสหรัตนนคร (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นนิคมอุตสาหกรรมนครหลวง) ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่จำนวน 49 แห่ง มูลค่าการลงทุนประมาณ 9,472 ล้านบาท ถูกน้ำท่วมอย่างรวดเร็ว ความเสียหายที่เกิดขึ้นคิดเป็นเงิน 30,000 ล้านบาท ซึ่งคำนวณจากระยะเวลาความเสียหายและการฟื้นฟูประมาณ 3 เดือน กล่าวคือความเสียหายจากคำสั่งซื้อและการสูญเสียรายได้ 24,500 ล้านบาท ความเสียหายของอาคารโรงงานและเครื่องจักร 1,960 ล้านบาท ความเสียหายของวัตถุดิบ 490 ล้านบาท การขาดรายได้ระยะเวลา 3 เดือนของแรงงานจำนวน 14,696 รายคิดเป็น 360 ล้านบาท รวมไปถึงความเสียหายของธุรกิจที่เกี่ยวข้องเช่น หอพัก รถรับส่งคนงาน คิดเป็น 150 ล้านบาท และความเสียหายของผลิตภัณฑ์ของโรงงาน 980 ล้านบาท ทั้งนี้ จากความเสียหายที่เกิดขึ้นพบว่านักลงทุนจากญี่ปุ่นได้รับผลกระทบมากที่สุด เนื่องจากมีสัดส่วนการลงทุนในพื้นที่มากถึงร้อยละ 70 รองลงมาคือนักลงทุนจากไทยจำนวนร้อยละ 20 (Matichon online, 2554)

ความเชื่อมโยงของทุนนิยมในอยุธยากับทุนนิยมในพื้นที่อื่น ทำให้ผลกระทบจากน้ำท่วมในพื้นที่อุตสาหกรรมในจังหวัดอยุธยาส่งผลสะเทือนไปยังพื้นที่อุตสาหกรรมในภาคตะวันออกของประเทศไทย เนื่องจากกิจกรรมของทุนนิยมในอยุธยาเปรียบเสมือนแขนขาของภาคอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง ฉะเชิงเทรา และต่างประเทศ เหตุเพราะมีการส่งชิ้นส่วนจากโรงงานในอยุธยาไปยังโรงงานในจังหวัดต่าง ๆ เพื่อนำไปประกอบชิ้นส่วนต่อไป ทั้งนี้มูลค่าของธุรกิจในช่วงเวลานั้นสูงถึง 500,000 ล้านบาทต่อปี หรือร้อยละ 5% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) รวมทั้งรายได้รวมต่อปีของประเทศไทยมาจากภาคอุตสาหกรรมการผลิตสินค้าส่งออกถึงร้อยละ 70 (Matichon online, 2554)

ในแง่นี้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากน้ำท่วมในพื้นที่อุตสาหกรรม เช่น นิคมอุตสาหกรรมสหรัตนนคร นิคมอุตสาหกรรมบางปะอิน นิคมอุตสาหกรรมไฮเทค และนิคมอุตสาหกรรมโรจนะซึ่งมีโรงงานผลิตรถยนต์ฮอนด้าตั้งอยู่ด้วย เป็นเหตุให้สายพานการผลิต (supply chain) ของฮอนด้าทั่วภูมิภาคเอเชียไม่สามารถเดินหน้าต่อได้ เนื่องจากเหตุการณ์น้ำท่วมทำให้โรงงานในไทยไม่สามารถผลิตชิ้นส่วนรถยนต์ได้ จากการประเมินพบว่า น้ำท่วมในนิคมอุตสาหกรรม 4 แห่ง ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาจสร้างมูลค่าความเสียหายมากถึง 4 แสนล้านบาท (The Momentum, 2564) และผลกระทบที่เกิดขึ้นมาคือการทำให้การลงทุนหายไปประมาณร้อยละ 10 (โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.)

ภาพที่ 6 น้ำท่วมบริเวณนิคมอุตสาหกรรมโรจนะจังหวัดอยุธยาเมื่อปี 2554
ที่มา: สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ, ม.ป.ป.

การพักตก

การจัดการน้ำตามหลักการพักตกหมายถึงการปกป้องพื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงไม่ให้ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมซึ่งเกิดขึ้นจากการกำหนดให้พื้นที่ฝั่งตะวันตกของจังหวัดอยุธยาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เกษตรกรรมให้กลายเป็นพื้นที่รับน้ำแทนพื้นที่เมืองและอุตสาหกรรม วัตถุประสงค์สำคัญคือการสร้างความเชื่อมั่นในเรื่องเศรษฐกิจแก่นักลงทุน ส่วนการระบายใต้คือการสร้างคลองระบายน้ำเพื่อผันน้ำให้พ้นไปจากพื้นที่อุตสาหกรรมเช่นกัน (โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.) ในจังหวัดอยุธยามีพื้นที่แก้มลิงรับน้ำเพื่อป้องกันพื้นที่อุตสาหกรรมจากปัญหาน้ำท่วมทั้งหมด 7 แห่ง ได้แก่ ทุ่งบางบาล ทุ่งบ้านแพน ทุ่งบางกุ่ม ทุ่งผักไห่ ทุ่งเจ้าเจ็ด ทุ่งบางกุ้ง และทุ่งป่าโมก (ประยูร เย็นใจ, 2560) ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่รับน้ำทั้งหมดสะท้อนให้เห็นจากแผนที่ด้านล่างดังนี้

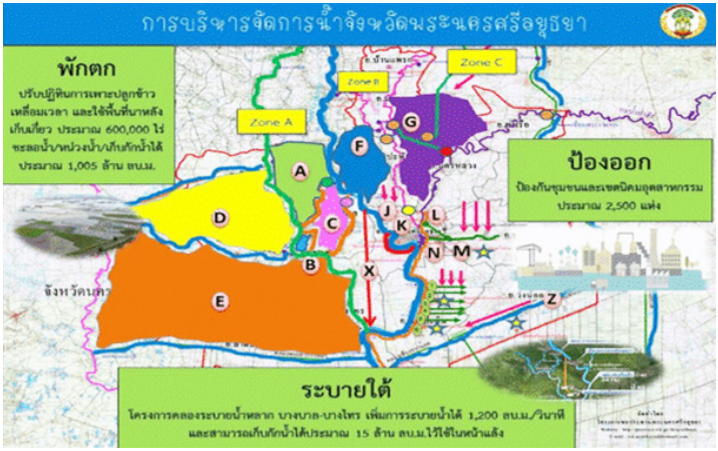

ภาพที่ 7 แผนที่พื้นที่แก้มลิงทั้งหมดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา: สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2568.

พื้นที่แก้มลิงในจังหวัดอยุธยาทั้ง 7 แห่ง มีรายละเอียดของพื้นที่โดยสังเขป ดังตารางต่อไปนี้

	พื้นที่รับน้ำ	ขนาดของพื้นที่ (ไร่)	ขนาดของพื้นที่ปลูกข้าว (ไร่)
1	ทุ่งบางบาล (C)	27,450	18,325
2	ทุ่งบ้านแพน (B)	5,780	5,100
3	ทุ่งบางกุ่ม (G)	83,000	45,645
4	ทุ่งผักไห่ (D)	124,879	81,745.5
5	ทุ่งเจ้าเจ็ด (E)	350,000	193,727.5
6	ทุ่งบางกุ้ง (F)	17,000	14,392.25
7	ทุ่งป่าโมก (A)	50,706	20,461.25
	รวมทั้งหมด	658,815	379,396.5

ตารางที่ 2 รายละเอียดของพื้นที่แก้มลิงในจังหวัดอยุธยา
ปรับปรุงมาจากสำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2568;
ประยูร เย็นใจ, 2560

การปรับเปลี่ยนพื้นที่แก้มลิงบางบาลเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทุนนิยมจากอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ดังที่กล่าวไปแล้วถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์มหาอุทกภัยปี 2554 จนเป็นเหตุให้วิถีการผลิตในระบบทุนนิยมตั้งแต่ระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ ไปจนถึงระดับโลก ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ด้วยเหตุนี้ธรรมชาติของทุนนิยมที่มุ่งเน้นการสะสมทุนที่ไม่สิ้นสุดจึงเกิดการติดขัดและหยุดชะงัก ดังนั้น ทุนนิยมจึงจำเป็นต้องเข้ามาแก้ไขวิกฤตการณ์น้ำท่วมโดยการเปลี่ยนแปลงพรมแดนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติใหม่ กล่าวอีกแบบคือทุนนิยมได้เข้ามาจัดการ ยึดครอง และจัดสรรส่วนต่าง ๆ ของโลก ตั้งแต่แรงงาน

ของมนุษย์ไปจนถึงสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในการปกครอง การสร้างมูลค่า และการสะสมความมั่งคั่ง (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2564)

พื้นที่แก้มลิงบางบาลซึ่งส่วนหนึ่งของพื้นที่ “พักตก” ในจังหวัดอยุธยา คือ ภาพสะท้อนการที่ทุนนิยมเข้ามาจัดการ ยึดครอง และจัดสรรส่วนต่าง ๆ ผ่านการจัดการน้ำเพื่อรับมือกับวิกฤตน้ำท่วมได้อย่างชัดเจน กล่าวคือทุนนิยมได้เข้ามาจัดการภูมิศาสตร์ของพื้นที่แก้มลิงบางบาลใหม่ (geographical restructuring) ไม่ว่าจะเป็น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนา การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งหมดนี้คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจ (spatial restructuring of socio-economic space) (Harvey, 2001) เพื่อป้องกันวิถีของการผลิตของทุนนิยมให้รอดพ้นจากเหตุการณ์น้ำท่วม

ดังนั้น บทความชิ้นนี้จึงมุ่งวิเคราะห์การจัดการน้ำในแก้มลิงบางบาลเพื่อปกป้องพื้นที่กิจกรรมของทุนนิยม เนื่องจากการจัดการน้ำของรัฐไทยได้สร้างผลกระทบต่อพื้นที่แก้มลิงบางบาลหลายด้าน เช่น ระยะเวลาน้ำท่วมที่ยาวนาน ความขัดแย้งในพื้นที่ ปัญหาน้ำแล้ง และความไม่เป็นธรรมในการจัดการน้ำ (อาทิตย์ ภูบุญคง, 2566) ดังนั้น แก้มลิงบางบาลจึงเป็นภาพสะท้อนปัญหาในเชิงภาพรวมของการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์พื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 8 แผนที่พื้นที่แก้มลิงบางบาล
ที่มา: โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล, ม.ป.ป.

ทั้งนี้ กระบวนการปรับพื้นที่แก้มลิงบางบาลให้กลายเป็นพื้นที่รับน้ำเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติเพื่อให้พื้นที่เดิมให้กลายเป็นพื้นที่ใหม่ ในอดีตพื้นที่แห่งนี้ไม่ได้ถูกออกแบบมาเพื่อเป็นพื้นที่รับน้ำท่วม โครงสร้างพื้นฐาน รูปแบบการทำนา พฤติกรรมการใช้ชีวิตของผู้คน และแบบแผนการใช้น้ำจึงมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกับการเป็นพื้นที่แก้มลิงรับน้ำ

ด้วยเหตุดังนี้ รัฐจึงต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่ (restructuring space) แก้มลิงบางบาลให้พร้อมรับน้ำท่วมซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ 1) การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาในพื้นที่ และ 2) การเปลี่ยนหน้าที่โครงสร้างการจัดการน้ำในพื้นที่ 3) การปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ (restructuring water flow) เพื่อปกป้องพื้นที่ทุนนิยม

1. การเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาในพื้นที่แก้มลิงบางบาล

นโยบายพื้นที่แก้มลิงบางบาลถูกบังคับใช้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในปี 2560 แต่ก่อนหน้านั้นในปี 2559 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบหมายให้กรมชลประทานและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกำหนดให้พื้นที่แก้มลิงรับน้ำเพื่อลดผลกระทบจากน้ำท่วมผ่านการปรับแผนการเพาะปลูกข้าวในพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่รับน้ำ (ประยูร เย็นใจ, 2563) ในเวลาต่อมาคณะกรรมการขับเคลื่อนนโยบายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แบบเบ็ดเสร็จ (single command) ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้แต่งตั้ง **"คณะกรรมการวางแผนกำหนดเหลื่อมเวลาการเพาะปลูกข้าว"** ซึ่งประกอบด้วย 3 คณะทำงานหลัก 3 ส่วน (คำสั่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการวางแผนการปลูกข้าวเหลื่อมเวลาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2559) ดังนี้

1) คณะกรรมการอำนวยการวางแผนการปลูกข้าวเหลื่อมเวลาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2) คณะทำงานวางแผนเหลื่อมเวลาการเพาะปลูกข้าวและประมงพร้อมจัดสรรน้ำ

3) คณะทำงานจัดทำเวทีประชาคมเพื่อการวางแผนปลูกข้าว ส่งน้ำและการทำประมง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คณะกรรมการวางแผนกำหนดเหลื่อมเวลาการเพาะปลูกข้าวข้างต้นจะทำการประชุมร่วมกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจะกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แก้มลิงบางบาลใหม่ เพื่อให้สามารถรองรับน้ำท่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังที่สะท้อนให้เห็นจากการประกาศใช้ **"ประกาศจังหวัดพระนครศรีอยุธยาร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่องปรับเปลี่ยนระบบการปลูกข้าวเหลื่อมเวลา"** ซึ่งมีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

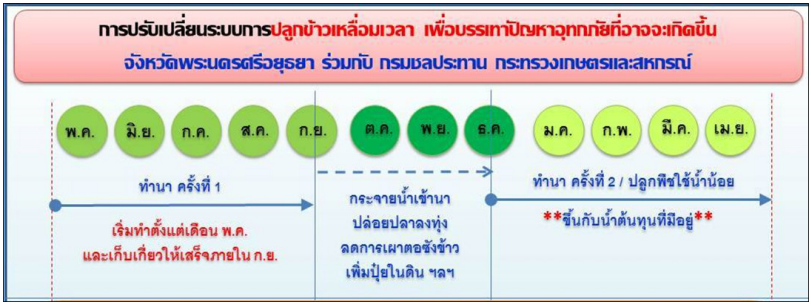

ภาพที่ 9 ปฏิทินการปรับเปลี่ยนวิถีการทำนาในพื้นที่แก้มลิงบางบาล เพื่อรับน้ำท่วม
ที่มา: โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.: 18

จากภาพ นโยบายพื้นที่รับน้ำบางบาลจะแบ่งการจัดการน้ำในพื้นที่ออกเป็น 3 ช่วงเวลา (ประกาศจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2565)

กล่าวคือ การทำนารอบที่ 1 รัฐกำหนดให้ชาวนาในพื้นที่แก้มลิงบางบาลเริ่มปลูกข้าวตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม และจะต้องเก็บเกี่ยวก่อนวันที่ 15 กันยายน เหตุเพราะหลังจากนั้นจะเป็นช่วง ปล่อยน้ำเข้าทุ่ง โดยรัฐจะเริ่มปล่อยน้ำเข้าแก้มลิงบางบาล เหตุดังนี้ ชาวนาต้องเก็บเกี่ยวข้าวให้เสร็จก่อนวันที่ 15 กันยายน ภายหลังจากน้ำท่วมลดลงจะเข้าสู่ การทำนารอบที่ 2 ชาวนาในพื้นที่จะเริ่มปลูกข้าวประมาณวันที่ 1 ธันวาคม (ประกาศจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2565)

จากการปรับเปลี่ยนจังหวะการทำนาในแก้มลิงบางบาลข้างต้น จะเห็นได้ว่ารัฐได้จัดการพื้นที่แก้มลิงบางบาลให้มีการทำนาอย่างเป็นระบบระเบียบ แตกต่างไปจากเดิมที่ในอดีตชาวนาปลูกข้าวและเก็บเกี่ยวข้าวโดยไม่ต้องเร่งรีบ ทว่าการจัดพื้นที่แก้มลิงบางบาลให้รับน้ำ รัฐกำหนดว่าชาวนาต้องเก็บเกี่ยวข้าวก่อนวันที่ 15 กันยายน เพราะหลังจากนั้นแก้มลิงบางบาลจะกลายเป็นพื้นที่รับน้ำ (อาทิตย์ ภูบุญคง, 2566)

หากชาวนาฝ่าฝืนหรือทำนาคลาดเคลื่อนจากประกาศจังหวัดข้างต้น จนเกิดความเสียหาย ภาครัฐจะไม่รับผิดชอบ อย่างไรก็ดี ข้อกำหนดนี้มีไว้เพื่อ ***"ขู่"*** ให้ชาวนาปลูกข้าวตรงตามปฏิทินเป็นหลัก เพราะในความเป็นจริงหากเกิดความเสียหายภาครัฐยังคงมีการช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม ความเป็นธรรมของการช่วยเหลือชาวบ้านจากการถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่รับน้ำกลับมิได้สัดส่วน เหตุเพราะชาวบ้านในพื้นที่มองว่าพวกเขาได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง แต่การชดเชยกลับไม่เป็นธรรม (ดูเพิ่มเติม อาทิตย์ ภูบุญคง, 2566)

นอกจากนี้การศึกษาของอาทิตย์ ภูบุญคง (2566) ชี้ว่า กระบวนการ (procedure) กำหนดนโยบายแก้มลิงบางบาลไม่ได้เปิดกว้างมากนัก รวมถึงไม่ได้เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบอย่างแท้จริง เหตุเพราะประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการเสนอความต้องการของตนเองอย่างมีความหมาย (meaningful participation)

2. จากระบบชลประทานเพื่อจัดสรรน้ำทำนาสู่ระบบชลประทานเพื่อผันน้ำ (ท่วม) เข้านา

ในอดีตเมื่อทศวรรษ 2510 ก่อนการเป็นพื้นที่แก้มลิงบางบาล การออกแบบระบบชลประทานสมัยใหม่ (modern irrigation system) มีวัตถุประสงค์คือการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรของชาวนาเป็นหลักโดยเป็นการจัดสรรน้ำทำนาที่ไม่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งนี้ ระบบชลประทานที่ถูกสร้างขึ้นในแก้มลิงบางบาล เช่น ระบบป้องกันน้ำท่วม ระบบการส่งน้ำ ระบบการระบายน้ำ ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างพื้นฐานหลายชิ้น อาทิ คันกั้นน้ำ สถานีสูบน้ำ คลองส่งน้ำ คลองระบายน้ำ ท่อลอด เครื่องกว้านบานระบาย และประตูน้ำ เป็นต้น (ดูเพิ่มเติม คมลักษณ์ ไชยยะ, 2566)

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาเมื่อมีการบังคับใช้นโยบายแก้มลิงบางบาล ส่งผลให้เกิดการแปลเปลี่ยน (translation) หน้าที่ของระบบชลประทานที่สร้างขึ้นก่อนหน้านี้ใหม่ เพื่อให้สามารถเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ในการรับน้ำแทน

พื้นที่เมืองและอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนบทบาทจาก “ทุ่งชลประทาน” เป็น “แก้มลิงกักเก็บน้ำ” (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2566) กล่าวคือ จากเดิมระบบชลประทานถูกออกแบบมาเพื่อสนับสนุนการเกษตรกรรมแก่ชาวนาด้วยการส่งน้ำและป้องกันข้าวในทุ่งเสียหาย แต่เมื่อกลายเป็นพื้นที่รับน้ำ โครงสร้างพื้นฐานในแก้มลิงบางบาล กลับทำหน้าที่เปลี่ยนให้พื้นที่แก้มลิงบางบาลกลายเป็นด่านหน้าในการรับน้ำท่วม สะท้อนให้เห็นจากการที่รัฐได้ปรับปรุงซ่อมแซมถนนคันกั้นน้ำให้มีระดับความสูงเพิ่มขึ้น จนสามารถเปรียบเปรยได้ว่า ณ ปัจจุบัน ความสูงของถนนคันกั้นน้ำอยู่ในระดับเดียวกันกับหลังคาบ้านเรือนของชุมชน ไม่เพียงเท่านั้นยังเกิดการเปลี่ยนหน้าที่ประตูน้ำ 29 จุดในพื้นที่ จากเดิมเพื่อการเกษตร มาสู่การผันน้ำเข้าแก้มลิงบางบาล เป็นต้น (ดูเพิ่มเติม คมลักษณ์ ไชยยะ, 2567)

ภาพที่ 10 แนวถนนคั้นกั้นน้ำที่ถูกยกสูงเพื่อให้สามารถรับน้ำท่วมได้
ผู้เขียน, 30 สิงหาคม 2567

ภาพที่ 11 ถนนคันกั้นน้ำสูงจนไม่สามารถมองเห็นฝั่งตรงข้ามได้
ผู้เขียน, 30 สิงหาคม 2567

ด้วยเหตุดังนี้ หน้าที่ของระบบชลประทานในพื้นแก้มลิงบางบาลจึงไม่ใช่การจัดสรรน้ำทำนาให้คนในพื้นที่ เนื่องจากนโยบายแก้มลิงบางบาลได้กลับหัวหน้าที่ของระบบชลประทานเพื่อเปลี่ยนพื้นที่ให้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เพื่อป้องกันน้ำท่วมให้แก่กิจกรรมของทุนนิยมนั่นเอง

3. การปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ (restructuring water flow) เพื่อปกป้องพื้นที่ทุนนิยม

จากการจัดการพื้นที่แก้มลิงบางบาลใหม่ที่กล่าวมาข้างต้น พบว่าในสถานการณ์น้ำท่วมจริง ภาครัฐได้ผลักมวลน้ำมหาศาลให้ไปท่วมพื้นที่บ้านเรือนและเกษตรกรรมที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดอยุธยา เพื่อไม่ให้พื้นที่ฝั่งทิศตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมและเมืองได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม ตามทิศทางการจัดการน้ำ “ป้องออก พักตก ระบายใต้” (โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.)

ภาพที่ 12 แผนที่การการจัดการน้ำท่วมของอยุธยา
ที่มา: โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.

ดังที่ปรากฏให้เห็นจากภาพถ่ายดาวเทียมในช่วงน้ำท่วมจังหวัดอยุธยาในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งพื้นที่อุตสาหกรรมทางด้านทิศตะวันออกแทบจะไม่ถูกน้ำท่วม

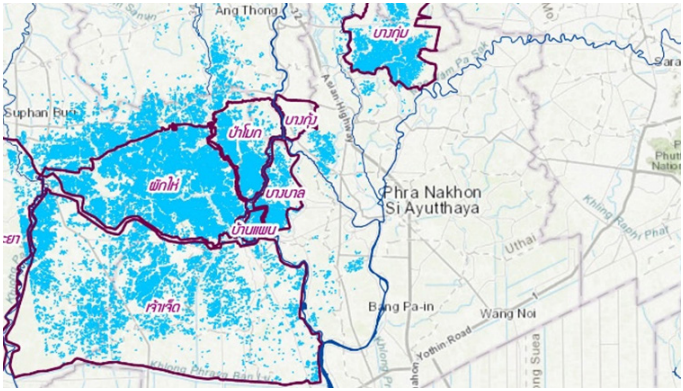

ภาพที่ 13 แผนที่น้ำท่วมพื้นที่แก้มลิงในช่วงวันที่ 4 ตุลาคม ปี 2564
ที่มา: GISDA http://flood.gistda.or.th

ภาพที่ 14 แผนที่น้ำท่วมพื้นที่แก้มลิงวันที่ 14 ตุลาคม ปี 2565
ที่มา: GISDA http://flood.gistda.or.th

ภาพที่ 15 แผนที่น้ำท่วมพื้นที่แก้มลิงวันที่ 10 ตุลาคม ปี 2566
ที่มา: GISDA http://flood.gistda.or.th

ภาพที่ 16 แผนที่น้ำท่วมพื้นที่แก้มลิงวันที่ 23 ตุลาคม ปี 2567
ที่มา: GISDA http://flood.gistda.or.th

ในแง่นี้ ทุนนิยมจึงไม่เพียงแค่จัดการพื้นที่ (space) และโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ในพื้นที่แก้มลิงบางบาลใหม่เท่านั้น หากแต่ยังได้จัดการทิศทางการไหลของน้ำ ซึ่งถือเป็นการเข้ามาปรับเปลี่ยนธรรมชาติ เพื่อให้ระบบทุนนิยมสามารถดำเนินการสะสมทุนได้อย่างไม่ตัดขัด

ทั้งนี้ แม้ปริมาณน้ำท่วมในแต่ละปีจะมากน้อยแตกต่างกัน หากมองอย่างผิวเผินก็อาจอนุมานได้ว่า ที่น้ำไม่ท่วมพื้นที่สำคัญ ก็เพราะว่าน้ำน้อย อย่างไรก็ตาม การจัดการน้ำสัมพันธ์กับการตัดสินใจทางการเมือง เช่น การใช้อำนาจกำหนดว่าน้ำควรไหลไปที่ไหน ใครคือผู้มีอำนาจตัดสินใจ และความรู้ใดถูกใช้จัดการน้ำ (Zwarteveen et al., 2017) ดังนั้นจะพบว่า ที่น้ำไม่ท่วมอุตสาหกรรม ก็เพราะมีการบังคับทิศทางการไหลของน้ำ สะท้อนให้เห็นจากภาพในแผนที่ที่ปรากฏชัดว่ามีพื้นที่ถูกน้ำท่วมคือฝั่งตะวันตก และพื้นที่ถูกกันไม่ให้น้ำท่วมคือฝั่งทิศตะวันออก

การจัดการน้ำเพื่อผลประโยชน์ของทุนนิยมข้างต้น ได้ส่งผลให้เกิดผลกระทบตามมาหลายประการ เช่น ในช่วงน้ำท่วมที่ปริมาณน้ำมีสูง และ

ระยะเวลาการท่วมยาวนา เป็นเหตุให้ชาวบ้านในพื้นที่เกิดความยากลำบากในการอยู่อาศัย มากไปกว่าน้ำ ยังพบการเรียกร้องของชาวบ้านว่าการชดเชยเยียวยาจากภาครัฐไม่ได้สัดส่วนและไม่เป็นธรรม รวมทั้งยังได้รับผลกระทบจากการเข้าไม่ถึงน้ำในการทำนาอีกด้วย จนเป็นเหตุให้ชาวบ้านบางกลุ่มต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรองเพื่อสร้างการจัดการน้ำที่เป็นธรรม (อาทิตย์ ภูบุญคง, 2566)

ในแง่นี้ การจัดการภูมิศาสตร์เพื่อรักษาผลประโยชน์ของทุนข้างต้นได้สร้างความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียม เหตุการณ์น้ำท่วมในแก้มลิงบางบาลเป็นภาพสะท้อนความเหลื่อมล้ำในหลายมิติระหว่างทุนนิยมศูนย์กลาง-ชายขอบ เมืองกับชนบท กรุงเทพฯ-ต่างจังหวัด พื้นที่ที่มูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำหรือตั้งอยู่ชายขอบของการพัฒนาถูกกำหนดให้ต้องรับน้ำท่วม เพื่อป้องกันไม่ให้พื้นที่ศูนย์กลางความเจริญได้รับผลกระทบ (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2567)

บทสรุปและการอภิปรายผลการศึกษา

ท่ามกลางความวิบัติของระบบนิเวศในยุคปัจจุบัน นักวิชาการมาร์กซิสต์ชี้ให้เห็นว่าทุนนิยมคือต้นตอสำคัญของปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน เหตุเพราะทุนนิยมได้เข้ามาจัดการและขูดรีดมนุษย์และสิ่งที่ไม่ไม่ใช่มนุษย์เพื่อให้ง่ายต่อการสะสมทุน ผลกระทบจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมไม่เพียงทำให้มนุษย์และสรรพชีวิตอื่นอยู่อย่างยากลำบากเท่านั้น แต่ทุนนิยมเองก็ประสบกับปัญหากับวิกฤตที่มันสร้างขึ้นมาเช่นกัน เหตุเพราะธรรมชาติของทุนนิยมคือการสะสมทุนอย่างไม่สิ้นสุด (endless capital accumulation) ดังนั้นในยามเกิดวิกฤต ทุนนิยมต้องดิ้นรนและแสวงหาพื้นที่ใหม่เพื่อให้การสะสมทุนมีความราบรื่น

ดังที่ Harvey (2001) ชี้ว่าทุนนิยมไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากการจัดการพื้นที่ (special fix) ผ่านการปรับภูมิศาสตร์ใหม่ (geographical restructuring) เพื่อรับมือกับสถานการณ์วิกฤติและเพื่อทำให้กิจกรรมของระบบทุนนิยมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงสถาพร การจัดการน้ำในพื้นที่

แก้มลิงบางบาลภายหลังเหตุการณ์มหาอุทกภัยปี 2554 ถือเป็นตัวอย่างสำคัญของอำนาจทุนนิยมที่เข้ามาจัดการผู้คนและธรรมชาติเพื่อรับมือกับความเสียหายจากน้ำท่วมต่อวิถีการผลิตในพื้นที่อุตสาหกรรม โดยการโยนความเสี่ยงจากน้ำท่วมไปให้พื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำกว่า

เนื่องจากภายหลังเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2554 ระบบทุนนิยมและรัฐได้เข้ามาจัดการน้ำในพื้นที่แก้มลิงบางบาล ผ่านการจัดวางตำแหน่งแห่งที่พื้นที่แก้มลิงบางบาลใหม่ภายใต้หลักการ ป้องออก พักตก ระบายใต้ ทั้งนี้รัฐได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่แก้มลิงบางบาลให้เป็นพื้นที่รับน้ำแทนพื้นที่อุตสาหกรรม 3 ส่วน ได้แก่ 1) การประกาศใช้ปฏิทินปรับเปลี่ยนระบบการปลูกข้าวเหลื่อมเวลา เพื่อเปลี่ยนแบบแผนการปลูกข้าวของชาวนาในพื้นที่ใหม่ เพื่อจัดเตรียมแก้มลิงบางบาลไว้รองรับน้ำในช่วงน้ำท่วม 2) การเปลี่ยนหน้าที่ของโครงสร้างพื้นฐานของระบบชลประทานในพื้นที่ จากเดิมถูกออกแบบมาเพื่อจัดสรรน้ำทำนาให้แก่ชาวนา ให้กลายเป็นระบบชลประทานที่มุ่งจัดการน้ำเพื่อเตรียมพื้นที่แก้มลิงบางบาลให้พร้อมรองรับน้ำท่วมแทนพื้นที่อุตสาหกรรมฝั่งทิศตะวันออก และ 3) การเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำจากแต่เดิมน้ำมีลักษณะแพร่กระจาย ให้กลายเป็นน้ำที่กระจุกตัวและแช่อยู่ในพื้นที่แก้มลิงบางบาล

จากผลการศึกษาที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการจัดการน้ำในแก้มลิงบางบาลเพื่อปกป้องพื้นที่อุตสาหกรรม สะท้อนให้เห็นว่าการจัดการน้ำ (water governance) ในพื้นที่มีความเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมอย่างซับซ้อน กล่าวคือเป็นความร่วมมือในระบบทุนนิยมซึ่งเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างบริษัทเอกชน รัฐบาล เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบการจัดการการกระจาย และการควบคุมน้ำ โดยรัฐได้เข้ามาจัดการน้ำเพื่อสนองต่อระบบทุนนิยมผ่านการลงทุนด้านการจัดการน้ำ เป้าหมายคือการทำให้ระบบทุนนิยมมีความเป็นอิสระและคงไว้ซึ่งอำนาจในการสะสมทุนต่อไป

นอกจากนี้ เหตุการณ์น้ำท่วมในพื้นที่แก้มลิงบางบาลไม่ได้เกิดจากปัจจัยธรรมชาติเท่านั้น แต่เกิดจากนโยบายของรัฐที่ตั้งอยู่บนหลักคิดที่เอื้อ

ประโยชน์ต่อกิจกรรมของทุนนิยมเป็นหลัก ในแง่นี้ วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เราเผชิญหน้าอยู่จึงมิได้เกิดขึ้นจากน้ำมือมนุษย์ หากแต่เกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมในฐานะนิเวศโลก (world ecology of power) ที่มุ่งสะสมทุนอย่างไม่สิ้นสุดและสร้างผลกระทบต่อสรรพสิ่งในโลกใบนี้อย่างรุนแรง ดังนั้น การแก้ปัญหาการจัดการน้ำในสังคมไทยจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำทุนนิยมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ไขปัญหาในฐานะต้นตอของวิกฤตสิ่งแวดล้อม การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมจึงจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็น การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนที่ดำรงชีวิตในพื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำได้มีโอกาสเสนอความต้องการของตนเองที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความเห็นต่อนโยบายภาครัฐอย่างมีความหมาย การเสนอการชดเชยที่เป็นธรรมจากปัญหาน้ำท่วม เป็นต้น

บรรณานุกรม

เก่งกิจ กิติเรียงภาภ. (2564). ยุคสมัยแห่งทุน: ข้อถกเถียงว่าด้วยมนุษยสมัยในโลกวิชาการมาร์กซิสต์. ใน Anthropocene: บทวิพากษ์มนุษย์และวิกฤตสิ่งแวดล้อมในยุคสมัยแห่งทุน, เก่งกิจ กิติเรียงลาภ (บ.ก.), 111-146. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิริธร (องค์การมหาชน).

กรมชลประทาน. (ม.ป.ป.). โครงการปรับปรุงระบบชลประทานพื้นที่เจ้าพระยาฝั่งตะวันออกตอนล่าง. สืบค้น 25 สิงหาคม 2567 สืบค้นจาก https://xn--12clbb0eb0ac4aj8bl8ax5gac7berelep14aohnaf.com/

โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (ม.ป.ป.). การบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. เอกสารไม่ตีพิมพ์.

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล. (ม.ป.ป.). แผนที่โครงการ. สืบค้นจาก http://irrigation.rid.go.th/rid10/bangban/DataManage/1/1.4.pdf (10 มกราคม 2568).

คมลักษณ์ ไชยยะ. (2566). แก้มลิงกับชุมชน: ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐานการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คมลักษณ์ ไชยยะ. (2567). ภววิทยาของโครงสร้างพื้นฐานแก้มลิงบางบาล. *วารสารพัฒนศาสตร์*, 7(1), 101-128.

คมลักษณ์ ไชยยะ. (2562). การต่อสู้คัดค้านของประชาชนผู้ไม่เอาเขื่อนพระนครศรีอยุธยา. สืบค้น 7 มกราคม 2568 สืบค้นจาก https://prachatai.com/journal/2019/05/82449

โครงการชลประทานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (ม.ป.ป.). การบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. เอกสารไม่ตีพิมพ์.

คำสั่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2559). เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการวางแผนการปลูกข้าวเหลื่อมเวลาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปี 2559.

เดวิด ฮาร์วี. (2562). ความขัดแย้งสิบเจ็ดประการกับจุดจบของระบบทุนนิยม [Seventeen contradictions and the end of capitalism] (ภัควดี วีระภาสพงษ์, แปล). กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.

ประกาศจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2561). เรื่องปรับเปลี่ยนระบบการปลูกข้าวเหลื่อมเวลา จังหวัดพระนครศรีอยุธยาร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปี 2561.

กองอำนวยการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2564). แผนเผชิญเหตุอุทกภัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2563). โครงการศึกษาจัดลำดับความสำคัญแผนงานเพื่อบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา รายงานการศึกษา รายงานฉบับสุดท้าย (Final Report). ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.

สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2566). แผนพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570). เอกสารไม่ตีพิมพ์.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ. (ม.ป.ป.). สรุปสถานการณ์และประเด็นข้อเท็จจริงจากเหตุการณ์มหาอุทกภัยปี 2554. สืบค้นจาก https://tiwrmdev.hii.or.th/current/2011/flood54.html (10 มกราคม 2568).

สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2568). พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซากในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สืบค้นจาก https://ayutthaya.doae.go.th/province/wp-content/uploads/2024/08/พื้นที่ท่วมซ้ำซาก.jpg (10 มกราคม 2568).

อาทิตย์ ภูบุญคง. (2566). พลวัตของแนวคิดและการบริหารจัดการน้ำในยุคหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2557 และผลกระทบต่อชุมชนพื้นที่รับน้ำ อ.บางบาล จ.พระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อมรินทร์ทีวีออนไลน์. (2565). ย้อนรอย มหาอุทกภัย ปี 2554 เศรษฐกิจไทยเสียหายแค่ไหน?. สืบค้นจาก https://www.amarintv.com/spotlight/economy/32482) (10 มกราคม 2568).

The Momentum. (2564). น้ำท่วมตัวเมืองอยุธยา. สืบค้น 7 มกราคม 2568 สืบค้นจากhttps://www.facebook.com/photo/?fbid=2805103783114641&set=a.1636533129971718)

Matichon online. (2554). พิษน้ำท่วมนิคมอุตสาหกรรมฯ อยุธยา ฉุดจีดีพีประเทศร่วง ชมภาพ"ฮอนด้า"จมน้ำ. สืบค้นจาก https://web.archive.org/web/20111012101817/http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1318229928&grpid=01&catid=&subcatid= (10 มกราคม 2568).

Barnes, J., & Alatout, S. (2012). Water worlds: Introduction to the special issue of Social Studies of Science. Social studies of science, 42(4), 483-488.

Moore, J. W. (2015). Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital. Verso.

Moore, J. W. (Ed.). (2016). Anthropocene or capitalocene?: Nature, history, and the crisis of capitalism. Pm Press.

Middleton, C., & Ito, T. (2020). How transboundary processes connect commons in Japan and Thailand: A relational analysis of global commodity chains and East Asian economic integration. Asia Pacific Viewpoint, 61(2), 236-248.

Niranjan, A. (2023). ‘Era of global boiling has arrived,’ says UN chief as July set to be hottest month on record. Retrieved from https://www.theguardian.com/science/2023/jul/27/scientists-july-world-hottest-month-record-climate-temperatures (10 January 2025).

Saito, K. (2024). Slow down: The degrowth manifesto. Astra Publishing House.

Thai-koujyo. n.d.. Thailand Industrial Estate Map. Retrieved from https://www.thai-koujyo.com/img_mapdl/thai_iemap_bkk-ayt_jpg.jpg (10 January 2025).

Harvey, D. (2001). Globalization and the “spatial fix”. geographische revue: Zeitschrift für Literatur und Diskussion, 3(2), 23-30.

Zwarteveen, M., Kemerink-Seyoum, J. S., Kooy, M., Evers, J., Guerrero, T. A., Batubara, B., & Wesselink, A. (2017). Engaging with the politics of water governance. Wiley Interdisciplinary Reviews: Water, 4(6), 1-9.

บทปริทัศน์หนังสือ
(Book Review)

อ้างอิง

Tsing, A. et al. (2024). *Field Guide to the Patchy Anthropocene: The New Nature.* California: Stanford University Press.

โดย

วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บทนำ

ในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดเรื่องมนุษยสมัย (Anthropocene) ได้รับความสนใจจากหลากหลายศาสตร์และสาขาวิชา ไม่ว่าจะเป็นมานุษยวิทยา สังคมวิทยา ธรณีวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ตลอดจนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา ที่ผ่านมา มีการเรียกศาสตร์และสาขาวิชาที่สนใจศึกษามนุษยสมัยแบบรวม ๆ ว่ามนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (environmental humanities) (Chakrabarty, 2009; Haraway, 2016) อย่างไรก็ดี การพิจารณามนุษยสมัยส่วนใหญ่ยังเน้นไปที่ภาพใหญ่ระดับดาวเคราะห์ (planetary scale) ซึ่งมักมองข้ามหรือลดทอนความซับซ้อนเชิงพื้นที่และอำนาจที่แฝงตัวอยู่ในรายละเอียดของชีวิตและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่าง ๆ (Bullard, 2005) หนังสือจากคณะผู้เขียนได้แก่ แอนนา ซิง (Anna Tsing) เจนนิเฟอร์ เดเกอร์ (Jennifer Deger) อัลเดอร์ เคเลแมน แซ็กเซนา (Alder Keleman Saxena) และเฟยเฟย โจว (Feifei Zhou) ภายใต้ชื่อ Field Guide to the Patchy Anthropocene (2024) พยายามกระตุ้นให้ผู้อ่าน “ลงสนาม” เพื่อมองโลกยุคมนุษยสมัยผ่าน

สายตาที่พินิจขอบเขตเชิงพื้นที่และโครงสร้างพื้นฐานอย่างพินิจพิเคราะห์ผ่านแนวคิดมนุษยสมัยแบบหย่อม ๆ (patchy Anthropocene) ที่กระตุ้นให้มนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตระหนักว่า การเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีมนุษย์เป็นตัวเร่งในปัจจุบันมิได้ราบคาบเสมอกันทั่วทั้งดาวเคราะห์ หากแต่เป็นไปในลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอและมีจุดปะทุ (hotspots) ซึ่งเชื่อมโยงกับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์สังคมอย่างแนบแน่น

โครงสร้างและสาระสำคัญ

ข้อสังเกตในเบื้องแรกที่น่าสนใจของหนังสือเล่มนี้คือการใช้คำว่า “Field Guide” ในชื่อหนังสือ ซึ่งถือเป็นการเน้นให้เห็นว่า การลงสนามเป็นหัวใจสำคัญของการทำความเข้าใจโลกที่ปริแตกเป็นหย่อม ๆ ในยุคมนุษยสมัย ไม่ว่าจะเป็นการสังเกตโครงสร้างพื้นฐาน สรรพสิ่งที่หลุดออกจากการควบคุมของมนุษย์ ไปจนถึงสภาวะความไม่เท่าเทียมทางนิเวศและสังคมในพื้นที่เฉพาะ การเป็น “Field Guide” ของหนังสือ ในทางหนึ่งจึงเป็นการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้เชิงปฏิบัติในหน้างานที่มีบริบทเฉพาะตัว คล้ายกับวิธีการใช้คู่มือดูธรรมชาติแบบดั้งเดิมที่เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ค้นพบและตีความสิ่งที่พบเห็นด้วยตนเอง เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 12 บท ซึ่งคณะผู้เขียนจัดกลุ่มเป็น 4 ภาค ผู้เขียนขอสรุปโครงสร้างและสาระสำคัญของหนังสือในแต่ละภาคดังต่อไปนี้

ภาคที่หนึ่ง: หย่อมย่าน (patches)

เนื้อหาในภาคที่หนึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) ในการทำความเข้าใจโลกยุคมนุษยสมัยที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเชิงระนาบไปทั้งดาวเคราะห์แบบราบคาบ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบกระจายตัวเป็นหย่อมย่านเล็ก ๆ ซึ่งแต่ละหย่อมย่านมีบริบทเฉพาะของตนเอง คณะผู้เขียนเสนอว่าการจับตามองโครงสร้างพื้นฐาน อย่างถนน เขื่อน หรือระบบชลประทาน

จะทำให้เราเห็นชัดขึ้นว่าการเปลี่ยนแปลงแต่ละแห่งเผชิญผลกระทบทางนิเวศและสังคมในระดับที่แตกต่างกันอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นการสิ้นสูญของทรัพยากร การแปรปรวนของสภาพแวดล้อม รวมถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านั้น

ภาคที่สอง: การปริแตก (ruptures)

เนื้อหาในภาคที่สองเจาะลึกถึงจุดปะทุ (hotspots) ที่เกิดขึ้นเมื่อโครงสร้างพื้นฐานและความไม่เท่าเทียมทางสังคมและเชื้อชาติผสานกันจนสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแพร่กระจายของสารพิษและการรุกรานของสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์ต่างถิ่น (alien species) สูงเกินกว่าที่มนุษย์จะควบคุมได้ ผู้เขียนยกกรณีตัวอย่างจากระบบอุตสาหกรรมหรือสถาปัตยกรรมเมืองที่ออกแบบโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบระยะยาว เมื่อสารเคมีและสิ่งมีชีวิตต่างถิ่นได้ช่องทางในการเคลื่อนย้ายผ่านระบบขนส่งขนาดใหญ่ เช่น ทางหลวง หรือเรือเดินสมุทร ก็ยิ่งกลายเป็นการโหมกระพือให้สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่ย่ำแย่อยู่แล้วเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วมากขึ้น

ภาคที่สาม: ประวัติศาสตร์ของสิ่งอื่น (histories)

เนื้อหาในภาคที่สามชี้ชวนให้ฉุกคิดถึงแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์ที่ไม่จำกัดให้อยู่แต่ในเรื่องเล่าของมนุษย์เท่านั้น หากแต่ยอมรับว่าสิ่งอื่น ไม่ว่าจะเป็น พืช สัตว์ เชื้อโรค หรือแม้กระทั่งสารเคมี ต่างก็มีศักยภาพกระทำการ (agency) ในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสังคมเช่นกัน ผู้เขียนตั้งคำถามต่อความเข้าใจเดิม ๆ ที่มักกำหนดว่ามนุษย์เป็นผู้หมุนวงล้อประวัติศาสตร์อยู่ฝ่ายเดียว ขณะที่ในความเป็นจริง การปะทะสังสรรค์ระหว่างประวัติศาสตร์สังคม เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ กับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เช่น วงจรชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นนอกจากมนุษย์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ก็ถือได้ว่าเป็นกระบวนการร่วมที่ต่อรอง ปรับตัว และทับซ้อนกันไปมา ตัวอย่างการแพร่กระจายของเชื้อโรคข้ามถิ่นที่ส่งผลต่อ

สุขภาพชุมชน หรือการแทนที่สายพันธุ์ท้องถิ่นของพืชเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแบบเกษตรดั้งเดิม ล้วนทำให้เกิดข้อสงสัยที่ท้าทายว่า เราจะเขียนและจดจำประวัติศาสตร์อย่างไร หากพบว่าสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เข้ามามีบทบาทในกระบวนการสร้างโลกมากกว่าที่เราเคยคาดคิด

ภาคที่สี่: กระบวนการสร้างความรู้ (epistemics)

เนื้อหาในภาคที่สี่เสนอวิธีคิดเชิงวิพากษ์ต่อโครงสร้างอำนาจในองค์ความรู้ผ่านแนวคิดการรวบกองความรู้ (piling) ซึ่งเป็นปฏิบัติการสร้างความรู้ที่อนุญาตให้โอบรับ (embrace) ความรู้หลากหลายสายเกี่ยวกับมนุษยสมัยในมนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์ รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น มากองรวมกันโดยไม่ต้องหลอมเป็นเนื้อเดียวกัน ไม่ต้องจัดลำดับชั้น รวมถึงกำหนดกรอบทฤษฎีล่วงหน้า เพื่อเปิดพื้นที่ให้เห็นความซับซ้อนของโลกในหลายระดับผ่านการพิจารณาประวัติศาสตร์ที่หลากหลายของสิ่งอื่น มากกว่าที่จะให้ข้อสรุปแบบเดียวหรือบีบให้ทุกอย่างย่นย่อลงในกรอบวิธีการวิจัยหนึ่ง ๆ และในขณะเดียวกันก็ชวนคิดเรื่องการรื้อปรับ (unbuild) โครงสร้างพื้นฐานบางส่วนที่เป็นอันตรายหรือหมดความจำเป็น ตลอดจนเปิดช่องทางสู่การออกแบบสังคมและสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น

ข้อถกเถียงและคุณูปการ

หนังสือ *Field Guide to the Patchy Anthropocene: The New Nature* ก่อให้เกิดความพัฒนาการทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติการในมนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อมได้อย่างน่าสนใจ ประเด็นแรกคือการต่อยอดทางความคิดจากแนวคิดมนุษยสมัยในมิติที่ลงลึกในเชิงพื้นที่ ที่ผ่านมา ดิเพช จักรพาร์ตี (Dipesh Chakrabarty) (2009) เคยเสนอให้มองมนุษยสมัยในระดับดาวเคราะห์เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่ใหญ่เกินกว่าที่มนุษย์จะควบคุมได้ แต่หนังสือเล่มนี้เห็นว่าวิธีการดังกล่าวยังมองข้ามปัจจัยความไม่เท่าเทียมในระดับพื้นที่เฉพาะซึ่งแทรกตัวอยู่ในภูมิทัศน์ที่หลากหลายทางสังคม การขยับกรอบการพิจารณา

จากภาพรวมแบบกว้าง ๆ ของดาวเคราะห์ มาเป็นหย่อมย่านเล็ก ๆ ที่ร้อยเรียงกัน จึงช่วยเปิดมุมมองใหม่ให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นเฉพาะจุดได้ชัดเจนขึ้น

ประเด็นต่อมาคือการพลิกฟื้นของประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (natural history) และความสำคัญของการสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) หาก *Silent Spring* ของเรเชล คาร์สัน (Rachel Carson) (1962) เคยแสดงให้เห็นว่าสารพิษส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงได้เพียงใดจากการศึกษาภาคสนาม หนังสือเล่มนี้ก็ชี้ให้เห็นว่าบทบาทของการลงสนามยังสามารถขยายไปสู่การทำความเข้าใจโครงสร้างพื้นฐานในฐานะที่เป็นตัวแปรสำคัญซึ่งกระตุ้นให้เกิดปรากฏการณ์การอาละวาด (feral effects) ในจุดปะทุต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการระบาดของสายพันธุ์ต่างถิ่นหรือการแพร่กระจายสารพิษ (Haraway, 2016) ก็ตาม กล่าวได้ว่า คณะผู้เขียนเรียกร้องให้การศึกษามนุษยสมัยหันกลับไปสังเกตการณ์ชีวิตและปฏิกิริยาของทั้งมนุษย์และอมนุษย์ ที่ไม่อาจถูกครอบไว้ด้วยตัวแบบของมนุษย์อันเป็นหนึ่งเดียว

ประเด็นที่สาม คือการเชื่อมโยงมนุษยสมัยกับความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม (environmental justice) เข้ากับการเมืองของโครงสร้างพื้นฐาน (politics of infrastructure) งานศึกษาของโรเบิร์ต ดี. บุลลาร์ด (Robert D. Bullard) (2005) ชี้ว่าชุมชนชายขอบมักต้องเผชิญกับมลพิษมากกว่าชุมชนที่ไม่เป็นชายขอบ ในขณะที่คณะผู้เขียนก็ชี้ว่า สภาพเป็นหย่อม ๆ ของมนุษยสมัยไม่สามารถแยกออกจากโครงสร้างอำนาจที่หยั่งรากผ่านประวัติศาสตร์ของอาณานิคมและทุนนิยมได้ ส่งผลให้ให้บางพื้นที่ตกเป็นซากอุตสาหกรรม หรือหลุมพิษ ได้ง่ายขึ้น สภาพการณ์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความเหลื่อมล้ำคู่ขนานไปกับปัญหาสิ่งแวดล้อมในยุคมนุษยสมัยได้อย่างเด่นชัด

ประเด็นสุดท้ายคือการเปิดมิติของการอาละวาด (feral) ในสารเคมีและสรรพสิ่งที่หลุดออกจากการควบคุมของมนุษย์ ซึ่งแต่เดิมแล้ว คำว่า “feral” มักใช้สื่อถึงสิ่งมีชีวิตที่ถูกเปลี่ยนแปลงหรืออยู่ภายใต้การจัดการของมนุษย์แต่หลุดออกไปจากแผนหรือการจัดการที่มนุษย์ออกแบบไว้ ตัวอย่างเช่น

หมูในฟาร์มที่หลุดเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า แล้วหาอาหารด้วยการคุ้ยดิน ส่งผลให้โครงสร้างหน้าดินเปลี่ยนแปลงจนกระทบต่อการดำรงอยู่ของพืชและสัตว์อื่น ๆ เกิดการแพร่เชื้อโรคบางชนิดเข้าสู่ระบบนิเวศของป่า ตลอดจนดึงดูดสัตว์ผู้ล่าเข้ามาในบริเวณเมื่อประชากรของหมูเพิ่มจำนวนขึ้น ทว่าในหนังสือเล่มนี้เอง คาร์บอนไดออกไซด์หรือสารเคมีอื่น ๆ ก็อาจถูกมองว่ามีความสามารถที่จะเป็นผู้อาละวาดได้หากหลุดพ้นจากการควบคุมของมนุษย์ และก่อผลกระทบเหนือความคาดหมาย การเปิดมิตินี้จึงนับเป็นการขยายแนวคิดพลวัตของการก่อรูป (assemblage) (Latour, 2005) อันเป็นเหตุของการอาละวาดให้ครอบคลุมไปถึงวัตถุที่ไม่ได้มีชีวิตโดยตรงด้วย

สรุป

กล่าวได้ว่า หนังสือ *Field Guide to the Patchy Anthropocene: The New Nature* (2024) ถือเป็นผลงานชิ้นสำคัญที่ให้กรอบคิดใหม่สำหรับศึกษายุคมนุษยสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นให้เห็นความเป็นหย่อมย่านเล็ก ๆ และความเป็นไปได้ในการลงสนามเพื่อสังเกตโครงสร้างพื้นฐานกับปรากฏการณ์การอาละวาด เมื่อสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์หลุดออกไปจากการควบคุม อีกทั้งยังเปิดทางให้นักวิจัย นักกิจกรรม และผู้กำหนดนโยบายได้ตั้งคำถามต่อความไม่เท่าเทียมและสภาพการละเลยปัญหาที่ถูกอำพรางไว้เมื่อเทียบกับงานศึกษาชิ้นก่อนหน้า อาทิ ข้อถกเถียงของจักรพาร์ตี (2009) ที่ดูเป็นการบรรยายภาพขนาดใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้กระตุ้นให้มนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อมก้าวออกจากกรอบคิดแบบสากลไปสู่ภูมิทัศน์เฉพาะจุดที่จะช่วยฉายร่องรอยและความเปราะบางของผู้คน สรรพสิ่ง และพื้นที่ซึ่งมีบริบทเฉพาะ อย่างไรก็ตาม คำถามเรื่องการเปลี่ยนผ่านไปสู่ภาคปฏิบัติของแนวคิดการรวบกองความรู้และการรื้อปรับยังคงต้องอาศัยการผสานพลังทางการเมือง เศรษฐกิจ และสถาบันในเชิงปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการปรับลดโครงสร้างพื้นฐานที่นำไปสู่การสร้างผลกระทบ

เชิงลบ และสนับสนุนการเก็บรวบรวมความรู้แบบข้ามศาสตร์เกี่ยวกับมนุษยสมัยอย่างแท้จริงในอนาคต ถึงที่สุดแล้ว หนังสือเล่มนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงงานวิชาการที่ชี้ให้เห็นปัญหาทั้งในเชิงแนวคิดและความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมเพียงเท่านั้น แต่ยังมุ่งสร้างแรงบันดาลใจในการมองหา สังเกต และแก้ไขโลกที่กำลังเผชิญปัญหาอยู่จริงอีกด้วย

บรรณานุกรม

Bullard, R. D. (2005). *The Quest for Environmental Justice: Human Rights and the Politics of Pollution.* San Francisco: Sierra Club Books.

Carson, R. (1962). *Silent Spring*. London: Penguin Books

Chakrabarty, D. (2009). The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry,* 35(2), 197–222.

Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene.* Durham: Duke University Press.

Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory.* Oxford: Oxford University Press.

Tsing, A. L., Deger, J., Keleman Saxena, A., & Zhou, F. (2024). *Field Guide to the Patchy Anthropocene.* California: Stanford University Press.